

KLASSİK AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATI

OĞUZNAMƏ

240501.

OĞUZNAMƏ

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

“ŞƏRQ-QƏRB”
BAKİ-2006

*Bu kitab "Oğuznamə" (Bakı, Yazıçı, 1987)
nəşri əsasında təkrar nəşrə hazırlanmışdır*

Tərtib edəni, müqəddimə, lüğət
və şərhlərin müəllifi:

Samət Əlizadə

398.9-dc21

AZE

Oğuznamə. Bakı, "Şərq-Qərb", 2006, 216 səh.

"Oğuznamə" XV-XVI əsrlərdə üzü köçürülən əlyazmasıdır. Xalq müdrikliyindən nur alan "Oğuznamə", təxminən iki min atalar sözü və məsələdən ibarətdir. Alliterasiya prinsipi ilə qurulmuş, bədii idrak və təxəyyül ələyindən keçmiş bu narın zərrələr dərin və sanballı həyat həqiqətlərini dolğun əks etdirir. Ulu babalarımızın dil və təfəkkür incilərini sistemli şəkildə bizə çatdıran bən-zərsiz "Oğuznamə" toplusu Azərbaycan və türk dilləri tarixini müxtəlif cəhətdən öyrənmək işinə xidmət edəcək çox qiymətli yazılı ədəbi abidədir.

ISBN10 9952-34-022-2
ISBN13 978-9952-34-022-8

© "ŞƏRQ-QƏRB", 2006

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İLHAM ƏLİYEVİN
"Azərbaycan dilində latın qrafikası
ilə kütləvi nəşrlərin həyata
keçirilməsi haqqında"
12 yanvar 2004-cü il tarixli sərəncamı
ilə nəşr olunur və ölkə kitabxanalarına
hədiyyə edilir

MÜDRİKLİYİN SÖNMƏYƏN İŞİĞİ

Əlyazmalar adamları bir-birinə yaxınlaşdırır. Təbiətlə, incəsənətlə ünsiyyət kimi əlyazmalarla tanışlıq da insanın həyatına nəciblik gətirir, onu bəşəriyyətin mədəniyyət yolundakı böyük hərəkətin iştirakçısı edir.

Akademik İ.Y.Kraçkovski

Ərəb əlifbası ilə yazılmış “Əmsali-Məhəmmədli”, yaxud “Məcməül-əmsali-Məhəmmədli” adlı, vərəqləri çoxdan saralmış atalar sözü və zərbi-məsəllər toplusunun birinci səhifəsi “Həza kitabı-Oğuznamə” (“Bu, Oğuznamə kitabıdır”) sözləri ilə başlanır. Başlığın hərfli iridir, ayındır. Buradakı oğuz atalar sözü və məsəlləri bir-birinin ardınca düzülmüşdür.

Doğrusu, ilk dəfə həmin əlyazma ilə tanış olarkən üreyim az qala dayandı. Sanki qiymətli incilərlə dolu bir mücrünü salıb-sındıracağımdan qorxdum. Heyrətləndirici cəhət o deyildi ki, hər cümlə, hər ifadə linqvistik səciyyəsi, ədəbi-tarixi koloriti ilə dərhal diqqəti çəkirdi; xeyr! Məni təəccübləndirən ulu babalarımızın bu müdrik dəfinəsinin ümumi sanbalı, misilsiz elmi-mədəni dəyəri idi. Onlar əsrlərin, minillərin zülmətini yarıb keçmişdi, ruhən məənviyyatımıza yaxın olan müqəddəs kəlamları ilə yanaşı, yağısı ilə nur saçan şamlar-tək bu gün də ömrümüzün mənasını işıqlandırmışa qədər idi...

Oğuz atalar sözləri ilə ilk tanışlığım 1964-cü ildə oldu. Leninqrad Dövlət Universitetində ezamiyyətdə idim. Şərq fakültəsinin kitabxanasında saxlanılan əlyazmaları nəzərdən keçirərək diqqətimi bir mənəbə xüsusilə cəlb etdi: “Əmsali-türki”. (Əlyazma kataloqa bu adla düşmüşdü). Həmin abidənin bütöv fotosurətini çıxarmaq istədim, mümkün olmadı; lakin nümunələr götürə bildim.

Bələliklə, əsərin başlanğıc və son səhifələrinin fotosu artıq mənə idi. İlk araşdırmalar göstərdi ki, əlyazma Azərbaycan və türk folklorunun ən qədim qaynaqlarından, oğuz atalar sözü və zərbi-məsəllərindən ibarət məcmuədir. Abidənin həm qrafik-orfoqrafik cəhətdən, həm də dil xüsusiyyətlərinə görə

spesifik səciyyəsi vardı. Bu münasibətlə dil tarixinə aid yazılarımda nümunələr verdim. Ancaq əlyazma bütövlükdə öyrənilməmiş qaldı; çünki o zaman orta əsr Azərbaycan yazılı abidələrinin paleoqrafiyası və imla xüsusiyyətləri ilə məşğuldum. Digər tərəfdən, əsərin mətni tam əldə yox idi, bəzi məsələlər hələlik şübhəliydi: görəsən, abidə tərcümədir, yoxsa, orijinal? Müstəqil və ilkin nüsxədir, yaxud köçürülmüş variant? O zamanlar atalar sözü nümunələrinin məcmuədə fraqmental səciyyə daşıyıb-daşımaması barədə heç bir məlumat yox idi. Axı istər dil, istərsə də ədəbi (janr, forma) mənsubiyyətinə görə qarışıq əlyazmalar az deyildi.

Azərbaycan Dövlət Universitetinin türkologiya kafedrasında elmi tədqiqat planına uyğun olaraq qədim yazılı abidələr üzrə aparılan kompleks iş prosesində həmin əsərlə yenidən maraqlandım. 1984-cü ilin yanvar ayında mənim təşəbbüsüm və xahişimlə kafedranın müdiri mərhum professor Fərhad Zeynalov Leninqrad Dövlət Universitetinin baş müəllimi Əfrasiyab Vəkilova məktub yazdı, onun vasitəsilə əlyazmanın tam mətnini (fotosurətini) alıb, tədqiqat üçün ixtiyarına verdi. Xeyli vaxt keçdikdən sonra “Əmsali-Məhəmmədli”nin bibliqrafik, ədəbi-tarixi və linqvistik xarakteri haqqında qənaətimi bildirməklə, əsərin mətnini küll hallında oxuculara təqdim edirəm.

Qeyd etdiyim kimi, əlyazma Leninqrad Dövlət Universitetinin Şərq fakültəsinin kitabxanasında (əlyazmalar şöbəsi: inv. 121/58) mühafizə olunur. Titul səhifəsində əsərin və tərtibçi müəllifin adı ərəb əlifbası ilə cüzi fərqlə iki dəfə yazılıb: “Əmsali-Məhəmmədli” və “Məcməül-əmsali-Məhəmmədli”. Buradakı fransız və ərəb əlifbası ilə XIX əsrdə kitabın sahibi olmuş şəxsin də adı göstərilir: “Yevgeni Timayev”. Lakin ehtimal ki, ərəb əlifbası ilə olan qeydin müəllifi başqa adamdır. Səhifənin sol tərəfində yuxarıda hərəkəli nəsx xətti ilə “Yevgeni Timayevin kitablarından” sözlərindən sonra tarix verilib: 1864. Həmin sözlər “kitablardan Yevgeni Timayef” şəklində aşağıda yazılıb. İkinci qeydin altında iki dəfə “dal”, “sin”, “zad” və “ğeyn” hərfli təkrar edilib, bu hərlər “böyük əbcəd” hesabı ilə yeno də “1864” rəqəmini verir. Axırıncı səhifədə mətnin sonundakı “Allahu ə'ləm bissavab” (Allah daha yaxşı bilir) sözlərinin ardınca çəpəki şəkildə əsərin yazılış tarixi, yeri, yazılma məqsədi və katibi barədə məlumat varsa da, çətin oxunur. Ərəbcə qeyddə göstərilir ki, kitab rəcəb ayının dördüncü günündə tamamlandı. Bu qeyddən sonrakı qarmaq-şəkilli xott əgər təsadüfi çəkilməyibsə, səyaq xətti ilə “1000” rəqəminə bərabərdir və altındakı 9 rəqəmi ilə birlikdə 1009-cu ilə işarədir. Həmin hicri tarixinə əsasən, məcmuənin XVI əsrin sonunda, yaxud XVII əsrin əvvəllərində

qələmə alındığını (əslində başqa bir mənbədən köçürüldüyünü) güman etmək mümkündür. Yəqin ki, bu, birinci və sonuncu köçürülmə olmayıb. Çünki nüsxənin özü də kalligrafik xüsusiyyətlərinə görə azı bir-iki əsr əvvəlki dövrün təsəvvürünü yaradır. Türk dilində yazılmış daha sonrakı qeydləri kimse sanki qəsdən pozmuş, qaralamışdır. Böyükdü şüşə vasitəsilə ancaq aşağıdakı sözlər oxunur: "(...) məkani-İskəndər Cələbi məhəlləsi (...), dövlətxanasında bir qəç gün aram üzrə ikən bu kitabı çalışdırı təqdir eylədik (...) oldu". Göründüyü kimi, pozulan sözlər hörmətli şəxsin ("dövlətxana" hörmətli adamların mənzilinə deyildirdi) adını, katibin adını, yaxud əsərin dəqiq yazılmış tarixini bildirir. Hər halda, "bir qəç gün aram üzrə ikən" ifadəsindən düşünmək olar ki, məcmuənin o zamankı nüsxəsi ya qədimiliyinə görə təbii şəkildə korlanmış, ya da bu və ya digər səbəbdən məhv olmaq təhlükəsinə məruz qalmış; onu təzələmək, yaxud nüsxələri çoxaltmaq zəruri imiş.

Kitabın həcmi 78 səhifədir, hər səhifədə 15 sətir yerləşdirilib. Mətn qara mürekkəblə rıq xətt növünə meylli hərəkəli nəsxlə köçürülüb. Vərəqlər səhifələnməyib (səhifələrin sıra nömrəsi yoxdur); orta əsr əlyazma kitablarının ənənəsinə uyğun olaraq, hər səhifənin altında (sol guşədə) növbəti səhifənin birinci sözü yazılıb; ara-sıra katibin təqdiri üstündən oxunmayan, anlaşılmaz qalan sözlər-ifadələr səhifənin sağında, yaxud solunda eyni xətlə dərkənər şəkildə qeyd edilib.

Məcmuədəki nümunələr klassik poetika qanunu ilə – ərəb əlifbasındakı hərflərin sırası ilə düzülmüşdür: "əlif" hərfi (bu hərflər söz əvvəlində Azərbaycan dili saitlərinin hamısına aiddir) ilə başlananlar kitabın ilk səhifələrinə, "ya" hərfi ilə başlananlar isə son səhifələrinə yerləşdirilib. Yazı dilinin tarixi prinsipləri baxımından katib ərəb imla üslubunu əsas götürüb; ona görə də "cim" hərfi ç və c səsini, "kaf" hərfi isə həm k, həm də g, üstündə üç nöqtə qoyulubsa, "sağır nun" səslərini bildirir.

"Oğuzname" ulu babalarımızın dil və təfəkkür incilərini sistemli şəkildə bizə çatdıran, Azərbaycan və türk dilləri tarixini müxtəlif cəhətdən öyrənmək işinə xidmət edəcək çox qiymətli yazılı abidədir. Əlyazmasının spesifik paleoqrafiyası və imlası vardır. Əslində, bu "özünəməxsusluq" bir sıra yazılı abidələrə nisbətən "Əmsali-Məhəmmədəli"nin üstünlüyünü göstərir. Təkcə onu demək kifayətdir ki, atalar sözü və məsəllərdə təbii olaraq ərəb-fars sözləri azlıq təşkil etdiyi üçün katibin işlətdiyi hərəkətlər əsasən milli sözlərin oxunuşunu asanlaşdırmaq və dəqiqləşdirmək məqsədi daşıyır. Onun orijinal yazı manerəsi, kalligrafik üslubu olduğunu söz sonunda yazılan "te", "qaf",

"nun", "dal" hərfləri aydın göstərir; bu hərflər öz normal ölçü və qrafik şəkil-lərindən xeyli fərqlənir. Əlyazmada soldan birləşməyən hərflər ("əlif", "dal", "vav", "zə", "re") sonrakı hərflərlə, bəzən də bir-biri ilə bitişdirilərək xüsusi tipli liqaturalar yaradır.

"Oğuzname" "Kitabi-Dədə Qorqud"un Drezden nüsxəsindən sonra rast gəldiyim ikinci əlyazmadır ki, katib cümlələri bir-birindən ayırmaq üçün ümumiləşdirici durğu işarəsi kimi kiçik dairəcikdən istifadə edir. Amma bəzən durğu işarəsinin özü də konkretləşdirilir, şərt və inkar şəkilçili feillərdən sonra vergül əvəzinə işlənərək dairəciyin üstündən maili xətt çəkilir; bu işarə bir növ, müasir əlifbamızdakı "ö" hərfini xatırladır. Mürekkəb cümle mənzum dildədirsə, birinci misra-cümle ilə onun davamı olan cümle arasında ərəb əlif-basındakı tənvin işarəsi, yaxud riyaziyyatda saniyə işarəsini xatırladan çəpəki bərabərlik qoyulur. Mürekkəb sözlər və söz birləşmələri, üstündəki xüsusi işarə ilə (rum rəqəmi ilə yazılan "5" – V kimi) kimi nəzərə çarpırlar.

Şübhə yoxdur ki, "Oğuzname" də toplanmış atalar sözü və məsəllərin böyük əksəriyyətinin dihi tarixən əvvəlki dövrlərə (IX-XI əsrlərə) aiddir. Lakin əlimizdəki nüsxə, artıq deyildiyi kimi, özündən əvvəlki nüsxədən köçürülüb. Bunu abidənin leksikonundakı ən qədim qatla sonrakı lüğəvi qatların fərqi-dən başqa, bir sıra sözlərin imlasında katibin tərəddüdü, bəla-bələ "səhv"ə yol verməsi də büruzə verir. Elə bil, müsənnif, qarşıdakı yazılı mənbənin tələbi ilə şüurlu şəkildə öz dövrünün yazı normalarından yayınır, bu və ya digər sözün kontekstindəki mənasını təhrif etməyə çalışır. Mətni diqqətlə araşdırdıqda aydınlaşır ki, bəla sözlərin bəzisi hətta onun özünə də mənalum qalıb. Məsələn, ehtiyac olmadığı halda, "yed" (yedək, yүйən) sözünün "əlif"lə yazılması (başqa nümunələrdə bu sözdəki e saiti fəthə ilə əks olunub) göstərir ki, katib "Yedi bağlu cəşğin də an" cümləsində "yad, yaddaş" məfhumunu da düşünüb. "Bəgə", "yeyəyin" söz-fərmlərindəki şəkilçilər də "əlif"lə yazılıb. "Əlif" hərfinin bu cür imla vəzifəsi, – "Kitabi-Dədə Qorqud"un Drezden nüsxəsində olduğu kimi, – yazı dilinin daha qabaqkı mərhələlərinin təzahürü idi. Düşünmək olar ki, "Oğuzname"nin ilkin yazılı nüsxələri şerqi türkcə (xaqaniyyə) – uyğur yazı ənənəsi ilə yaranıb. "İş bacaranındur" cüm-ləsində birinci söz hərəkəsiz "əlif"lə yazılıb. Sanki katib bu sözün "aş", "eş", yoxsa "iş" olması üzərində çox fikirləşib, konkret variant seçməkdən ehtiyat edərək onu şəkil və mənaca necə qavramaq lazım olduğunu oxucunun ixti-yarına buraxıb. "Ulu sevilmə adam adama görəkdir" cümləsində də "sevilmə" sözü hərəkəsizdir: katib onu "söyləmə" (danışığda "sözləmə") yoxsa "sevilmə" kimi başa düşmək lazım olduğunu dəqiq bilməyib.

"Bilməzə bulut yökür" məsəllində də birinci söz katibə mənalum olduğu üçün hərəkəsiz yazılıb. Ona görə də həmin sözü ərəb əlifbasındakı qrafik şəklinə əsasən "balmez" kimi də oxumaq mümkündür. "Kəhil övrat beşigi

yaturkən ünərür" cümlesində son sözdəki "kaf" hərfi üzərində üç nöqtə yoxdur; belə olduqda "ökərmək", yaxud "ügərmək" kimi oxunan feillər mənə vermir. Bir neçə yerdə bu tipli vəziyyətə rast gəlirik ki, belə imla uyğun-suzluqlarını mexaniki yanlışlıq hesab etmək çətindir.

Əlyazmada Azərbaycan dilinin tarixi orfoqrafiyası baxımından maraqlı sayıla biləcək başqa xüsusiyyətlər də var. Məsələn, ü saitini digər dodaqlanan saitlərdən fərqləndirmək üçün "vav" hərfi üzərində böyük və kiçik həcmli iki "zəmmə" işarəsindən istifadə edilib. Bəzi sözlər orta əsrlər yazı qaydalarının (ərəb imla üsulunun) xilafına sətirdən sətərə köçürülüb: məsələn, "dənizdəki" sözündə sonuncu heca təzə sətərə köçürüldüyü halda, "varanla" sözündə birinci heca sətirin sonunda saxlanılıb. Bəzi köməkçi sözlərin ("üçün" qoşması, "kim" bağlayıcısı və "dəxi" ədatı) aid olduqları sözlə bitişik yazıldığına da təsadüf edilir. Tərkibində x samiti olan Azərbaycan dilindəki sözləri abidədə daha çox "qaf" hərfi ilə yazılıb: yığ (yix-), oqu (oxu-), qırq (qırx) və s. Lakin "qorxu" sözü həm "qaf", həm də "xa" hərfi ilə, "yoxsul" və "yaxşı" sözləri isə hər yerdə "xa" hərfi ilə yazılmışdır. Yadda qalan fonetik xüsusiyyətlər sırasında a > o və h > x əvəzlənmələrini göstərmək olar. Əlyazma üçün aşağıdakı fonetik variantların birinci təfərləri səciyyəvidir (yəqin ki, onlar katibin mənsub olduğu dialektin təbii əlamətini əks etdirir): yova-yava, xor-xar, xo-ho, xal-hal, xalva-halva, xazır-hazır, xasır-həsir.

Şübhə yoxdur ki, oğuz folklorunun ən lakonik nümunələri – atalar sözü və məsəllər toplanan məcmuə Leningrad universitetinin kitabxanasına hələ keçən XIX əsrdən daxil olmuşdur. Çünki məcmuəni, hər halda, XIX əsrin sonlarında rus türkoloqu V.D.Smirnov görmüş və "Очерк истории турецкой литературы" adlı məqaləsində "Oğuzname"-nin adını çəkərək, onun birinci səhifəsindəki ilk atalar sözünü nümunə göstərmişdir. (bax: Всеобщая история литературы, т.IV, вып.25, СПб, 1892 стр. 443). V.A.Qordlevski də "Из истории османской поэзии и поговорок" əsərində V.D.Smirnova istinadən "Oğuzname" adını və həmin nümunəni təkrarlamışdır (bax Z.Əlizadə. Azərbaycan atalar sözlərinin həyatı. Bakı, Yazıçı, 1985, səh.25). Bəs necə olmuşdur ki, "Oğuzname" bir əsrdən artıq müddət ərzində elmi dairələrə məlum ola-ola "naməlum" qalıbsa, nəşr və tədqiq edilməmişdir?

Bunun bir neçə səbəbi vardır:

1. Görünür, bəzi tədqiqatçıların diqqətini əlyazmanın kataloqdakı adı yadırmışdır; çünki XIX əsrin sonlarında türk, Azərbaycan və tatar atalar söz-

lərinə diqqət nümunələr mətbuatda, yaxud əlyazma şəklində "əmsali-türkan", "əmsali-əcem" və "əmsali-tatar" adları ilə təqdim olunurdu. Bu vəziyyətdə bizim abidənin orijinallığı o qədər də yada düşməzdi.

2. "Oğuzname" adı da oxucular üçün təzə deyildi. Türk xalqlarının ədəbi-tarixi mənbələrindən "Oğuzname"-lərin (Oğuz xanın tarixi-əfsanəvi şəxsiyyəti haqqında Yazıcıoğlu Əlinin "Səlcuqname"-sindəki "Oğuzname" parçaları, Xarəzminin XIV-XV əsrlərə aid "Oğuzname"-si və s.) xatırladılması tədqiqatçılara məlum idi. Təbii ki, ilk baxışdan "Oğuzname" adı mövcud "Oğuzname"-lərin hər birini təsəvvürə gətirirdi.

3. Mövcud əlyazmadakı atalar sözləri və məsəllərin bir qismi loru danışiq dilindən natural şəkildə alınmış qeyri-ədəbi (vulgar) sözlərə də malikdir. Bəlkə, bu cəhət də tədqiqatçıları çəkindirə, əlyazmanın tədqiqinə, nəşrinə maneçilik törədə bilərdi.

4. Nəhayət, çox güman ki, "Oğuzname" konkret türkoloji tədqiqat obyektinə olmadığı üçün kölgədə qalmış, bir növ unudulmuşdur.

Buna baxmayaraq, "Oğuzname" ideya-məzmun, linqvopoetik nöqteyi-nəzərdən türk və Azərbaycan atalar sözü və zərbi-məsəllərinin təməli sayılmağa layiq mənbələrdəndir. Təsədüfi deyil ki, "Oğuzname"-dəki bəzi nümunələrə ilk dəfə ya eynilə, ya da cüzi fərqlərlə "Kitabi-Dədə Qorqud"-da, XV əsr türk tarixçisi Yazıcıoğlu Əlinin "Səlcuqname" əsərində və başqa mənbələrdə rast gəlirik. Bu qaynaqlarda müşahidə olunan pəremilərin hamısı görkəmli dədəqorqudsünas alim O.Ş.Gökayayın "Dedem Korkudun kitabı" (I basılış, İstanbul, 1973) adlı böyük həcmli əsərində verilmişdir (həmin pəremilər üçün bax: T.I.Hacıyev, K.N.Vəliyev. Azərbaycan dili tarixi, Bakı, Maarif, 1983, səh.82-83; 86-89).

O.Ş.Gökayay Dədə Qorqudun şəxsiyyəti haqqında bəhs edərkən XV-XVI əsrlərə aid "Hazihi-r-risalatı-min kalimatı-Oğuzname əl-məşhur bi-atalar sözü" adlı məcmuəni xatırladı və qeyd edir ki, topluda Dədə Qorqud adına çıxarılan nümunələr (məsəllər) vardır. O göstərir ki, alman şərqşünası Ditsin 1889-cu ildə nəşr etdirdiyi dörd yüz atalar sözündən 75-i Dədə Qorquda aiddir (səh. CXXIX). Həmin nümunələrin bir neçəsi bizim "Oğuzname"-də də əks olunmuşdur.

Ədəbi-tarixi varislik əlaqəsi baxımından "Oğuzname" (eləcə də onun ilk əlyazması) Yazıcıoğlunun əsərindən, Ditsin nəşr etdirdiyi nümunələrin götürüldüyü məcmuədən, hətta "Kitabi-Dədə Qorqud"-un əlyazma nüsxələrindən daha qədim olmalı idi. Çünki bu mənbələrdə rast gəlinən pəremik vahidlər bütövlən – küllən (burada "Oğuzname"-nin) cüzi hissələridir. Hərçənd "Oğuzname"-nin özündə də qələmə alındığı dövrün, yaxud dövrlərin yazılı ədəbiyyatından gələnə kəlamlar, təbii yolu ilə ifadə olunan fikirlər, hikmətli sözlər və ibarələr yox deyil; lakin belələri çox azdır. Ona görə də qətiyyənlə

düşünmək olmaz ki, "Oğuzname" yazılı ədəbiyyatın meyvasıdır və ondakı atalar sözləri müxtəlif dövrlərdə Azərbaycan, eləcə də türk dillərində yaranmış yazılı bədii əsərlərdən seçmələrdir!

Çox maraqlı, bəlkə də qanunauyğundur ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" və "Oğuzname" üçün müstəqil olan bir neçə nümunə tamamilə təkrardır, məzmunca bir-birinin eynidir. Məs.: "Allah-Allah deməyincə işlər önmez", "Qonşu haqqı - Tanrı haqqı", "Qaravaşa don geyirsən, qadın olmaz", "Qadir Tanrı verməyincə ər bayılmaz", "Qara eşəka yular ursan, qatır olmaz", "Güyəği oğul olmaz", "Kül dəpə olmaz", "Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz" və s.

Dütsin nəşr etdiyi nümunələrin kitabı isə bir qədər başqa yolla getmişdir. "Oğuzname"dəki paremlərə (cəmi 25 nümunə) yer verərək nəslə önləri eynilə təkrarlayaraq, müəyyən əlavələr də etmiş, mənzum səsələnlərin isə poetik strukturunu dəyişməyə, dil və üslubca "tamamlamağa" çalışmışdır. Məs.: "Atalar sözünü tutmayan yabana atılır, Axırətə də tamü əhlinə qatılır", "Xəlayiqə ton geyirsən qadın olmaz, Çalıya qoxar dikan odun olmaz", "Dövləngəcə gündə(?) toğsan(?) toğan olmaz, Gülbəşəkar içində soğan olmaz" və s. "Oğuzname"də həmin nümunələrin ikinci misraları yoxdur. Aydın görürük ki, anonim kitab imitasiyası, üslubi təqildə yol verməmiş, parəmiyə parəmiyə yaratmışdır. Ola bilər ki, müəllifin əlinə "Oğuzname"dən parəkəndə şəkildə ancaq bizim səhifələr və yaxud tamam başqa mənbə vasitəsilə bir neçə nümunə keçmişdir. Çünki qeyd olunan məlum nümunələrdə "qaravaş" sözünün "xəlayiq" sözü ilə əvəzlənməsi, "kündə taxsan" ifadəsinin "gündə toğsan" kimi oxunub, kontekstdə anlaşılmazlıq yaratması təsadüfi sayılmamalıdır.

Əzrurum universitetinin professoru Əli Yavuz Akpınarın tədqiqatında göstərilir ki, XVII əsrin sonu - XVIII əsrin əvvəllərində Abbasqulu Marağay tərəfindən tərtib olunmuş "Əmsali-türkan" kitabında 1400-ə qədər atalar sözü və məsəl vardır ("Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 06.01.1984). İlk müşahidə və müqayisələrdən aydınlaşır ki, A.Marağayının əsəri Məhəmmədli "Oğuzname"sindən sonra və daha müxtəssər şəkildə tərtib edilmiş, bəzi sözlər, ifadələr öz dövrü üçün müasirləşdirilmişdir; bunu qəzetdə verilən nümunələrdən də görmək mümkündür.

Türkiyənin kitabxana və muzeylərində XVII-XVIII əsrlərdən etibarən müxtəlif səviyyədə tərtib olunmuş atalar sözü və məsəllər məcmuələrinin əlyazma nüsxələrinin saxlandığı məlumdur. Həmin məcmuələr bizim günlərdə kifayət qədər öyrənilmiş, türk parəmiylərinin mükəmməl nəşr variantları meydana çıxmışdır. Bunların sırasında Aydın Oyun "Tarih boyunca türk ata sözləri" (İstanbul, 1972), E.Kamal Eyyuboglu'nun "On üçüncü yüzildən günümüze kadar şiirde ve halk dilinde ata sözləri ve deyimler" (I kitab, İstanbul, 1973) və Bolqarıstanın "Narodna prosveta" nəşriyyatı tərəfindən buraxılmış "Türk ata sözləri" (Sofiya, 1965) kitabları xüsusilə fərqlənir.

E.K.Eyyuboglu öz kitabında türk atalar sözlərinin XIII əsrdən bəri məlum olan 140-ə qədər mənbəyini xatırlatmışdır (səh. XLV-XLVIII). Həmin əlyazmalar və onların kitabları, tərtibçiləri sırasında "Oğuzname" və Məhəmmədli adı yoxdur. Lakin müəllifin türk şairlərinin əsərlərindən seçib nəmənəyi etdirdiyi misalların cüzi hissəsi ya eynilə, ya da kiçik fərqlərlə "Oğuzname"dəki nümunələrdəndir. Əhəmiyyətli cəhət odur ki, həmin nümunələri şeir dilinə gətirən şairlər, əsasən XIV-XVI əsrlərdə yaşamışlardır. Məs.: "Düşündə ac olan tavuk görür ol tahl bazarında yügürür ol" (Mehmed, XIV əsr). "Dirilmə bilmedigin işdə çabuk, sor, utanma ki, bilmeze bulut yük" (Güvahi, XVI əsr); "Çeken baş hor olur bu yolda yoldaş, Tonuz gütdürürü issına yavuz baş" (Güvahi); "Zarar itmesine varmış gümanın, Bascak kuyruğun uyur yılanın" (Güvahi); "Göresin assılar sebr et ziyanısız, Bulur Tanrının isteyen gümansız" (Güvahi); "Bu söynük könlüne bir hubi sevdır, Ki odsuz ev, bilürsün, kutsuz evdir" (Suzi Çələbi, XVI əsr). Sonuncu nümunənin müəllifi "odsuz" məfhum-atributundan çıxış nöqtəsi kimi sonatkarlıqla istifadə edərək bədii dil və məzmunca maraqlı bir beyt yaratmış, orijinal poetik fikir söyləmişdir: "Bu söynük (yaxud soyuq) könlünə bir gözəl sevdır ki, odsuz (ocaqsız) evə "bədbəxt, uğursuz ev" deyildiyini bilürsən". Beyt gözəldir və orta əsr şairi ilə mübahisə etməyə tarixi-mənəvi haqqımız yoxdur. Amma məncə, xəttəyə yol verilib: "Odsuz" və "udsuz" sözləri ərəb əlifbası ilə eyni şəkildə yazılır; əsl "utsuz" olan "udsuz" sözü ("abır-həya" mənasında) "qutsuz" sözü ilə daha mükəmməl və müvəffəq qafiyədir. Bu variant əsas götürüldükdə atalar sözünün bədii-ictimai, etik-fəlsəfi mənası daha qüdrətli görünür. Həmin atalar sözü ilə "Kitabi-Dədə Qorqud"un tarixi təcrübə nümunəsi də bağlanır: "Qoy mənə "utsuz gəlin" deyincə, "qədəmi qutsuz gəlin" desinlər".

"Oğuzname"dəki "Ac kiminlə görəkə savaşı", "Ağır basar, yeyni qalxar", "Musa için İsrayı qnamazlar", "Oğlu üzli olmayan övərdən əski həsir yegdir" kimi nümunələr E.K.Eyyuboglu'nun tərtib etdiyi kitabda təkrar olunur.

Müşahidə göstərir ki, "Oğuzname"də toplanmış atalar sözü və məsəllərin xeyli hissəsi hələ də unudulmayıb; min illər keçsə də, Azərbaycan və türk xalqlarının şüurunda, həfzində yaşamışdır. Buna baxmayaraq, bir sıra parəmiyə vahidlərə leksik semantik və qrammatik dəyişikliklər baş vermiş, söz artımı, yaxud ixtisarlar olmuş, əsas mətləb, qayə və məzmun isə sabit qalmışdır. Eyni atalar sözü və məsəlin variantlarında məzmun fərqi yaranıbsa, bunun səbəbi etnik təfəkkür deyil, dilin (nitqin) fərqlənməsi və müəyyən dərəcədə differensial-tarixi inkişaf yolu keçməsidir. Məsələn, "Oğuzname"dəki bəzi nümunələr "Türk ata sözləri" (Sofiya, 1965) kitabındakı paralel vahidlərlə müqayisəli nəzərdən keçirək (birinci sıradakı nümunələr "Oğuzname"dəndir):

1. Ac əsnər, aşiq görünür – Ac esnər, tok gerinir (səh.10).
2. Ağlama ölü için, ağlağılı dəli için – Ağlama ölü için, ağla diri için (səh.13).
3. Ala qarğada alımın olsun, ahımsam ölümüm olsun – Ala qarğada hakkım olsun, ahımsam, gözümü oysun (səh.16).
4. Az söylə, uz söylə – Ay söylə, öz söylə (səh.24).
5. Elə uyan övrətin boşar – El ağzına bakan karısını çabuk boşar (səh.55).
6. İssin ağırlayan itinə gemik verər – İti vururgen sahibinin hatırını aramalı (səh.89).
7. Yanlış Bağdaddan döner – Yanlış hesab Bağdaddan döner (səh.132).
8. Uyur yılanın quyruğun basma – Yatan yılanın kuyruğuna basma (səh.133).
9. Yılan nə dənlü əgri bögri yürürsə, ini qapusuna gələcək toğrulur – Yılan əgri-bügrü gider, delige doğru gider (səh.134).
10. Yol bilməzsən yola get – Yola bilməzsən, yola get (səh.135).
11. Yuvalanan taşə yosun yapışmaz – Yuvarlanan taş, yosun tutmaz (səh.135).
12. Yüzünə baq, anadan süd um – Yüzünə bak da, sütünə sağ (səh.136).

* * *

Atalar sözləri bugünkü oxucuya nə verir, hər bir paremik vahidin ən qiymətli cəhəti nədədir: yığcamlığında, nəsihetimiz ruhunda, obrazlılığında, ahəngindəmi və ya dərin ictimai-fəlsəfi məzmununda? Əlbəttə, bu xüsusiyyətlərin ideal vəhdətində!

Hətta biz atalar sözlərinə su, çörək, udduğumuz havatək o qədər vərdiş etmiş ki, az qala, onları adıləşdirmişik: gündəlik məişət nitqimizdə də, elmi tədqiqatlarda da. Bu, əsil möcüzədir ki, "atasız-anasız" doğulan hər bir paremik vahid uzun məsafələr, dolanbac yollar keçib, əcdadımızın canlı səsinə, nəfəsinə, gah nikbin, gah da bədbin əhval-ruhiyyəsini, təcrübədən çıxış əyüd-nəsihetini, müəzzəf dərəkəsini tarixin qaranlıq girdabından çıxarıb bizə çatdır. Doğrudan da, atalar sözü bütün sözlərdən uludur, cümlə miqyaslı, traktat siqlətli sözdür; hər bir atalar sözündə bir kitablıq fikir, məlumat xəzinəsi vardır.

Düzlüyü, sərrastlığı, aydınlığı, emosionallığı, lakonizmi və bədii təsir gücü ilə atalar sözünə bərabər tutulası söz hanı?! Min illik zülmətin söndürə bilmediyi bu idrak qığılcımları hər kəsin yaddaşında həmişə günəş qədər həərətli, su kimi həyatidir.

Xalqın müşahidələrini, təsəvvür və təfəkkür tərzini, canlı məntiqini hişfələyən atalar sözü sıxılmış yaydır: onun əsil enerjisi, təsir qüvvəsi nitq məqaa

mında, konkret zaman, şərait daxilində bilinir. Bu halda hər bir paremik vahid öyrini doğrayan qılınca, zülməti dağıdan işığa, yaxud dərdlərə şəfa verən məlhəmə çevrilir.

Atalar sözü köhnəlmir-sönmür, getdikcə cıllanıb xalqın fikir-zəka göylərində ulduz kimi parlayır. Zamanların və nəsillərin, müxtəlif ictimai formasiyaların ağır sınaqlarından şərfəli keçdiyi üçün bu müdriklik dəfinələri ömrün, ləyaqətin, dostluğun, məhəbbətin, düşməne nifrətin, ümumiyyətlə, bütün həyatı hadisələrin, bütün bəşəri həqiqətlərin əsil meyarı, dəqiq məhək daşı olur.

Atalar sözü xalqın əqli birliyinin təntənəsi, parlaq təzahürüdür. Xalqın zəhni inkişaf səviyyəsini, fitri istedadını, estetik duyumundakı zərifliyi bürzə verən əsas amildir. Hər bir paremik vahid neçə-neçə yüzilliklər arxasında bugünlümüze uzanan inco tellər kimi gərilmişdir; ani titrəyişdən, xəlif bir təmasdan mənsub olduğu xalqın taleyi, maddi-mənəvi güzəranı barədə saysız-hesabsız hekayələr söyləməyə qadirdir.

Atalar sözü xalqın tarixə, tarixin də xalqa verdiyi ibrət dərsinin hamı tərəfindən qəbul və təsdiq edilən elə nəticəsidir ki, düzlüyünə və dəqiqliyinə şübhə yerə yoxdur. Paremik vahid, birinci növbədə, öz ədalətli ruhu ilə şüurlara hakimdir. Onun aksiomatik səciyyə daşması hökm səviyyəsində ifadə olunan məntiqi fikrin böyük ümumiləşdiricilik qüvvəsi ilə əlaqədardır. Bu "ümumiləşdirmə" müxtəlif nəsillər tərəfindən aparılmış, mətləbin-məzmunun aydın və sərrast ifadə səviyyəsinə görə ən son həddə çatmış, kristallaşmış ümumiləşdirmədir.

Atalar sözü təmsalında xalq öz zəkasının və dilinin ülviliyyətinə, kəsərinə sığınmışdır; hər kəlam bir növ "tabu"dur; istənilən gümandan, sualdan azaddır; hər fikri, hər etik-əxlaqi tövsiyəsi dərin daxil inamla qəbul olunan pozulmaz qanundur. Çünki xalq əzəl-binadan öz atalar sözlərini yazılmamış müqəddəs kitabın əyləritək qavramışdır.

Bütün bu məlahizələrə "Oğuznamə"dəki nümunələr də bəraət qazandırır. "Oğuznamə"nin əlyazmasını qılır və məhəbbət hissi ilə oxuyursan, axırıncı səhifənin pozulmuş sətirilərini görəndə isə kədər və təəssüflə düşürsən ki, əlyazmanı şüurlu şəkildə təzəyləyib gələcək üçün hədiyyə hazırlayan katib öz adını, əsərin yazılış tarixini və yerini pozmazdı. Yəqin ki belə "günah" məcmuənin nə ilk, nə də son sahibi batardı. Amma bu da həqiqətdir ki, son sətirli pozan adam sırası oxucu deyil, ziyalı-şərşünasdır; o hər kimdirsə, şovinizm əsiridir. Ona görə də öz qədimlik faktı ilə Misir piramidası kimi ucalan yazılı abidə qarşısında qorxuya düşmüş, cinayətkar barməğni işə salmışdır. Məlumdur ki, folklor yaradıcılığının qədimliyi, erkən orta əsrlərdəki yazılı təsbit olunması onu hasilə gətirən xalqın da tarixi keçmiş, dil və təfəkkürünün qədimliyi, erkən orta əsrlərdəki bədii qüdrəti haqqında inkaredilməz sübutdur.

"Oğuznamə"nin mətn tərkibi mütləq mənada yekcins deyil. Göstəriləyən kimi, əlyazmanın əhatə etdiyi paremik vahidlər içərisində az miqdarda qanadlı ifadələr, aforizmlər, ibarələr, yazılı ədəbiyyatdan alınmış nümunələr də var. Dilçilik və folklorşünaslıq planında bunların bəzisi çətin şərhə gəlir, yəni nə məqsədlə, hansı münasibətlə yarandıq, hansı mənşə və mənbədən gəldiyi məlum qalır. Belə nümunələri müasir təfəkkürlə qavrayıb mənalandırmək doğru olmaz. Həqiqətən də, aşağıdakı nümunələrin hansı konkret inam və anlamı, etik-ictimai məzmunu ifadə etdiyini söyləmək çətinədir: "İki qanat, bir quyuq. Ana dəxi yel buyruq", "Andran anıq, qurbağa tanıq", "İsmiqda iş var, iki əlində taş var", "Uzun olan sırıq kibi, Əksi olur qoruq kibi", "İn dinlən, bin dinlən", "Ayıq-oyuq, dəlü-tolu", "Aftan olsun, oftan olsun...", "Toquz qaftan, bir kürk, Toquz şərli bir türk", "Qüvvətli-qollu qulunla, qopuz qılınla", "Gəlmə, – gəlmə; getmə, – getmə", "Yavaş oğlan, xas oğlan", "İgid, sən başın Qazana" və s.

Yazılı ədəbiyyatdan alınmış nümunələrə gəlincə, onların həmin əlyazmaya daxil olması ədəbi və tarixi cəhətdən əsaslıdır. Bu kiçik fragmentlərin (30-a qədər nümunə) poetik-didaktik ruhu və məzmunu Yunis İmrə, Aşiq Paşa, Qazi Bühranəddin və Nəsimi kimi şairlərin poeziyasını xatırladır, tarixi etibarilə XVI əsrə addamır. Görünür, katib (yaxud katiblər) özünün və müasirlərinin yaddaşında qalan, adətən, danışqda zərbi-məsəl kimi işlədilən hikmətli mənzum parçaları xalq məsəlləri sırasına əlavə etməyi məqsəduyğun bilmişdir. Məs.:

1. Cəhan içində hər əşya səbəbdir, Səbəbsiz nəsnə yodur, bu, əcəbdir.
2. Çünki öğrəndin farsı, Getdi dinin yarısı. Çünki öğrəndin ərəbi, Getdi dinin xərəbi.
3. Dilersən ələmdə dinc olasan, Nə verəsiyə verəsən, nə ödənc alasan.
4. Dərvişlik birdir, iki degil. Dəgmələr çəkməz yükü degil.
5. Dünya üçün oda düşüb yananın, Su yerinə qanın içər ruzigar.
6. Firsəti fəvriyyə qoma bugünü yarına, Dünyanın yodur vəfası, baqma şimdi varına.
7. Kimin kim qızı var, Belində önməz sızı var; həm gögdə nə he yıldızı var.
8. Gələcək nəsnə gəlür çarü naçar, Gərək könlünü sən gen dut, gərək tar.
9. Məlul olma, könül, Göz, dökmeğil yaş. Eyü-yavuz keçir, Sağ olan baş.
10. Yar bir olur, İki, zinhar, olmasun!
11. Yalnız Həllaci sanma, hər könül Mənsurdur və s.

"Oğuznamə"də vulqar seçiyəli vahidlər də müəyyən yer tutur. Mənfəi ekspressiya daşıyan belə pornoqrafik nümunələr mahiyyətcə xalqın həyat və məişətindəki neqativliyə qarşı çevrilmiş, sanki "şəri şər öldürər" prinsipi ilə

yarlanmışdır. Elin "gül ağzı"ndan çıxan kəlamlar nə qədər "arsız və bədab" görünə, məhz hər cür etinasızlığa, laqeydliyə, arsızlığa qarşı təbii tənqid, özünütənqid, həm öz qəbahətini etiraf etməkdir, həm də təkzibdir, islah və tərbiyə yoluna çağırışdır.

Vulqar söz və ifadələrin, pornoqrafik parəmilərin yazı dilinə yol tapması gözəllənməz deyildir. Erken orta əsrlərdə, eləcə də sonralar yaranan kitab mədəniyyəti vulqarizm üzərində nəzarət qoymamışdır. Klassik Şərq və Azərbaycan ədəbiyyatına pornoqrafik elementlərin ya açıq, ya dolayı şəkildə kifayət qədər nüfuz etməsi təbiidir. A.Y. Kırımski yazır ki, hətta Cəlaləddin Rumi (1207-1273) kimi "müqəddəs dərviş" sayılan şair belə, iki qadın barədə pornoqrafik-əxlaqi hekayət təqdim etməkdən utanmayıb (bax A.E. Крымский. Низами и его современники, изд. "Элм", Баку, 1981, стр.222).

"Oğuznamə"də yeddi-səkkiz fars və ərəb məsələsinə təsadüf olunması təəccüblü deyil: bunların özü də dil materialına, yaxud ümumi frazeoloji məzmununa görə ortaqdır, türk ekvivalentinə malikdir. Məs.: "Əl-elhələl!" (Əl ilə verilən-alınan halaldır). "Eşək-zəfəran çə başəd?" (Eşəklə zəfəran na olur?), "Balatər-öz siyahi rəngi-digər nəbəşəd" (Qaradan qatı başqa rəng olmur). Klassik fars şerindən məlum "Məqsud hosnə-tost, digərha bəhanə est" (Məqsəd sənin gözəlliyindir, qalan şeylər bəhanədir) misrasının "Oğuznamə"yə daxil olması göstərir ki, həmin misra farslar kimi oğuzlar arasında da zərbi-məsələ çevrilmiş. Bu misra eyni dərəcədə katibin ələvəsi kimi də qəbul edilə bilər.

Erken orta əsrlərin əvvəllərindən başlayaraq oğuz tayfalarının Çindən İraqdakı müxtəlif ərazilərdə yayılıb-başlaması, Xarəzm oğuzlarının taciklər və ərəqlərlə, Azərbaycan oğuzlarının farslar və başqa irandilli xalqlarla, türkmanların ərəblərlə qonşuluqda, bəzən də eyni ərazidə məskən salması qarşılıqlı mədəni əlaqələrin intensivliyinə səbəb olur. Fars dilinin xeyli müddət hakim yazılı ədəbi dil rolunu oynaması, uyğur-oğuz və başqa türk tayfalarının fars dilinə yaxşı yiyələnməsi tarixi həqiqətdir. Məşhur fars şairi Sədi Şirazi (1184-1291) Çinin Kaşqar vilayətinə səyahəti zamanı ərəbcə şeir söyləyərkən uyğurlar ona deyirlər ki, "Sədinin şeirlərinin çoxunu burada farsca oxuyurlar, sən də bu dildə desən, daha tez anlaşılır" (Sədi Şirazi. Gülistan. Bakı, 1962, səh.144).

"Oğuznamə"nin Azərbaycan tarixi filologiyası, ümumiyyətlə, mədəniyyəti üçün ciddi əhəmiyyətini müxtəlif səpkili dərin araşdırmalar aparmaqla əyaniləşdirmək mümkündür. İndiki halda onun dil və ədəbiyyat tariximiz üçün dəyərini təyin edən bezi aspektləri müxtəsər göstərməklə kifayətlənirik:

1. Minlərcə atalar sözü və zərbi-məsəlin hələ XV-XVI əsrlərdə yazıya köçürülməsi folklorşünaslığımızda Azərbaycan paremik vahidlərinin tarixi ilə əlaqədar nəzəri-təcrübi qənaəti dəyişə bilər. Elmi ədəbiyyatda, dərslərdə Azərbaycan atalar sözlərinin əsasən XIX əsrdən toplandığı, yazıya köçürülmüş nəşr edildiyi fikri irəli sürülür. Aparılan tədqiqata görə, XIX əsrin 80-ci illərində çap olunmuş paremiklərin ayrı-ayrı nəşrlərdəki sayı 200-dən, XX əsrin əvvəllərində isə 800-dən artıq olmayıb (bax Z. Əlizadə, göstərilən əsər, səh. 12-16). Bizim əlyazmada isə belə nümunələrin sayı 2000-ə yaxındır.

2. "Oğuznamə" müasir nəşrlərdə müşahidə olunan, eləcə də canlı dilimizdə yaşayan bir çox vahidlərin ədəbi və linqvopoetik təkamülü, təşəkkül qanunauyğunluğu barədə təsəvvürü aydınlaşdırır, bəzi nümunələrin dil materialının rekonstruksiyasına (bərpasına), həmçinin onların tarixi əslinə yaxınlaşdırılmasına kömək edir. Müasir dildə işlənən atalar sözü və məsəllərin "Oğuznamə"dəki tarixi variantları ilə müqayisəsi göstərir ki, ümumiyyətlə, paremik vahidlərin də formalaşması dil-nitq vahidlərinin struktur inkişaf qanunauyğunluğu istiqamətində – sadəcədən mürəkkəbə, ya da mürəkkəbdən sadəyə doğru getmişdir.

3. "Oğuznamə"dəki paremiklərin ədəbi-ictimai məzmunu, bədii-estetik xüsusiyyətləri müstəqil tədqiqatlar üçün münbit mövzu ola bilər. Poetik arxitektónikasına görə alliterasiya prinsipi ilə qurulmuş bu nümunələr əksərən "lakonik lakonizm" ətilsalıdır. Düşünürsən ki, xalqın düşüncə arsenalında, əməli nitq fəaliyyətində necə bir cilalanmış tarixi təcrübə və enerji olmalı idi ki, bədii idrak və təəyyül öləyindən keçmiş bu narin zərrələr dərin və sanballı həyat həqiqətlərini belə dolğun əks etdirə biləydi: "Gələcəgi gəlmiş bil", "Göyə dirək yox", "Yavuy yolduğu saqal bitməz", "Yol bilməzsən, yola get", "Qış közi qırağı olur" kimi nümunələrin hər birində cəmi üç-dörd söz iştirak edir. Lakin bu cümlələrdə ifadə olunmuş əsas motivlərdə xalqın bir neçə nəslinin real müşahidəsi, təmkin və zəkasının işığı təmərküzləşib. Məsələn, "Göyə dirək yox" cümləsindəki potensial təsəvvür və nəticələr hansılardır? 1. Göy qübbəsinin dirəyə ehtiyacı yoxdur, o, dirəksiz də dayanır, onu "saxlayan var", həm də bu müvazinət əbədidir. 2. İnsanın həyatında, taleyində nə baş verirsə, göydəndir; istər şəxsi-fərdi uğursuzluqlara, istərsə də ümumi fəlakətə (qara, yağışa, quraqlığa və s.) görə şikayət etmək fikrinə düşmək əbədsir: sütun yoxdur ki, göyə çixasan, dərindən Allaha çatdırasan və s.

"Qışın közü qırov olur" cümləsində metaforik təfəkkürün sərrastlığı hey-rətləndiricidir; poetik obraz ustalıqla yaradıldığı kimi, sətiraltı mənə də sənət-karlıqla ifadə olunmuşdur: zahiri görünüşünə, rənginə görə köz qırova, qırov da közə çox bənzəyir. Lakin köz yandırın istilik mənbəyidir, qırov yandırın soyuqluq mənbəyidir. Demək, qırovun köz adlandırılması xəlif bir kinayənin

təcəssümü kimi başa düşülməlidir (yəni qışın qırovu da yandırır, amma qızdırmır, dondurur).

4. Fars dilində yazan Azərbaycan klassiklərinin (Qətran Təbrizi, Xaqani, Nizami və b.) əsərlərində müşahidə olunan atalar sözləri və məsəllərin bəzisinin daha dəqiq ekvivalentinə müasir nəşrlərdə rast gəlmədikdə, "Oğuznamə"də axtarmaq lazımdır. Adı çəkilən şairlərdən təsadüf olunan hər hansı paremik vahidin "Oğuznamə"də mövcudluğu həmin sənətkarların hansı milli-mədəni qaynaqdan bəhrələndiyi haqqında aydın təsəvvür yaradır. Belə nümunələr isə vardır. Məsələn: Qətran Təbrizin "Ömrü boyu kimsəni bir dəfə ilan sancsa, daima ala çatı onun gözələrinə ilan görünər", "Günəşi pəncə ilə suvamaq olarmı?!", "Sən yaxşıluq edib dənizə at, balıq bilməyə, xalıq bilər", Xaqaninin: "Dağ dağa qovuşmaz, qovuşar adamlar", "Bu gün bağışladığını sabah geri alma", "Dünyada nə qədər əbləh adam var. Özüne çox yüksək məqam arzular"; Nizaminin: "Əsil dost odur ki, yaman gündə elindən tutsun", "Dövrənlə davrana bilsən, dövrən səninidir", "Tülkü öz yuvasına sığmaz, quyuquna süpürge asar", "Ev oğrusunu tutmaq olmaz", "Heç kəs öz ayrına turş deməz" kimi məsəlvəri fikirləri "Oğuznamə"dəki eyni məzmunlu atalar sözləri ilə səsleşir.

5. "Kitabi-Dədə Qorqud"da mübahisə doğuran söz və ifadələrin, bütöv cümlələrin (bunların içərisində atalar sözləri də var) düzgün oxunub qavranılmasında "Oğuznamə" etibarlı mənbələrdəndir. Bu əbidə göstərir ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" zəngin oğuz folkloru zəminində meydana çıxmışdır. "Oğuznamə"də "Ər ləqəblə anılır" kimi məsəlin varlığı təsdiqləyir ki, oğuzlar arasında **ər** (igid) sayılan adam üçün ləqəb qazanmaq zəruri imiş. Ləqəb şəxsiyyətin kimliyini müəyyənləşdirən vacib titul sayılmış – el ağsaqqalı ozan-kahinin təklifi ilə hamının təqdir və təsdiq etdiyi ictimai ad kimi başa düşülmüş. Bu, o deməkdir ki, "Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının bir çoxunun ləqəbi – adı konkret hadisələrlə, hadisələrdə qəhrəmanların fəal iştirakı, hünəri-ərdəmi ilə bağlıdır, həmin adların linqvistik təfsirində düzgün transkripsiyasında, etimoloji şərhində bu cəhət həlledici olmalıdır. "**Quz qorxusuz olmaz**" məsəli də oğuzların psixologiyası barədə əz söz demir. "Dədə Qorqud" dastanlarını danışan ozan oğuz yuxusunu niyə "kiçikçil ölüm" adlandırır! Görünür, oğuzlar yuxu ilə ölüm hadisəsi arasında bir bənzərlik, uyğunluq görüblər (belə bir ifadə indi də yaşayır: "Yatdın – öldün!"). Ona görə də mümkün qədər yatmaqdan çəkinirləmiş və yatanda da, "Kitabi-Dədə Qorqud"da deyildiyi kimi, yuxuları möhkəm və uzunmüddətli imiş.

"Oğuznamə" sübut edir ki, IX-XII əsrlərdə Azərbaycanda ərəb və fars dillərinin zorakı yazılı dil hüququnu ələ keçirdiyi bir vaxtda, hətta çox-çox əvvəllər oğuz dili ədəbi-bədii fəaliyyətdə olmuş, zəngin bəşəri mündəricəsi, ictimai-tarixi kəsəri, yüksək ədəbi-estetik səviyyəsi ilə seçilən ədəbiyyat

yaratmışdır. XI əsr İran şairi Mənuçöhr Dəmgəninin beiti də bu faktı təsdiq edir: "Be rah-e torkimane ke xubtə qui, To şer-e torki bər xan mərə və şer-e ğuzi" (tərcüməsi: mənə o türkmənsayağı çox yaxşı dediyin türk və oğuz şerindən oxu. Anar. Dədə Qorqud dünyası, "Azərbaycan" j., №11, 1985, səh.124).

6. "Oğuznamə" ərəb əlifbasının hərəkəli nəsx xətti ilə yazıldığı üçün dil tariximizdə oxunuşu təhrif edilən bir çox sözlərin, xüsusən arxaik lüğət vahidlərinin fonetik quruluşunu dəqiqləşdirməyə imkan verir.

Oğuz pəremilərinə bəzi sözlər, ifadələr çox müasir (müasir təfəkkürə yaxın) görünür. Bu, təbii ki, təkcə ona görə yox ki, əlyazmanın katibi və daha əvvəlki katiblər pəremilərdəki fikirləri XIV-XVI əsrlərin danışığı dili cildində ifadə edə biliblər. Bir də ona görə ki, xalqın canlı nitqi bütün dövrlərdə milli təfəkkürlə sıx bağlıdır. Ən yaxşı nümunəmiz kimi oğuz atalar sözləri də göstərir ki, klassik yazılı ədəbi dil bizi öz milli dil və təfəkkür əsasından xeyli uzaqlaşdırıb: ənənəvi poetik qəliblər ərəb-fars tərkibləri, təşbehlər, rəmlər və s. ilkin bədii fikrin mənimlənməsi, dərk edilməsi yolunda ciddi səddə çevrilibdir. Həlbuki canlı xalq dili sistemi min illər ərzində çox az dəyişib.

Doğrudan da bugünkü ədəbi dilimizin səviyyəsindən düşündə ələ gümən edibə bilər ki, nitqimizdə ərəb, yaxud fars sözlə istifadə etməyən cümle işləmək çox çətinidir. Lakin yüzlərcə oğuz məsəli var ki, lüğət tutumunda bir cə dəyə də alınma söz yoxdur. Məsələn: "Əlin aşda iken gözün işdə olsun", "Yağı yalan, qış gerçək", "Al ilə aslan tutulur, güc ilə köçən tutulmaz", "Yüksək olma, təpə-təpə yerə endirərlər, alçaq olma, basə-basə yerə keçirərlər", "Yurdundan sürülən yurduna varınca ağlar" və s.

7. Qiymətli faktlardan biri oğuzların ruslarla qarşılıqlı mədəni, ictimai- iqtisadi əlaqələrinə işarə edən, yazı dilimizdə öz əksini tapan, ilk rus söz və ifadələrini yaşadan nümunədir: "Aqçacığın var iken **"dobra yunaq!"** dedilər. Aqçacığın yedilər, **"poydi z boğom!"** dedilər".

Tarixdən məlumdur ki, IX-X əsrlərdə Oğuz dövlətinin şimal sərhədləri Volqaboyu düzənliklərinə çatmış, bəzi oğuz tayfaları Kiyev Rus dövləti ilə ittifaqda olmuşdur. Həmin nümunələrin məzmunu bir oğuzun el-obasından didərgin düşəndən sonrakı qorubilik, pəşmançılıq və məyusluq duyğuları ilə aşılansa da, kifayət qədər sürəklilə bəzi şeyləri təcrübəsini əks etdirir. Ancaq məsələn, oğuzların şərq, yaxud cənub-qərbi slavyanlarla təması məhsulu olduğunu dəqiq söyləmək çətinidir.

8. "Oğuznamə"nin nadir faktları dil və folklorşünaslıq tədqiqatları üçün bənzərsiz nümunələrdir. Bu səpkidə abidənin nüvəsi olan qədim ləksik qatdakı vahidlər xüsusilə diqqəti cəlb edir. Təsədüfi deyil ki, müasir nəşrlərdəki pəremilərdə rast gəldiyimiz qoca, baba, qarı, igid, oğlan kimi ümumişlək sözlər "Oğuznamə"dəki arxaik mənə çalarlarını (kişi, yaxud ər, ata, arvad, cavan, uşaq, yaxud oğlan uşağı) artıq itirmişdir.

"Oğuznamə"nin dilini qədim zamanlara çəkib aparan xüsusiyyətlər oğuz dilinin statusunu təsəvvür etməyə imkan yaradır. Bunlar aşağıdakılardır:

a) Bəzi türk sözlərinin oğuz dilinə məxsus fonetik variantlarda işlənməsi; məs.: ayıq (ay), arğ (arx), qaz (qar), qızlıq (qıtlıq), qorqu, yaxud qoraq (qora), kösək (köşöv), umız (ümid) və s.

b) Bəzi sözlərin mürəkkəbdən sadə (bəsit) struktura doğru inkişafına qədərki formalarının varlığı; məs.: biləğü (bülöv), buzağü (buzov), qırağü (qırov), yitkilü (itkin) və s.

c) Bəzi söz köklərinin (bunların bir qismi arxaikləşib) müasir dildəki vəziyyətdən fərqli və geniş məzmununda, əlavə grammatik mənalarda işlənməsi; məs.: buymaq (buzlamaq, donmaq), qab (qabıq), qabmaq (qapamaq, örtmək), qızmaq (qızarmaq), ögmək (öyrənmək), çımaq (çıxarmaq) və s.

ç) Fəli sifətdə morfoloji cəhətdən arxaik – **duk, dük** şəkilçisinin işlənməsi və başqa mənə çaları ifadə etməsi; məs.: Taş **qopduq** yerdə ağır olur. **Görməduğ** küpə tan gəlir. **Yenmədik** aşə dua qılınmaz. **Toğmadıq** oğlana ad qoyma.

d) XI-XIII əsr türk yazılı abidələrinin (M.Kaşğarının "Divanı-lüğət-it-türk", Ə.Yüginəginin "Hibətül-həqaiq", Əlinin "Qisseyi-Yusif", XII-XIII əsrlərin Orta Asiyaya "Təfsiri"i və s.), həmçinin "Kitabi-Dədə Qorqud"-un leksikasında spesifik türk lüğət təbəqəsi kimi tanınan vahidlərin tez-tez müşahidə olunması. Məs.: qarağ (kor), aqıncı (hücum edən, talançı), ağmaq (ucalmaq, yüksəlmək), alında (önündə), baqır (mis), ban (səs, avaz), bun (dərd, kədər, məyusluq), bunalmaq (müsbətə düşər olmaq, dərəcə düşmək), qayramaq (fikir çəkmək), qıyu (səs, hay-küy), qu (dedi-qodu, sayıq), qulağuz (bələdçi), evlənmək (evləndirmək), ərğən (evlənmək vaxtı çatmış, nişanlı oğlan, əsən (sağ-salamat), ilmək (getmək), iss (yiye, sahib), yangü (əks-səda), yaraq (hazırlıq), yed (yedək), yen (paltarda qolun ələ yaxın hissəsi), yelip (yayısqan), yoğurd (qatıq), yund (qulan, vəhşi at), yum (alqış, xeyir-dua), yumış (iş, tapşırıq, qulluq), kələçi (söz), sasılıq (kafir yeməyi), səmirmək (kəkəlmək), sındı (qayçı), tan (heyvət, təəccüb), toy (sevinc, şadlıq), ud (abır-həyə), taş (xaric, xarici görkəm), uz (yaxşı, kəsərlil, təsirli) və i.a.

"Kitabi-Dədə Qorqud"-un dili üçün səciyyəvi olan "evli evinə gəldi", "yolçı-yolıqçı", "çoban-çolıq", "başın yarağın görmək", "yumuş oğlan" ifadələri "Oğuznamə"də də eyni mənada işlənməmişdir. Sonuncu ifadə xüsusilə maraqlıdır. "Kitabi-Dədə Qorqud"-un "Dəli Domrul boyu"-nda (Dredden nüsxəsi, səh.16) Əzrayıl özünü "yumuş oğlan" adlandıraraq, "buyruq qulu", "Allahın tapşırığını yerinə yetirən xidmətçi" hesab edir. "Oğuznamə"dəki bir məsələdə Əzrayıla evfemistik işarə edilərək deyilir: "Yumuş oğlann əgləndügi xeyirdir".

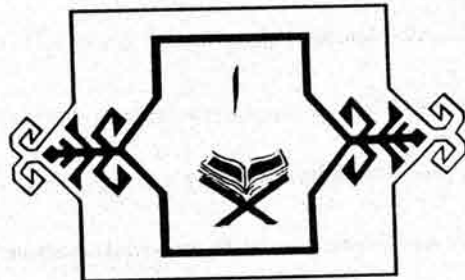
“Oğuzname”də “əcdad, əsil-nəsil, tayfa” mənasında işlənən **ör** sözü, “nəğmə oxumaq” mənasında **ırlamaq/yırmaq** feli, “dərman” mənasında **əm** və “dava-dərman” mənasında **əm-səm** qoşa sözü qədim türk leksikasını təmsil edən nümunələrdəndir və demək olar ki, Azərbaycan dilinin başqa yazılı abidlərində nəzərə çarpmır. Həmin sözlərin göstərilən mənaları M.Kaşğari lüğətində də vardır.

“Oğuzname”nin “Yad fəriştədən biliş albız yegdür” məsəlindəki **albız** sözü də əski türk mifologiyası ilə bağlıdır; “al arvadı, albasdı, şər ruh” mənasında işlənib (bax A.Acalov, M.Novruzov. Al tapınışı və onun izləri. “Azərbaycan filologiyası məsələləri”, I buraxılış, “Elm” 1983, səh.247-259).

Xalq müdrikliyindən nur alan oğuz atalar sözü və məsəlləri “Oğuzname”də araşdırılmalı, öyrənilməli mətləblər çoxdur. İndiki halda, tarixi imlasına toxunmamaqla, lüğət və bəzi xırda şərhlər-qeydlər nəşrindən sonra belə, o, qiymətli bir dəfinə olaraq qalır.

Əlyazmasının mətni nəşr edilərkən atalar sözü və məsəllərin ərəb əlifbasındakı hərflərə uyğun sırası saxlanılıb. Bəzi nümunələrdə oxunmayan sözlərin, yaxud vulqar kəlmələrin yerinə nöqtələr qoyulub.

Samət Əlizadə
1987

“ƏLİF”

(a, o, ə, ö, u, ü, i, e)

Ataların sözi Qurana girməz, amma Quran yanında yalın-yalın yalışı¹.

Atalar sözün dutmıyan yabana atılır².

Atalar aytmış: “Həq təala müsəlmanların gürbətdə xəstəlikdən və yigitlikdə ölümədən və pirligdə yoxsulluqdan saqlasın”³.

Atalar “Babam öldi, iş başına düşmüş” demişlər; “anam öldi, öksüz olmuşsan” demişlər; “oğlum öldi, yurəginə oq toqunmuş” demişlər; amma “qızım öldi, xərcdən qurtulmuşsan” demişlər; “övrətim öldi, döşəgin yeniləmiş” demişlər⁴.

Atalar “At qaldı” demişlər, “qolaydı ola” demişlər. “At uçdı” demişlər, “Turiydi ola” demişlər. “Ər qaldı” demişlər, “tul övrət oğlıydı ola” demişlər. Atalar “düşman gəldi demişlər, al atlu alında saqaru qılınclaşsun” demiş⁵.

Allah-Allah deməyincə işlər onmaz⁶.

Allah işin bilər.

Allah yüzü yoxsulluğun göstərməsün.

Allah-təala qullarını qaşq bir düşmən şərrindən saqlasun.

Allah sağ gözü sol gözə möhtac etməsün.

Allah öldürmədigin kimse öldürəməz.

Od ilə pambuğun nə oyunu var,
Ət ilə bıçağın nə oyunu vardır?

Uyur yılanın quyruğun basma⁷.

Ac ilə dost olayım dersən, qarnın doyur.

El⁸ dutduğu qabaqcaq hasil olmaz.

Aç kimünlə görəksə, savaşı⁹.

Ərlə övrət arasına girənin hörmətsizliyi qalır.

At bulunar, əyər bulunmaz.

At kimin, ... kimin.

Oğlana-övrətə olan qulluq yabana gedər.

Oğlı-qızı olmaz övrətdən əski xasır yegdir.

Ər oldur, dura; durana var.

Ərin işi¹⁰ yenməz, qaşı yenür.

İmanlu qullarda yatlıluq yoxdur.

Ər qərar, könli qərarırmaz.

İnsan olur ki, kəndüyə güc gətirməyə.

El keçdügi köprüdən sən də keç.

Etdügin eymək ərlik degildir.

Oğlan oğlana düşsə ...

Ulu bayramda yeməkdən saqın,
Kiçi bayramda ətədən saqın.

Eyüdən yaramazlıq gəlməz.

İki kişiye bir kələçi.

İki çetlik bir arslana tapdır.

Ərənlərin ardı, ögi bir olur.

Allah işlər, kənəz ölər.

El eybin sana söyləyən sənin eybini də elə söylər.

Əyər altında at ölür, geyrət altında ər ölür.

Ondan keç, toquzu qalsun.

Oğlan evləncək "Bəg oldum!" sanur.

Aqsaq yürügən olur.

Oyunda ağlayanın başı kəl olur.

Oğlana, dölüyə, köləyə ulaşma.

Ər öldür ki, bun dəmində buluna.

Aqçacığın var ikən "dobra yunaq" dedilər,
Aqçacığın yedilər, "poydi z boğom!" dedilər.

Əski eyib İsanındır.

İlk sonanı uçmaqda görmüşlər.

Aqçan eyüyə ver, yavuz səni görməsün.

Az təmə' çox ziyan edər.

Ağlama ölü üçün, ağlağıl dölü üçün.

Ala qarğada alımım olsun, alımsamsam, ölümüm olsun¹¹.

İt ağzın gemik dutar.

Aşı çölməkdə bəşirən tez qayrar.

İssin ağırlayan itinə gemik verər.

Ər tayıya bənzer, it ataya bənzer¹².

Eş eşi göstərər.

Əl – əlhələl.

Ər xəstəliyi yoxsullıq nişanıdır.

Arayışın qo, rəvişin gör.

İki qanat, bir quyruq,
Ana dəxi yel buyruq.

İssinə bənzəməyən oğurluqdur.

Ərənlərə eşik ara iş məlumdur.

Ərgönün qazancını it yer, yaqasını bit yer.

Əlün aşda ikən gözün işdə olsun.

Eşgün ölümü itə düğündür.

Adam qanda isə, qədəm andadır.

Əsir geyən əsirgənçi olur¹³.

Uzunayaqluya inanmaq olmaz.

At binənindir, qılıç quşananındır...

Ər gəlsə qıyu artar, övrət gəlsə qu artar.

Oqı at, dəxi çıxışına baq.

Atılan oq yenə dönməz¹⁴.

Ər tavarı açıq görək.

Ucuzluq qazanılmış kəsirdir.

Ölü yüzi bərk olur.

Ər dövləti ər öldürər.

Ölüm haqq işidir.

Ağ qoyunu görənler içi dolu yağ sanur¹⁵.

El ilə gələn bəla bayramdır.

El ilə gələn qərə gün düğündür.

At evdən olcaq ögdül olmaz.

İnsaf din yarısıdır.

At düşürdüğü vaqt timar görəkdir,
Köşək düşürdüğü vaqt timar görəkdir,
Eşək düşürdüğü vaqt qazma görəkdir.

Atdan düşən ölməz, eşəkdən düşən ölər.

Ayğır alma, eyü dostunla düşman olursan:
yunduna istər, verməzsən.

Ağac ata binənin övrəti boş olur.

Əski geyməyincə yeni bulunmaz.

Aşına görə görə duası.

Öksüz qızın... küçük olur, yüzi sovuğ olur.

Axşam olsa yat, sabah olsa, get.

İt... yeməklə dəniz murdar olmaz.

Ev var ikən məscidə haramdır.

Oğruya gülmə, oğlun var isə.

"Anam ruspidir" demiş kimse yox.

Ər oyunu üçdəkdir.

Ön uran oqqı, son uran...

Öküz buynuzlu inək südsüz olur,
İnək buynuzlu öküz gücsüz olur.

Ər ünlü övrət udsuz olur.

Əvvəl təam, andan kəlam.

Öylədən sonra hər nə ucuzdur.

Eyü görməgin muzdı çox olur.

Evlü evinizə, çomaq...

İpin yemiş ölmüş hammal yox.

Oğlan ağlamayınca məmə verməzlər.

İşi göz yeyər.

Ölmə eşəciğüm, yonca bite, yeyəsən.

İstəyən Tanrısın bulur.

Önəgiyi ... yenər.

Öpüb-qucmaqla oğul qız olmaz.

Atlar dəpişsə, arada eşək ölür.

Eyü gəmmazı uçmaqlıqdır.

Açıqdan ölmüş kimsə yoq¹⁷.

Evdəki hesab bazarda rast gəlməz.

Aq aqça qərə gün için.

Oğlı, qızı olmayanın ... calağ yerinə keçər.

Alçaq yerdə yatma, səni alur.

Ölünün dostı olmaz.

Ölüsündən könlek tartınandan nə xeyir umarsan?

Acıyan eşək atdan keçər¹⁸.

Ögdüğün eşəki atdan keçirmə.

Andıran anıq, qurbağa tanıq.

Az söylə, uz söylə.

Eşitdüyün söyləyici yalançıdır.

Usula güc etmə.

Arsan olursa dəxi, bir kişi bir şəhərə neyləsün.

Ölüm-dirim bizimçündür.

Eşəgi düğünə oqumuşlar: "Ya su yoqdur, ya odun yoq" demiş.

İtin issi var isə, tovşanın tanrısı var.

Ana qiymətin tana bilür.

İssiz yerləri keyiklər bilir¹⁹.

Ətmək kəsmək hünerdir.

Öküz aytmış: "Bən ölicək, gönümi inək üstünə sərün".

Öldügün yetməz, qoz ağacından tabut istərsən.

Öldüğüne bacma, gözün bələrtidüğün qoma²⁰.

Oğruya taş andırma.

Uzağ-uzağ yer salmın yollar bilir.

Uzaq yoquşı yorğun bilir.

Ödünc gülə-gülə gedir, ağlayu-ağlayu gəlür.

Ulu-ulu tağları keyiklər bilir.

... ahəng olmaz.

Altun qiymətin sərraf bilir.

Oq atmaq, yazı yazmaq, suda üzmək! –
Gərəkdir bu üç hər şəxsə düzmək.

Atın sevən bir avuç əksik verər.

Ağır qalqınca yeyin uçar.

Adəm oğlanı yaşadığıca canı tatlı olur.

Eyü kəndüyi göstərər; öldür ki, doğru söyləyə²¹.

Aqçalı cahildən ... tanışmənd yegdir.

Atı dostun kimi bəslə, düşmanın kibi bin.

Oğlı-qızı olan ev yıqılmaz.

Oğlanın tüyi üşür, yigidin tənə üşür, qocanın iligi üşür.

Oğul-qız evin çanağı-çölməyi kibidür.

Od qoyup, otluğa Allah-allah dimə.

Ər ərədən qaçıcaq qaravaş olur.

Axır zamanda əgri ağaç qalmaya, saban ola;
Tana-tolubı qalmaya, öküz ola;
Dərə-dəpə qalmaya, tarla ola²².

Axır zamanda atalar dururkən oğullar söyləyə,
analar dururkən qızlar söyləyə²³.

Axır zamanda andügin kişi çıqa gələ.

Eyiligi cülə, dənizə buraq; balıq bilməzsə, xalıq bilir.

Alət işlər, ər ögünür²⁴.

Anasını gör, qızın al, qıyısın gör, bezin al.

... qatlanur.

Al ilə arslan tutulur, güc ilə köçən tutulmaz.

Oynaşına inanan övrət ərşiz qalur.

Üzüm üzümə görə qararar.

El dəlülü, usulu olur.

Əgri otur, doğru söylə.

İyevən qız ərə varmaz, varırsa da, bəxt bulmaz.

Eyüçik qancıq gözsüz ənicik toğurar.

Əski varlı, – varlı;
Yeni varlı, – çorlı.

Öksüz oğlan göbəgin kendü kəsər.

İki ağız bir olıcaq bir ağız küt olur.

Ayığ ayığa irməz.

.....

Eyüclərlə otur, eyü olasan.

Ölü kişi köprü olsa, üzərindən keçmə.

Arğ arınar, ad arınmaz.

Ər qanda otursa, sədr oldur.

İki çetək bir arslana tapdır.

Oğlum kimi sevsə, gəlünim olur.

Asıl azmaz, sağ yeməz.

Əbləh saqalın sığar.

Erkək qoyun qurban içündür.

İti öldürən sürüyü bilir²⁵.

İt... eyilik umma.

İş bir-bir olur.

Adama eyilik yetər.

Adama eyilik yaramaz.

Adam oğlanı itcanlı olur,
İştə diş dəbəndə ölü.

Önin anlayan sonın tanlar.

Isımışda iş var, iki əlində taş var.

Azı bilməyən, çoğu heç bilməz.

Eşəgə səməri yük olmaz.

Eşəgi issi dedügi yerə bağla.

Adam oğlanına nə issi yarar, nə sovuq yarar.

İssi-sovuq bizim içündür.

Eyüməklə eyümək mələmət göstərər,
Qıl təhəmmül kim, sələmət göstərər.

Oğlana üz versən, başdan aşar.

İş işləməyeyim deyirsən, eşikdə ol.

Oynamıyan qız yarım²⁶ tardur deyər.

Uyansız ata binmə.

Ərli övrət, – beklə övrət.

Eyü alan aldanmaz, yaramaz alan aldanur.

Oğul ataya görə süfrə yayar.

İkisinin sözüni üçüncü tuyar.

Ümməti-Məhəmmədin²⁷ sözi kəsadlığa düşməsin.

Adam oğlunun qarnı otuz hücrədir,
Əncir hücrəsi üçərədir.

Ətməgin balla yey.

Oğlanın qüvvəti dilindədir.

Ata nə mənzil?!

Üç nəsnə adamı arıqladır: sini cıngırdısı,
övrət yavuzluğu, intizar çəkmək.

Ülkər düşsə, qış olur.

Ər gedər, adı qalır.

Övrət ünlü ər qutsuz olur.

Ucuzluq səndən, bərəkət Allahdan.

Ər ər gerek, övrət övrət gerek.

Oğrı evdən olıcaq müşküldür.

Ağırlıq iki başdandır.

Alım ilə borc ödənməz.

Əvvəl hesab, andan qəssab.

Az qazan, çox yey.

Ölmüş evin rızığı öləcek evə qoyulur.

Alçaq yerdə dəpəcik kəndüzini tağ sanur.

Çoban ata bincək kəndüzini bəg sanur.

Ər ölmüş, qanun ölməmiş.

Əcəllə əcəlli söyləşər²⁸.

Əxi ocağı²⁹ küllü olur.

Eşəgün dişini, kosanın yaşını, Allahın işini yenə
Allahdan qeyri kimsə bilməz.

İssi aşdan qorqan sovuğu üfürüb yiyər.

Ayaq qabı dar olıcaq cəhan genliyi neyləsün.

Altun əli bıçaq kəsməz.

Otlayan bilməzsə, gödən bilür.

Atın küçügin al, böyügi su keçməgə görəkdir.

Usan baş tərgit der.

Oğullu qarğaya ...dəgməz.

Açıq ağız aç qalmaz.

İllərü adı yaqın olur.

İssiz olanın issi çox olur.

Otuz iki dişdən çıxan ordaya yayılır³⁰.

Ögəy ana, ocağa yana.

İş qolayın issi bilür, anuncun assı bulur.

Əcəlsizə ölüm yox.

Uzaq yeri orqanla ölçmə.

Ər əsən görəkdir, əyər atı həlak edər.

Alış oğlu verişdir.

İç ədügi olanın yarı abdesti bilədir.

Uzun olan sırtıq kibi,
Əkşi olur qoruq kibi.

El sərrafdır: eyüyi-yatluyı bilür.

Adın ruspi olsa, etməgin qurı yemə.

Oqumuşlar³¹ könüllü olur.

İki könüllü olma.

İki butum sağ olsun,
Bulunmayan ər olsun.

Açla işləmə, toqla dəpərtmə³².

Evlənən bir kərrə ox deyir, öluncəyədək ah deyir.

Adam əksigligi güc olur.

Ev qutsuzı çadır, ətək qutsuzı...?

Əski düşman dost olmaz, əski dost düşman olmaz.

Ata-ana verdügi könüllü, Tanrı verdügi doyumluqdur.

Ağırlayanı ağırlarlar.

İki qarbuz bir qoltuğa sığmaz.

Eşək eşəkdən qalıcay ya quyruğı, ya qulağı.

Odunçı gözi umacda.

Anız basdın, qar basdın.

Ər bunalmayıncaq mərd irməz.

Ad altında ər ölür.

Ər qara görək, at Turı³³ görək.

Oğlana uyan qoca olmuş.

İl ili³⁴ bilür.

Uyur ardınca oyanuq olur.

Axır zamanda qardaş qardaşı sevməyə, axır ayrılı.

... səfasın ...bilür.

İnkər mübarekdir.

Eyilik etdügün kişinin şərrindən qorq.

Oğlanın ağzı büzük görək.

İt itə buyursa, it də quyruğına buyurar.

Önməzsən, önme; tək bal mumları yeyinsün.

Ögrənməyən... tuman turmaz.

İlətdüginə yayan yürüdi.

Adam oğlının əli gövhərdir.

Oğlanda təşviş olmaz.

Uc gedəcək orta uc olur.

Ötən qüdrət oyunudur, bilməyəne qaz gəlür,
Tanrının nəiməti çox, bilməyəne az gəlür.

İnancılardan ol.

Oğlan ataya... ögrədür.

Eyiligə eyilic ödünc kibidir.

İnsanın işi yaramazlığa eyilic etməkdir;
yaramazlığa yaramazlıq heyvan işidir.

El için ağlayanın gözi yaşı dügimöz.

... .. çovdar ətməgi bəhanədir.

Eşəgə ayıtmışlar: "Nə qatı yürürsən?!"
Ayıtmış: "Bizləngicim bilir".

Ağaç qurduñı hasar xayından xərab olur.

İt diş tonuz dərisinə münasibdir.

Ər də düşər qərə bəxtə, övrət də düşər qərə bəxtə.

Eşək yükü eşərek.

Eşəginə gücün yetməsə, palanın dögmə.

Ərənlər nəqdə dua qılmışlar.

On çulaha bir eşək yüklədiməmiş.

Alçaq eşək yüklətməgə qolaydır.

Ölü yüzi issi olur.

Oğlan bayramı sevər, övrət düginə sevər.

Eşək... qoduğ... qaçan olacaqdur.

Az olsun, ... (?)

Öküz yüzülməyincə qarnı çıqmaz.

Oğlan olduğu yerdə oğurluq saqlanmaz,
qız olduğu yerdə ignə gizlənməz.

Oğlanın dərdi oyundur.

Ev alma, qonşısı al.

Eşəgə gücün yetməsə, qoduğun urma.

İşə sandıq paşadır.

Eşəgə güci yetməyən səmərin döğər.

Ölən içün olmamışdır, inən-çoğ ağlayanlar bulmamışdır.

On bir götürən on iki də götürür.

Əl əli yuvur, iki əl yüzi yuvur.

Əl əldən üstündür.

Ayudan qaçub, donuza uğrama.

Altmışa çıqmış sığ kibi sorutma erkək.

Eşək ... bəllüdür.

On yaşında ata oğlun bindir.

At yerinə eşək bağlama.

Eşək yorgasına at yetməz.

Atı arpasıyla talaşdurma.

Eşəgə atlas çul ursan, yenə eşəkdir³⁵.

Özüni bilməyəne bildirirlər,
Cəhan xəlqini ana güldürürlər.

Ulu şəhərlər dəmür ağzıdır.

İnkarı əldən qoma.

Eşək quyruğı kibi olma, yəni art, əksilmə³⁶; taş – dökülmə.

Ər qərədən qorqar, övrət aqdan qorqar.

Alan satandan umar.

Opa görsən, qaşan; yağı görsən, quşan.

Avarələr yeri meyxanədir.

Ayı gör, oruc dut; ayı gör, bayram et.

Aç əsnər, aşıq görünür³⁷.

Ər oldur ki, yüzi suyu satun ala.

Açlığı yoxsul çəkər.

Oturan adamdan yalar köpək yegdir.

Aylığı oturma, aylığı işlə.

Ət nə qədər arıq isə, ətmək üstündə yaraşır.

Oğrı kəndü rizqin yeyər, bazırqan el rizqin yeyər.

Ər qoqusı eldən-elə gedər.

Əgri ağaç yönəligin qomaz.

Eşən mənzil alur, səgirdən yolda qalur.

Ağsağ at qalur, yağır at səmirür, yürüyüşü tatlu olur.

Nakəsə əl açmaqdan ac olmaq yegdir.

Əygənci aqıncı satun almışdır.

Oğuz yumundan baymışdır³⁸.

Ölüm ilə qanı istəmə.

Ər başından bun gedər, tağ başından tuman gedər.

Ulusın bəgənməyən evinə boş varır.

Ulu gözilə qız al, ərgən gözilə at al.

Ərligin sına, andan övrət al

İplik bazarında Fatmacığa kim dirələr?

Ərənlərin xərcinə, övrətlərin əməlinə,
oğlançıqların sevinməsinə bayram demişlər.

Eyü dostuna yurd göstərmə.

Əbləh kahal olmaz.

Ağ ata binnə, oğlan bəgə qulluq etmə.

İşuqlarla irişənin adıyla sanı yetər;
Dənışməndlərlə irişənin dini ilə imanı yetər;
Bəglərlə irişənin başıyla malı yetər³⁹.

İnək qanda yügürürsə-yügürsün, tək evdə buzalansın.

Ol evdə ki un ola, odun ola,
Ya dəxi ol evün odı nə ola.

Anun kim dərdi var, dərman anundur,
Anun kim sidqi var, iman anundur.

Cəhan içində hər əşya səbəbdir,
Səbəbsiz nəsnə yoqdur, bu əcəbdir.

Ögümə aş qo, iki əlim boş qo;
Yeməz isəm, başıma taş qo.

İt ... kəfərə də yaramaz, yararsa çalı dibində.

Ər geyrətçün toğar.

Ərə bir hünər yetər.

Açmadın ... qorqar.

Ərin öyünü ət ilə etməkdir.

Od görsən, varma; köpək ünün çəitsən, var⁴⁰.

İnsafsızın uzun olur.

Aş tuz ilə, tuz uran ilə.

Avçı, aqınçı arsız gərək.

Uruş, döğüş, urun uçından ayrılma.

İn dinlə, bin dinlə.

Oğruya bəgün də borcu var.

El içində itün quyruğun kəsmə.

Kim ozan deyər, kim qisə deyər, cələ kim yıralar⁴¹.

Oğlanlu evdə oğurluq yitməz.

Azacıq aşım, qovğasız başım.

Oğullu evin yoxsulluğu yund arığı kibidir.

Öləcək oğlan ... bəllüdür.

Ayıq-oyuq, dəlü-tolu⁴².

Öksüz qoduğu halınca...

Eyü çəri evün ögünə uğramasun.

Enmədigin yerə çıxma.

Əgri-bügri yol toğrulur.

Eyilüğe eyilik olsa, öküzə bıçaq urulmazdı.

Ağac qurur, dövrən dönür.

Ata baqma, tona baqma, cana baq,
Gir, könül içindəki soltana baq.

Aftan olsun, oftan olsun,
Dək oğlana qaftan olsun.

El, dəlünə aldatmaz.

Üç kərre öpmək ... yerin tutar.

El atduğı daş uzaq gedər.

Öləcək cana yatacaq yer görək.

Elə uyan övrətin boşar⁴³.

Eşəgin bərk bağla, andan Tanrıya ısmarla.

El içində qatı söyləmə, divar ardında qulaq olur.

Udsuz ev, qutsuz ev.

Ölü xalvasıyla oğlan sevmə.

Ər yumuşağın ər yer, ağac yumuşağın qurd yer.

"Ertə köçərin" deyü kösəgin ocağa yaqma.

Aç evə gəlür, yalıncaq yabana gedər.

Ər ondur, toquzu tondur.

Ərlək on, toquzi hiylədir.

Ətməgi yalnız yeyən dəngini dişilə tutar.

Eşək önəgi olur.

İki könül bir olicaq samanlıq da saraydır.

Eşəgin su keçməsi kəm olur.

Evün çoğ isə, çalu tıq.

Ol verə ki, bol verə,
Qalmışlara yol verə.

Ata binmək can üstündə can bəsləməkdir.

At muraddır.

At qırq qıray eyimdə toyar.

Əkon biçər, qonan köçər.

Ertəki tənədən bugünkü tutmaç yegdir.

Oturandan yatan yeg,
Əski bezdən kətan yeg.

Uyxu yasdıq istəməz.

Utananın oğlu-qızı olmaz.

Eyü bəhasından qalmaz.

Eldə söz çox olur.

Əski oynaş öyərənmiş, uyanlanmış at gibidir.

Eşək qulağından aqsamaz.

... .. nə oyunu var?

Ac tovuq kəndüyi taxıl bazarında görür⁴⁴.

Evün canı adamdır.

Anarı oyna, bəri oyna,
Bölməcədən geri oyna.

Öksüzün qarnı toymaz.

İşi işləyən könüldür.

Aqçanın yüzi olmaz.

İyeden bölür, inləyən ölür.

Acın işi onmaz.

Arığın toyu bitməz.

Oğlanı yumuşa göndər, ardınca sən var⁴⁵.

Aldanarsam, adlanayım; tək qədəmün qutlu olsun.

Oğruləyin dustdan aşkarə yegdir düşmən.

Ertəyə qalan bələdan qorqma.

Əl ilə çözüləcəgi dişinə biraqma.

Uslu sanur sanınca dəlü oğlın evərür.

Elün dilini kimsə tutmaz.

Elün ağzında mərcimək islanmaz.

Açın könli böyük olur.

Açın könli toyardsa, gözi toymaz.

Ucuz verən tez satar.

Axşam bazarı sabaha yumdur.

Elün ağzı yıprağ olur.

İmam olan kişi cəmətin qəhrin çəkmək görək.

İmam cəmətin quludur.

İmamın imam olması cəmət əlindədir.

Ağır başlu olanın hörməti ziyadə olur.

Oğrı haramdan saqınmaz.

Uyur uyurı ya əgrəkdə, ya oğraqda.

... kişiye düşməndir.

Avınmaq arpaya-buğdaya yaraşur, əzəciği assıdır.

Ulular sözün tutmayan ulayu qalur.

Öykə ilə qalğan ziyanla oturur.

Ortaqlıq öküzdən pısqqa buzağı yegdir.

İtçə it yalağın qorur.

Oğruya-həramiyə həq et, başı siniyə girməz,
girirsə də, ərənlər öginə gəlməz.

Arığın ... uzun olur.

Uzun yaşın ucu ölümdür.

Üşümüş yılanı qoynuna qoyma, isincaq səni soqar.

İki qardaş savaşmış, əbləh gerçək sanmış.

İmam ... cəmətə ... buyunlur.

Öykəylə ata binnə, ziyanla enərsən.

Əmanətə binən tez enər.

Aqçayı tavara ver, assıyı Allahdan um.

Ümməti-Məhəmmədin qonluğu sapmasun.

Aralayıcıya yara əksik deyil.

Ərənlər tağa yürü demiş, yürüməmiş, kəndüləri yürümüş.

El ögünə kim keçər.

Axşamadək yoldaş olacağa quşluğadək göymək gerek.

... görəcək ... qalqar, ... aşağı sarqar.

Atun yüksəgin al, şayəd çayı binüp keçməli olan.

Aç ol, dinc ol.

Almaq qolay, vermək gücdür.

Ər olan rizqin taşdan çıxarur.

Ər əri sınar, münafiq Tanrıyı sınar.

Aç qatıq istəməz.

Aça külbə səgirdən ötmək yegdir.

Ərün əri yağmurdur.

Enişdən yoquş yegdir.

Enişsiz adam Məşhədə⁴⁶ də yetər.

Adlu kişi adından qorqar, adsız kişi Tanrıdan qorqmaz.

Ölüm olmasa, kişi bildügin edərdi.

İki sevgi bir könüldə olmaz.

Ad işlər, işi sən işləməzsən.

İnək südüne görə mələr.

Aqçan ilə dükkən sənin.

Atası ölən öksüz qalmaz, anası ölən öksüz qalır.

Uslular ilə savaşımaq cahillər ilə halva yeməkdən yegdir.

Atda ayaq gərək, itdə quyruq gərək.

Oğurlayın yügürən aşkarə puzalar.

Oq atanın gündə buçuq ziyanı olur.

Odunsuz ocaq olur, külsüz ocaq olmaz.

Od küllə saqlanur.

Od imandandır.

Eyilik də edərsən köndünə, yaramazlıq da edərsən köndünə.

Asılında olan toynağında bəlidir.

Əmə-səmə inanma, əmsiz-səmsiz də qalma⁴⁷.

Əbləh çəkişgən olur.

Əl ilə qoduğun əlli yil durur.

Ər ləğəbilə anılır.

Alma saruyı, satma saruyı, məgər tavarun qulanı ola.

Aydınlıq olmayıca kişinin bindüğü atmıdır,
eşokimidür, məlum olmaz.

Ayun ağıllansa, ağılun böyüt,
gün ağıllansa, quyun böyüt.

Əkilükdə sitarə görək.

Atına binüp atın arayanlardan olma.

Eşəgün yoğ isə bəg evinə var.

Ata sənəti oğula mirasdır.

Ərli ağlar, orsiz ağlar.

Oğlı ölən ağlar, oğlı olmayan ağlar.

El yelımlü bitiyi oqur.

El qarağuyı ənsəsindən bilir.

Eli kəndünə usatma.

İki gəmi qulpın tutan tez gərç olur.

Əgri toğrulmasa, oqçı ... yerdı.

Ət ilə dımaq arasına giren iyiyüp çıxar.

Eşək – zəfəran çe başəd?⁴⁸

Ay var ikən yıldıza nə minnet?

İş başaranundur.

Arqalı köpek qurt dutar,
arqasız köpek çignin oynadur.

Abdal ol, səni gören dəlü sansun?⁴⁹

Eşəgün yoğ isə, güyөгün də mi yox?

İki övrətlinin dirligi olmaz.

Ər olan, evdə oturmaz.

Ər yapışından bəllüdür.

Ölüyi ayıt, diriye dart.

Ölü it ... ölü ... bal çalub gedər.

Ulu sevilmə adam adama gərək olur.

Az ver, çox yalvar,
Ariğin toyu uzar.

Oğlaqsuz tutmaç olmaz.

Eyü dostunla yavuz olma.

Ayağa eşq yolunda çalı ilməz.

Adəmi var, qızıl alma naqşıdır,
Adəmi var, heyvan andan yaqşıdır.
Adəmi var, söhbətində baş yitər,
Adəmi var, söhbətində can bitər.

Aşçının ögi, qıssa bəg sonı.

İş başı sağlıqtadır.

Adamun əti yenməz, dərisi geyilməz.

Həman bir həsn-xülqdür.

Ağır basıcaq yeyin qalqar.

İt issinə ürməz.

Aqça candandır.

Az sədəqə çox belə savar.

Ağun adı var, qaranın dadı var.

Orucun onı qalansa, adamın göni qalur.

Adam oğlanı qoyun kibi olur.

İki övrət bir yerdə dirilməzlər.

Uran ilə ... quliyuz.

“BE”

(b)

Başına gələn başmaqçıdır.

Bilməzə bulut yüküdür.

Borc başdan aşacaq yenən qaz ilə tavuq olur.

Bəgə vermə, paşaya ver.
Əyərə vermə, qaşaya ver.

Bin verəsindən bir nəqd yegdir.

Bin çalmaqdan bir kərrə ... yegdir.

Birəginün beş aqçalıq yayın çəkməkdən
beş yüzliq qılincın çəkmək yegdir.

Birəgü taşaını birəgüyə böyük gəlür.

Birlü binliyə kūsəmemiş.

Bir qaşıq qan bitirdüğün dərılün ellər bitürməz.

Papas çox olıcaq kilisə ... olur.

Bin şəlam-əleykdən bir əleyk-əs-səlam yegdir⁵⁰.

Borcluyı alımlı udar.

Buğday ötməginə nə qatıq?!

Böyük donanınca düğün tufağı savılır.

Bazar alqışlu bazardır.

Bazar elin bazarıdır.

Bazar bazara irməz.

Böyük keçilənəcə dəkə-keçinin canı çıxar.

Bir taş ilə iki quş urulmaz.

Bilindügi yerdə at göribdir, bilinmədügi yerdə ər göribdir.

Bir alma bin aqçaya olursa, qabın soy;
bin xiyar bir aqçaya olsa, qabın soyma.

Bin qarğa ötməkdən bir şahin ötdügi yegdir.

Bəslə it önigin, axır baldırın yırtar.

Buğdayı qonşuna sat, çörəgin bilə yeyosən.

Bir işi iki eyləmə.

Bin söyləyən ölmüş birəgü ətəgilə.

Armud devşürmə, istəyüp alursan.

Başında dövləti yoqdur ol kişinin kim,
qopduğı yerdə qala.

(Beyt:)
Bu şimdiki zəmanəyə gül yaramaz, dikən olar,
Əriylə dost oluban, övrəti ... yarar.

Bən nə vaqt ölürsəm, qiyamət ol gün qopar.

Bəgi el yavuz edər, qışı yel yavuz edər.

Ballu bayır, bağlı qarır.

Bir bilürdən qorq, bir bilməzdən qorq.

Buğday ətmək yoğ isə, buğda dilün də mi yoqdur?

Bulutlu gündə könül qaradır.

Bu gün yanna irməz.

Bilməzsən, bir bilürdən sor.

Balıq balığı yer, balıqçı ikisini bilə yeyir.

Baş qonaqlu görək.

Balatər əz siyahi rəngi-digər nəbaşod⁵¹.

Birəgü yumruğın yeməyən kəndü
yumruğın bozdudağın sanır.

Bir almayı dögdür enincə həzar qarış.

Bin yil yaraq, bir gün gerek.

Bay qaftan geyse, "qutlu olsun", deyərler,
yoxsul qaftan geyse, "Qanda buldun?" – deyərler.

Balta salan yanında turmaqdan anasın ...
yanında durmaq yekdir.

Bin atın var isə enişdə in⁵², bir atın var isə yoxuşda bin.

Bərəkət axır zamanda ya ulu şəhərdə, ya ulu tağlarda qala.

Bulanıq suda boy vermə, boyun ırməz.

Bir nəzər bin nəzər.

Bin haramdan bir halal yegdir.

Bin tanıqdan bir iqrar yegdir.

Bostañçıya tarxun satma.

Bostañçıya kələk satma.

Bir işi qoymayınca bir iş bitməz.

Burun yüzdən düşməz.

Başa yazılan gəlir.

Əbləh tasadan ölür.

Budur qanun ki, sevdilər sevnəi,
Könüldən savdılar gözədən savanı.

Buynuz umup, qulaqın çıxma.

Birə yetən ikiyə də yetər.

Bulduğunca butama.

Bəxşiş bəglərdə olur.

Bu məsəldir ki, çşək başsız ... olmaz busitan.

Bən utanınca sofram utansun.

Bahadır oldur ki, kəndü nəfsin öldürə.

Buçuq gile taxıla nə iki gözlü dəgirmən gerek?

... degil dödən ...

Boğaza haman yumruq yaramaz.

Butraq diküp buğday umma.

Böyük qarğa nə ötərsə, küçük qarğa anı öter.

Bin gör, bir al.

Bez qoqsa, issi burnına tez qoqar.

Pirlərə ölmək bayramdır.

Bayquş viranələri sevər.

Bu günün yarını var, yarının bir xoş günü vardır.

Birəgü sözün birəgüyə demək qolay olur.

Bazar iyvədi (?) ...gərəkmez?

Binin gör, birin al.

Bal deməklə ağız tatlı olmaz.

Boğaz Tanrı yarlığasın deməz.

Böyük başın böyük ağrısı var.

... Bin* düşməni çoxdur.

Bir ağacdən oqluq da çıxar, ... da çıxar.

Basılan küreşə doymaz.

Borcsuz yoxsul bəgdən yegdir.

Bir tavuğun başı sədəqəsi bir yumurdadır.

Bir sürçin atın ayağın kəsməzlər.

... basdıqca iyir.

Balıq nə dəklü suda isə iki gözi tışradadır.

Bəsləmə qarğayı, axır gözün çıxarır.

Baş gedəcək payidar olmaz ayaq.

* Əlyazmada bu sözdən əvvəlki əlavə oxunmur – S. Ə.

Bəglərlə kəşir ökənün yoğunu ...gedər.

Bəxşiş bəxşiş görək, satu satu görək.

Bin eyü ... illəri girməzsən.

Bal tutan parmağın yalar.

Birdən binə səbəb olur, bir qəhərin bir lütfi olur.

Bir acı bin bəlgilü soymaz.

Bir əql qanğı birinə yetişsün.

Bir kişinin adı çıqıncayadək göni çıxar.

Binar başından bulanar.

Beşini sanan ilətməz eşqi başa,
Sələmət gözələyən varmaz savaşa.

Balığın başı simizin tatlı olur.

Bilir bilür biliri, bilməz nə bilür biliri?

Tatlı yeyəyin dersen, dəgirməndə yayı gör.

Borclu ölməz, bənzi sararır.

Bin aşçı, bir başçı.

Borc eyü günə qalmaz.

Baylığa iyəvən kişi yoxsulluğa tez irər.

Bin mə'ni, bin mərifət bir pazlamac qatında mat olur.

Bitməz iş olmaz.

Birəgü ... gərdəgə girmə.

Bir "yeməzin" deyəndən qorq,
bir "oturmazın" deyəndən qorq.

Beş də beş, beş bucuq da beş.

Bun demində qapuyı yar, odun olsun.

Bilmədügin söyləmə.

Beş barmaq düz degildir.

Balığa bıçaq yoq.

Bir günlük bəglik də bəglikdür.

Bilməzəm demək can qolayıdır.

Bin tədbiri bir təqdir bozar.

Bin il yerdə yatan bir duaya möhtacdır.

Bin il yerdə yatmaqdan bir kərə
peyğəmbərə salavat götürmək yegdir.

Puştısız papuç olmaz.

Parsi yüz dəmindən böllüdür.

Baq baqışın, al alışın.

Bilmədüğün kişiye yoldaş olma.

... layiqdir.

Pılovun alçaq yanında otur.

Bir oynaşlu ağlar, iki oynaşlu ağlar, toquz oynaşlu ağlar.

Bir tilo bir eyüye ırgırır.

Bir kişi kim gəmiyə binə, kəndüyi tənəşir taxtası üstündə bilin.

Bir kişi kim at səgirdə, kəndüyi salaca bilsün.

Binarı başından evlə.

Baxıl uçmağa girməz.

Binə bir söylə, birə bin söyləmə.

Bin çuqullu bir çıplağı soyamaz.

But qısmaqla ... tar olmaz.

Bir çalım la ağaç kəsilməz.

Bir evdə ki kölə-qaravaş olmaya, ol evin bərəkəti olmaz.

Balığın ömri sudan çıqncadır.

Bir ata toquz oğul bəsləyər,
amma toquz oğul bir babayı bəsləyəməz.

Bir söyləmək toquz çeynəməkdən qour.

Bindüklü bindügi Buraq sanır⁵³.

Bir günlüğe tavşan dərisi də qatlanur.

Budaqlu ağacı urcasına sürmə.

Bəglər xəşmi Tanrı xəşmindən artıqdır.

Bin qoyunlu babadan bir yaz küsüklü ana yegdir.

Birəgü ipilə quyuya girmə.

Bəla çəkməyincə bal yeyinməz.

... da ... anan da ...

Buçuqlu armudun və sapı-supu?!

Bun dəmində qaçmaq da ərləkdəndir.

Bəglərə inanma, soya (suya) tayanma.

Bin ölç, bir kəs.

Bulut yelkənə sığmaz-girməz.

Bir söylə, bir eşit.

Bir gör görüş, bir gör biliş.

Borcun yoğ işə boyun ol.

Birəgü əli yüzündə olmasun dərən, dilini tut.

Buçuğa kömmə parasın verməzlər.

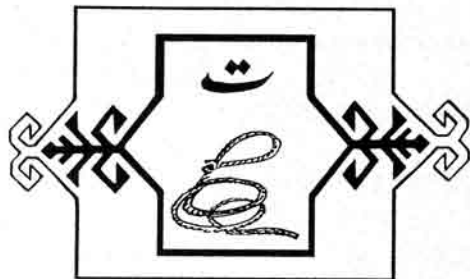
Başına sanduğun ilə dəxi anı san.

Bir bilürə tanış, bildüğün işlə.

Bayramın qullığı çox olur.

Padşahların basduğu yerdə ot bitənmez.

"Allahu ə'ləm və əhkəm".

“TE”

(t)

Tanişməndisiz el, bıçaqsız çoban kimidir.

Türk ucuz bulduğun mürdar sanır⁵⁴.

Türkün uşta turur dedüğü bir.

Üç günlük aızıqla getmək görək.

Tamaşa görək isə ... qarınca qoyu ver.

Tasa kişiye xeyir etməz.

Tilkinin hər bildüğü axır dərildir, başına gölür.

Türkü yüz vermə kim, cahanı yıqar.

Toq su içicək yenə aç olur.

Tərziyə köç demişlər, sındusun belinə
soqmuş, arşının əlinə almış.

Toqla yemək haramdır.

Təkkədən murad təknədir.

Toqun öginə aş qosan, bin dürlü bəhanə bular.

Tanrı, kişiye kəndüye müt'i olmaz oğul versün.

Türk danışməndinə “Təbrik oqı” desən,
buçuq gilə bəlgəm qusar.

Düğün aşı borədur.

Tütünlü ev tonmaz.

Tanrı bir, iş iki.

Tanrıyı göz ilə görmüş kimsə yoq, əqlə bulurlar.

Toyğır toya öygənmiş, toquz qarış büzügi yırtılmış.

Türk şörlünün qulıdır.

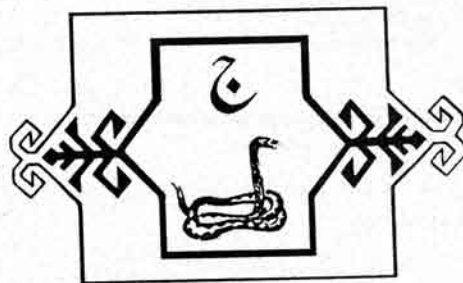
Tək ayrıanın olsun, sinək Bağdaddan gəlür qonar.

Taziylə tavışanın nə oyunu vardır.

Türk atının samanı bol gərək.

Tanrı nişan urduğı quldan qorqmaq gərək.

Tanişməndlər ğulamı bara olur.

“CİM”

(c, ç)

Çoq yaşayan çoq bilməz, çoq gəzən çoq bilür.

Çürük bağlanın kor altıcısı olur.

Çoq söyləyən çoq yanılır.

Çəynədüğüne güvənmə, yütüdüğüne güvən;
yutduğına güvənmə, ... güvən.

Çapalaq quş yuvasını kəndü bozar.

Can əzizdir.

Çünkü öğrəndin farsı,
Getdi dinin yarısı.

Çünkü ögrəndin ərəbi,
Getdi dinin xərəbi.

Çirkinə gözəl desən, quyruq bular,
Gözələ çirkin desən, dodaq yalar.

Çörək ögücü olma.

Çırağın yağı çox olicək yanmaz.

Çig bişincə pişmiş həqqə irər.

Calaq etmək əl zəhmətidir.

Çəri çoxluğu ... (?) qıt eylər.

Cahil vaxtsız xorus kibidir.

Comərd loqması bəhanə ilədir.

Cəvahirə kuf yapışmaz.

Çon qonah əst, bari-kəbir əst⁵⁵.

Çoq aqçadan çox dil yegdir.

Çeynə-tükür yoldaşdan qalma.

Çoq taş qaldıran ya yılana uğrar, ya çayana uğrar.

Cəmiri bir söyləyincə qolaylar, iki söylər.

Çəkişməyim dersen, ödənc aqça ver.

Can qolayın kəhəl bilür.

Çoq söyləməkdə fayda olaydı, qissəxon aydardı.

Çoq sevmə, usanırsan.

Çağa yavrının ağzı böyük olur.

Çün yoldaşın semiz sevməz, sən gir yüyir qarasına,
Sonra semiz sana qalur, kimsə girməz arasına.

Can bənim canımdır.

Çomaq uçmaqdan çıqmışdır.

Çoq ağlayan ulusun bulmamışdır.

Çoq gözən çox görər.

Çoq ögölən çürük çıqağan.

Çağlı gözəllər qarmaz.

Can bustanda bitməz.

Çoq yemək heyvan sifətidür.

Cəhalət bir bələdir, hər yanadan işin sarpın gözədir.

Çoq söz Quranda yaraşır.

Cəmrinin oğlu on iki olur, gəninin atı on iki olur.

Çoq sevdüğüne çox varma.

Çörəğin uzaldığı yegdir.

Çoq gülən çox ağlar.

Çapuk quş iki ayağından tutulur.

Çıraq dibi qaranı olur.

Çölmək çölməyə kötü qara der.

Çapalayan tez ... olur.

Çıqmaduq cana umuz vardır.

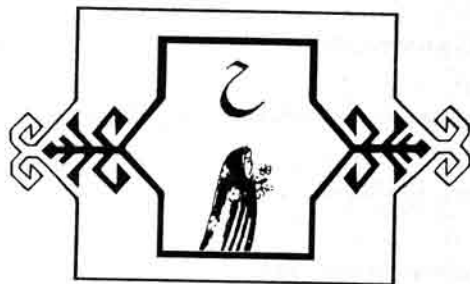
Comərd əlin kəsmə.

Çoq etməgi öksüz ögünə qo.

Cani-cahil besihhəti-ərzani⁵⁶ ...

Can yüki ağır olur.

Çün oldı adın Rəşid, bir söylə, bir eşit.

“HA”

(h)

Heyvanı yularından, əri iqrarından.

Heyvan alası taşından, adam alası içindən.

Həmmamda bir tas suyu bilməyən
hamamı başına yıqarsan da bilməz.

Haq batildən qalmaz.

Heyvanın cəlladı qəssabdır.

Halalzadə bazar edər, haramzadə bozar.

Həmmamə giren dərler.

Hazıra saladır, ғаibə gülbəng.

Haramzadə oğuldan halalzadə qul yegdir.

Haq söz acı gəlir.

Həkim aqçası yanımda qalsun deyən gəmiyə girməsün.

Haram yeyici önməz.

Heyvan yıylaşaraq, adam soruşaraq.

Həmmamda ırlamaq, ғəribliqda ögünmək qolaydır.

Heyvan miskin olur.

Hökm ғəlibündür.

Haq təala bəhanə tanrısıdur: hər kişiyyə
layiqlü layiqin verər.

Haramzadə haramzadəliğin qorusa, yola ... qomaz.

Hacı başa gedüğünün taçı qoltuğunda çıxar.

Hal bilənün quluyuz.

Haram tatlı olur.

Hərifə saqalı düz gərək.

Hərəmiyə qılinc vermə.

Heyf ölənədir, diri dirlüğün edər.

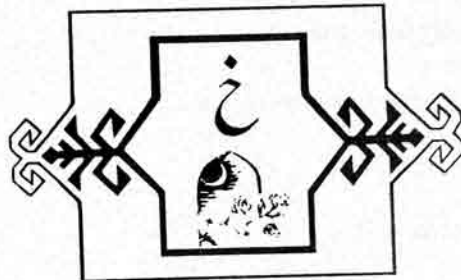
Haq batil olmaz.

Hikməti Loğman ağzından.

Haram nəsnə sınımaz//sinməz.

Haqlu var, haqsız çıxar; haqsız var, haqlu çıxar.

Həq təala qulını qəhr ilə daim qaramaz.

“XE”

(x)

Xadim ilə ağ ata qulluq edənün yüzi ağarmaz.

Xəstə başında ulu oturur.

Xurma çevir, quru qoma.

Xeyir işi uzatma, şərrə dönər; şərr işi uzat ki, xeyrə dönər.

Xoyın-hünərin bilməduğün tavarın ardına dolaşma.

Xəzan vaxtındağı düşə etibar yoqdur.

Xalqın ağzı faldır, xorata xordur.

Xorata xordu, xorata ilə kişi kafir olur.

Xəstəliq şaşırar, ölüm yıqar.

Xeyir san eşünə, xeyir gəlsün başına.

Xəbəri oğlandan al.

Xorata döşəkdə ölür.

Xətə canından iraq.

Xəstənin könli tar olur.

Xəstənin qüvvəti olmaz.

Xəstə yemək yeməz.

Xədimin oğlu-qızı olmaz.

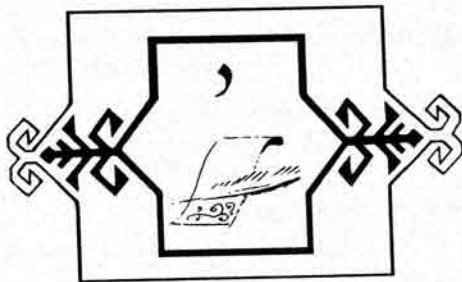
Xeyir issin bilür.

Xoratun barışduğunla lağ eylə.

Xoratanın yarısı gerçək olur.

Xatun kişilər üç nəsnədən çökər: bir oğlan toğurmaqdan,
bir geyəsi yumaqdan, biri un yoğurmaqdan.

"Allahu ə'ləm"

"DAL"

(d)

Dəlü başın ayağı gəribdir.

Düşmanını səndən yegin gör, alta çaqarsa, sənin dövlətin.

Dəvə gördünmi desələr, köşəgin də görmədim di.

Dəvəyə binüp yara basma.

Diriligündə ölüm yarağın eylə, sağluğunda xəstəliq yarağın eylə.

Dögülmək eşəgə yaraşur.

Düşmənin işi başlanmasun, başlanıcaq tez təmam olur.

Dügündə devlet keçər, bayramda yügrək keçər.

Dək duranın dəvəcə assısı vardır.

Dəginnəndə unluğun süpürincə xırman
yerində süpürgən bir artıq çal.

Dügün issi iyüməz, dügünci eyür.

Dəvacın danışməd isə, yarıcın Allah olsun.

Dinsüzə dinin bildürmək öksüzə ton geyürmək kibidir.

Dölüyə ögüt versən, "tikən irişmədik bənümle" deyər.

Dil ögündə yoquş olmaz.

Düşdə döğür//dügür ağırduz.

Dost gəlməyincə yaramaza satılma.

Dəvayı cşək kibi sürmək gərək.

Dövlətlü kişinin övrəti ölür, dövlətsiz
kişinin əyrəti ölür, bəlkə kəndü ölür.

Dilsüzdən pəltək yegdir.

Devlət aytmış: "Dövlətsizə devlət olaydım",
dövlətlüdən qaçup qurtulmazın.

Dostuna ödənc aqça vermə, istədiğin
vaqt məhəbbət miqrasla kəsilir.

Devlətsizin evindən dövlətlünün yurdu yegdir.

Dün ilə yola gedən, sabahdan qarın toyuran,
oğlan ikən evlənən, rumi övrət ... aldanmaz.

Dövlətsizin oğlu olmaqdan dövlətlünün qulu olmaq yegdir.

Dəgirmənə gedən un ügüder, evdəki növbət sayar.

Dəvə çökicək yer bulur.

Dost başa baqar, düşmən ayağa baqar.

Düşmənin günü sağışlu olsun.

Dövlət degilmi qarıya, – yigit yanınca yürüyə?!

Dişi arslan da arslandır.

Danişməndin lanusəllimi, işıqların iyvallaşı,
sufilərin "xeyir ola"sı dükənməz.

Danişməndin sərmayəsi kitabdır.

Dənizdəki balığı satma.

Dəlüyə dəpər de, varşın, ol dəxi sana sapardur.

Dövlətlüdən yatlıluq gəlməz.

Dün gərībindir.

Dövlətsizə kimşə dövlət olmaz.

Dəlü alaca sevər⁵⁷.

Dəvə nə böyük, qulağı nə küçük.

Dəvəyə bürc gərəkşə, boynın sunsun.

Düzənlik qanda işə bərəkət andadır.

Dövlət qəza yanındadır.

Dəvəyə dikən yarar, övrətə...

Düşü görəndə degil, yorandadır.

Dəlüyü qaqıtma, azır.

Dün uzunun pasıban bilür.

Dostluq savaşmayınca bərkişəməz.

Dövlətlünün evi tütünündən bəllüdür.

Dostluq varduğunca bərkişür, məgər içində çürüglügi ola.

Dəvət var, çomaqdan artıqdır, dəvət var, uçmaqdan artıqdır.

Düşmənin ömri qar ömri kibi ola.

Dilkü ininə sığmaz, quyruğına qabaq asar⁵⁸.

Dövlətsizə kəndü beləsi yetər.

Dəlü uslanınca uslu işini bitürər.

Dört divarı yox, qoz ağacından qapısı var.

Dil dildən qalmaz geri.

Tülküylə tovuğun nə oyunu var?

"Dərvişliyə varanla dur, demişlərdir, gələnlər bizdən
öndin ki, qulaq aşiq olur gözden öndin" deyən eşidir.

Dörd məzhəb, beşinci kötək.

Divanəyə qələm yoqdur.

Dişilər bustan kibi olur.

Dövlət kimə yar olsa durur.

Dövlət olmayınca başda, ... (?) qaşda.

Dəvi qarımaz.

Dəlü dəlüyü sevər, danışmənd uluyı sevər.

Dost-dost, müamilə rast⁵⁹.

Dəlünün udlu bildügi anası ...

Dəlü andığın ayıdar.

Dövlət yegdir əqləndən-usdan dəxi,
Dövlətə görə biter bağla bustan dəxi.

Dəlüyə bağ necyləsün, eşəkə bağ necyləsün.

Dəlüdən uslu xəbəri al.

Dəvədə qalağına qane ol.

Dilərsən aləmdə dinc olasan,
Nə verəsiyə verəsən, nə ödənc alasan.

Dün ilə yürüyən sabah sevinür.

Dəviyə mə'ni, aşiqə nişan görək.

Dəlüyə nə ögüt ver, nə qaqısun.

Dil bazarı ... ?

Dövlətlü evin tütünü əksik olmaz.

Dost əskiyicək Tanrı yenisin verir.

Dilənçinin yüzi qərə, torvası toludur.

Dövlətlü evin qonluğu-qoyuluşu gəlir.

Döləngicə kündə taqsan toğan olmaz.

Dəlüyə nə ... nə ...

Dostun ilə ye-iç, satu-bazar eyləmə.

Dilün gəməği yoq.

Dəniz olup taşma,
Əlündən gəlməyəcək işə tolaşma.

Dəlüklü taş yerdə qalmaz⁶⁰.

Dostun rizqin düşman kimi ye.

Dostun yoğ isə, düşmənin də mi yoq?

Dönen övrət, – sapan keçİ.

Dərvişlik birdir, iki degil,
Dəğmələr çəkməz yükü degil.

Dürlü yalanın adını eşq qomuşlar,
Eşqi çəkən kişiler dostu xəlvət bulmuşlar.

Dünya üçün oda düşüp yananın
Su yerinə qanın içər ruzigar.

Dışının yedi yerdə çırası yanar,
Birisi soyunsa, birisi yanar.

Dünyada ölüm olmasa, adam adam ötin yerdİ.

“Dov” deməğə tovdağ gərək.

Danişməndlər vermək sevməz, almaq sevr.

Duaçıdan duayı armağan um.

Dənizə köpri yoq.

Dəvəyə nə'l yoq.

Dölüyə ... desən, ...

Dostun öskisinə, həmmamın öskisinə,
sücinin öskisinə nəsnə irməz.

Dügün dömrovsuz olmaz.

Dünya girsə araya,
Qul qaçan tapuya yaraya?

Dölüyü zəncir uşladur.

Dəgirmənçi qızlıq görməz⁶¹.

“RE”

(r)

Rum övrətinin ... tatlu olur.

Ruspiyə ... ögrətmə.

Rum eli əmanətindən bayır.

Ruzigar əsicək düz əsər.

Rəncbər rəncbərdən betər.

Rəncbərin ökücü semüz olur, amma öküzü
semüz olsa, kəndüsi arıq olur.

Ruspiyi ... qorqutma.

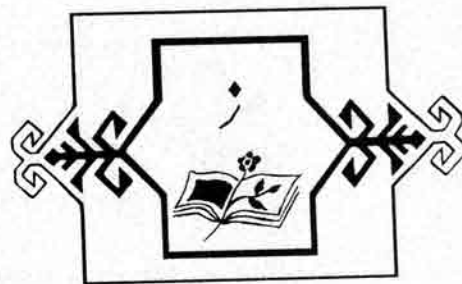
Razını kimsəyə demə.

Ruspinin könəgi ondur, toquzın elə geydürür,
birin kəndü geyir.

Ruspi eli tapınca yıqışmaz.

Ruspi ... ilə yol (yul) əkənün toxumu yabana gedər.

Ruspi ruspiligin qorsa, buzəvəngligin qomaz.

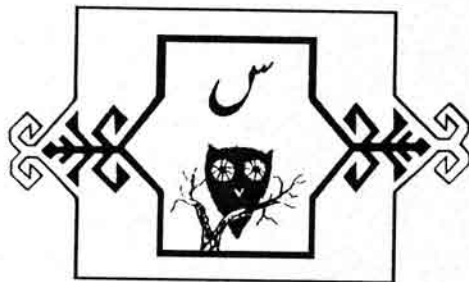
“ZE”

(z)

Ziyanuna gülmə, zar da eylə: zir vayə salam olsun.
Qana-pirincin ömrü müstədam olsun⁶².

Zəman şimdi yüzşüzündür.

Zinhar aləmdə tabe olur.

“SİN”

(s)

Sünü çuvala sığmaz.

Söz sözi açar.

Söz torpaq kibidir, eşdükcə örər.

Sipahisən...? xoyradisən (?) gir küməsə (?)

Söyləmək gümüş isə, söyləməmək altundur.

Səndən uluya qız ver, səndən alçaqdan qız al.

Evinə varduğun vaqt adam ol, evünə gəldüğü
vaqtın yenə sən adam ol.

Sevən sevilür, keçı bağırür.

Salamat gözleyən varmaz savaşa.

Selitəyə salam ver keç.

Semizlik adamın yaraşığıdır.

Sana qalursa, qalmaz oğlanına.

Səndən ötrü sayru olançun, sən öl.

Sözi pişirip söylə.

Sevdüğünü güllə də urma.

Sən qazan, qonşun hesabın verə, sən
gözündəki çöpi görməyə.

... suyuna güvənmə.

Söz var, aş bitürər, söz var, baş yetürər.

... tuman qurutmaya.

... yaşıl-qızıl görəkmiş.

Süci küpdən, ...

... inkar edərsə ... cəvabın verər.

... xeyir gəlməz.

... kəbabı çalğıdır.

Söylənən söz bağırdır, söylənməyən söz altundur.

Söz sözi çəkər.

Səlatınlar zəbundur eşq olindən.

Süci üçün ellərə bıçaq çəkməkdən sasılıq
yeyüp kafirə hacı başa demək yegdir.

Sənin səndə, bənim bəndə.

Sünnət var isə ... kəsmək yoxdur.

... qalqıcaq Tanrı unudılar.

Seyid ağzından çözüdür.

Seyid vəkili assı (?) verilməz.

Sərxoş gördüğüne ulaşur, oda düşən buruşur.

Söyləməz ağızdan ... yegdir.

... döğülənin öci alınmaz.

Söz eşidildüğü kibi olmaz.

Sən səndən pay biç.

Söz ulunun, suç kiçinin.

Sərçəyə çox ... bərədir.

Sinirəmədüyün aş yimə.

Sərçədən qorqan danı əkməz.

Süglüyü verməyincə sevdüyün ələ girməz.

Sevni sevrler, sevn sevlr.

Skil keçiye toqz çoban gèrèk.

Süzügün arı ol; sinèk nè ola, yağı nè ola.

... tuzı tøkürgüdür.

Söz sözdən açılır.

Sana bir sorudana sən iki sorut.

Süci içmək gəm gedir.

Səhil nəsnədən at yağır olur.

Söz oqdur ağız yayında, ey can,
Oq atılsa, gerü dönmək nə imkan?

Səfərə çıxanun işini Allah bilir.

Sevgil səni sevnə, iki dişli qarışe,
Sevmə səni sevməyeni, gögdən enən hurışe.

Sana söylərəm, qızım, sən eşit, gəlinüm.

Sözi verəndən alan uslu gèrèk.

Süd dadın tana bilir.

... dadın qarı bilir.

Sərçəyə civ-civ ögrətmə.

Sən el ögünə yat, el sənin boyuna qaftan biçə bilir.

Səni bir sevməyeni sən iki sevmə.

Sana nə isə banadır.

Sübaşı ilə irişən yurtdan çıxar.

Səfər adama çox nəsnə ögrədür.

Söyləyəne dinləyici gèrèk.

Sözi keçənin sözi kəskin qılınc kibidir.

“ŞİN”

(ş)

Şəriəti mürüvvət yenmişdir.

Şəriət zahirinə hökm edər.

Şəriət kəsdügi barmaq ağrımaz.

Şəriəti xor görən xor olur.

Şərlü dostluğu çam kölgəsi kibidir.

Şəriətə ud yoq, bizdə hiç yoq.

Şorbanın imanı ətdür.

Şadıluqda yeləkmə, gəmdə məlul olma.

Şöylə cülə ki, nə ət yansun, nə şiş göynəsün.

Şunun ki gözi aya ögrənmişdir, yıldıza nə tanı vardır?⁶³

Şaşiya yol sorsan, gözi toğruluğuna getmə, yara düşərsən⁶⁴.

Şeytan evin yıqmaz.

Şəkər dadın yeyən bilür.

Şəhərin dövlətsiz qızı köyə gəlin gedər,
köyün dövlətli qızı şəhərə gəlin gedər.

Şəhərlü aqça bulsa, evlər yapar; türk aqça bulsa, tavara verər.

Şimdiki zamanda asıl anılmaz, altun-incü anılır.

Şimdiki zamanda danişməndin dedügin tut,
amma işlədügin işləmə.

Şimdiki zamanda şərrə uğramayım deyirsən, xeyirdən qaç.

Şol kişi neyləsün ki, yuqarı asarsa, is olur, aşağı
qoyursa, pas olur, urup öldürürsə, yas?!

Şimdi bir zamandır, küçük böyüğe ... ögrədür.

“SAD”

(s)

Sovuq peyğəmbərə hörmət etməmişdir.

Sıtma qutlu xəstəliqdir.

Savaşda dilün saqın, dərnəkdə əlün saqın⁶⁵.

Sağ baş yasduq istəməz.

Son peşimanlıq assı qılmaz.

Sorup verincə, urup ver.

Savaşda yumruğı kəc aşkar.

Sarıca arının ininə ağac soqma.

Sağır ... (?) sevməz.

Suç ölənindir, öldürənin degildir.

Sağır yanşağ olur.

Satun alınmış sarımsaq sapınadək tatlu olur.

Sağlıq-sayrılıq bizim içündür.

Sayru halın sağ bilməz.

Sacayaq, ərgən burnuna dur // Sacayaq erkən burnunadır.

Sənət issindən qorqar.

Saqallu güyegü dügür kibidir.

Saqar cəşək bəllüdür.

Sağır yanşağı...

Söhbətə-sana gələn sanıdaqdur.

Samana qırıq taqma//tıqma.

Su bulanmayınca durulmaz.

Siçanın kediyə nə oyunu var?

Saqalı tələ də götürər⁶⁶.

Səbr ilə qaraq xalva olur.

Sən'ət çöp//çup altındadır.

Sağ olan başa bərk əksi olmaz.

Saqındıq gözə çöp düşər⁶⁷.

Sərb sirkə kəndü qabına ziyan edər.

Sulu ... yenə suda yetər//yitər.

Su durulur, xu durulmaz.

Sağır sığırır.

Sağırda söyləmək güc olur.

Sən'ətini hürkürmə.

Sən'əti ustaddan görməyən önməz.

Sabah uyxusu quzı etidir; öylə uyxusu
qoyun etidir; axşam uyxusu sığır etidir.

Söhbət əhli çar gərək,
Mütrib ilə penc ola.
Çünki oldı dəvazda,
Yumruq oynar boğazda.

Sağ olana hər gün bayramdır.

Siçanın toyı bitdikcə üşür.

Sağlıq bəglikdir.

Salınana sağdıc əksik olmaz.

Sorduqları hisarın dizdarı çıxma.

.....

Sufi sarımsaq yeməz, bulsa sapın da qomazdı.

"Soq" deyən düşməndir.

Saqalı qaba olanın əqli kəm olur.

Su istəyəndir.

Sumunu böyük istəyənin evinə qabmaq görək.

Sora-sora Kə'bəyə varırlar⁶⁸.

Saqal suyu ... içər.

Sıdq saraydan çıqmasun.

Sağlıq olsun, güssə əksik olmaz.

Saqalın taradığın tarağ ilə bığın tarama.

Sağlıq olsun, əski güssə ilə yatduğumuz yox.

Sovuq aş buza döndərmə.

Sufra muraddır.

Su ilə odun nə oyunu var?

Su aqduğu yərə yənə aqar.

Sədəqə verən əllər dərd görməsün.

.....

Sazanun başını yeyənin quyruğu gəyət tatlı olur.

Sabahdan buçuqa qıymayan birərdən ikilə olmaz⁶⁹.

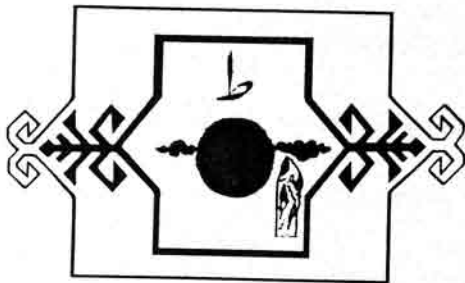
Saqal kişiyi çox işdən qor.

Saqalına düşər iş işlə.

Sabah ıstahı quşluqun bulunmaz.

Söhbət baltası olma.

"Allahu ə'ləm"

“TA”

(t)

Turna gördüğü baqla bitməz.

Tamakar dünyada olduqca önməz.

Tavar qalba əksik degil⁷⁰.

Toyadı dörd kişi götürər⁷¹.

Tanaludan yağurd saqınma⁷².

Taqmadıq çatılma.

Tanayı bökələk tutsa, öküzü dögmək görək.

Toquz qurda key eşək.

Toğana ət əksik olmaz.

Tovarin yavuqlandığı vaxt bölüşdüyün kişiye sor.

Tul övrət öküzü kibi olma.

Torlaq bəslə, torluğun dəlsün; ...
bəslə torluğun götürsün.

Top yoxdan torlaq yegdir.

Tama' olmasa, olmazdı tamu.

Tabanca surətə görə olur⁷³.

... qışın bozulur, yazın saraqır.

Tavşan tutan it dişin göstərməz.

Toyunca yeməkdən toyunca ...yegdir.

Taraqsız saqal olmaz.

Tuz-ətmək bilməzden it yegdir.

Tağ deyü ... yanğulanur.

Tavşan nə küçük, qulağı nə böyük!

Tavar ilə issi arasına gire gör, sonı qolay olur⁷⁴.

Tonuza çələbi demə, çalıyı tolaş⁷⁵.

Tonuz gördüğün çalar.

Toğrayana köymək yoq, yeyənə rəhmət yoq.

Toğmadıq oğlana ad qoyma.

Toquz qaftan bir kürk, toquz şərlü bir türk.

Tanış, tanış, amma bildüğün işlə.

Toğru gələn dolaşmaz.

Tonuz tobalıq yeməgə tövbə etməz.

Toğruya Allah yardımçı.

Toğrılıq iki cahana yarar.

Toğru tutulmayınca əgri bulunmaz.

Toğru söyləyəni toquz para şərdən qovmuşlar.

Tama-tama göl olur.

Düşman gözi kor olur.

Turna görsən, qış yarağın düz,
leglək görsən, yaz yarağın gör.

Toğru olan hər kişişi toğru sanar.

Tağ ilə erişən tavadan çıxar.

Tan qından qorqma.

Tul övrətə qurbağaca qurbağa kərkinür.

Tonuzdan bir qıl çəkmək assıdır.

Tonuzdan oq tartınma.

Tabanı giciyən köpək yolçıya uyar.

... gicicək dəni ucuz olur.

Tağ füzulluq etdügiçün başından tufan öksik degil.

Tutulmayan oğrı – bəgdən toğrı.

Tanışığılu tağ aşar.

Tavul üni ıraqdən xoşdur.

Tanışacağın yoğ isə borkün yanına qo⁷⁶.

Tavşanın qaçışına baqdum da, ətindən igrendim.

... dirriyi olmaz.

Turmayub getməgə mənzil doymaz.

Tatlı suyu kim içməz?

Tuzsız aşa şəkər də qosan, tadı gəlməz.

Tonuz qurbana yaramaz.

Toğrunun andı təsbeh yerinə keçər.

Taz mazlayan taza uğrar.

Toğmaqdan qalmayan ölməkdən qalmaz.

Tağ nə qədər yuca isə, üzərindən yol aşar.

Taş qopduq yerdə ağır olur.

Tatluyı tatlı söylə.

Toq ağırlamaq güc olur⁷⁷.

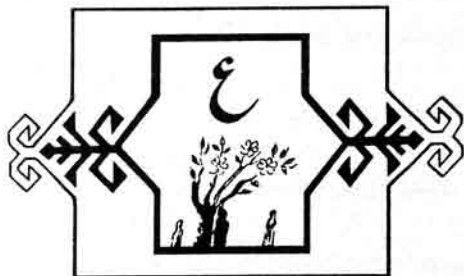
Tadanmış qudurmuşdan artıqdır.

Toğrudan gedən gec gəlir, tolamaqdan tez gəlir⁷⁸.

Toğruya zəval yoqdur.

Toğru derlər: "İttifaq etsə kişi aləmi dutar".

Toquz bacanaq bir xoruz öyerləyüməmiş.

“AYN”

(a, ə, e, ö, i)

Arifşən bir gül yetir, xoyradsan yüklən yüri.

Arif isən bir gül yetir, xoyrad isən, gir baxçaya.

Eyibsiz yar istəyən yarsız qalır.

Eyibsiz bir Allah.

Aşığa sinək avazı saz gəlir.

Övrətin varlığı ... çağıdır.

İsa üçün Musayı qınama.

Övrət ölmək ev yıqılmaqdır.

Övrətdən örün əqli artıqdır.

Əcələ şeytandır.

Övrətin əri ilk ərdir, geyrisi yamadur.

Ərəb toyunca yeyir, türk öluncə yeyir.

Aqıl anılar, axmaq tanılar, qarağı sanılar, önəki bara yeyir.

Övrət kişiylə atadan-anadan ayırır, cəşindən-dostundan kəsər.

Övrətlər qırqınadək bir əlilə ötmək və bir əlilə...
tutar; Qırqından sonra ötməyi qour, ... yapışur.

İlletlə dirilən möhnətlə can verər.

Aşıq arsız gerek.

Arif ol, suyu talib iç.

Övrətə inanma, suya tayanma.

Övrətdən vəfa gəlməz.

Övrətin ətməgi dizindədir.

Övrət yapdığı ev yıqılmaz; övrət yıqdığı ev yapılmaz.

Övrətin saçı uzun, əqli qısadır.

Eyiblü tavar issində yaraşır.

Övrət, əri "qocam" deyir, tez qocaldır.

Eşq börk içinə turusu zıncq-zıncq/zınıq-zınıq edər.

Övrətə bir ətək aqçadan bir tatlu dil yegdir.

Övrətlərə ... böyükündən çox ... yegdir.

Eşq iradət ilədir.

Aşiqin varlığı xəyaldır.

“ĞEYN”

(ğ)

Ğeybi Allahdan ğeyri kimsə bilməz.

Ğəribin dostu olmaz.

Ğammaz boynunda borc qomaz⁷⁹.

Ğaib ortaya gəlincə hazır haqqa irişər.

Ğəm adamı tez həlak edər.

Ğəribin kimsəsi yox, Allahı vardır.

“FA”

(f)

Fürsəti fəvt eləmə.

Fərz sünətdən illərüdür.

Fürsəti fəvt eyləyüb qoma bugüni yanına,
Dünyanın yoqdur vəfası, bağma şimdi varına.

Fəsada övrət tez quşanır ərden.

“QAF”

(q)

Quş var ət yedirirlər, quş var ətini yeyirlər.

Qeydlüyə söhbət haramdır.

Qaşığ ilə aş verüb, sapıyla gözün çıxarma.

Qan ısıpatsız qaynar.

Qurd qonşusun yeməz.

Quru qatında yaş da yanar.

Qurd yanında quş da doyar.

Qurd bulduğu quş ilə, quş bulduğu ağac turusunda.

Qurd boynuna çəkər: assın dönüb nəsnə umma.

Qay könində quyruqlı inək buğası.

Qarağı legləgin yuvasın haq yapar.

Qəza gəlicək göz bağlanır.

Qış – qış görək; yaz – yaz görək.

Qıl ... qırq gündə gedər.

Qonaq yedügin bilməzsə, ev issi xərcin bilir.

Qara düzən ev bozmaz⁸⁰.

Qan bahayla miras malı tuz ilə su olur.

Qara yerə toymaq görək.

Qaqımaq qavılda yoxdur.

Qeysəri fisir diyün yığılmış.

Qoltuğı altından yeyənin qarnı toymaz.

Qoca kafir müsəlman olmaz.

Qoca müsəlman kafir olmaz.

Qusduğun yarı yutma.

Quş ... yuvaya yenə ...

Qonşı qazan almaq çanaqdan su içmək kibidir.

Qəza görmükülməz.

Qurd anarsan, qurd gəlür⁸¹.

Qurd ilə quzı yeyüb, qoyun ilə şivən urma.

Qoyuna “qaç” deyüb, qurda “qov” demə.

Qəhr ilə qazan, lütf ilə yey*.

Qan ilə qanun eyləmə.

Qarağı qutsızı bir düşdüğü yere yenə düşər.

* “Ye” deməkdir.

Qızıl başlu girməyincə qara başlı çıqmaz.

Qol salsan, yun/yön bəllüdür.

Qurd önigi yenə qurd olur.

Qəltoban qazanur, qəlt güvənür.

Qılıç yarası önəlr, dil yarası önəlməz.

Qonş qızı tar olur.

Qonş qızı çapaqlı olur.

Quş uçduğı yuvadan ol yuvayı gerü yapar⁸².

Qonşunun eşəgin iki istə, sənün üç olsun.

Qırıq yılda öcün alan "eyülən eyüdüm" demiş.

Qadın ələ girməyincə qaravaş xoşdur.

Qadın Tanrı verməyincək ər bayırmaz⁸³.

Qırıq yıl öyləd olmuş, əcəli gələnlə ölmüş.

Qarı qısağa binmə⁸⁴.

Qara çalluya sığınma.

Qarıyla yatma.

Qardaşlu kişiler qalqar-qopar, qardaşsız kişiler bir-birinə baqar.

Qonşının eşəgin toquz istə, sənün on olsun.

Qonşını qonşından sorarlar.

Qonşu haqqı, Tanrı haqqı⁸⁵.

Qonşun kim isə, qardaşın olur.

Qarincaya qəza gəlicək qanatlanır.

Qamı quşlar uçar, nəsnə yoq; bildirçin uçıcək "havardı", derlər.

Quduzun ömri qırq gündür.

Qarağıdan şası yegdir⁸⁶.

Qul qul duasıyla həq yarlıqar.

Qocaları yoxsul bilmə, bay bil.

Qəlbürdə su durmaz.

Qorxu xəyanətündür.

Qocalıq ... öskürək artırar.

Qoca oğlu ... olur.

Qızlar tez böyür.

Qorqunun əcələ assısı yoxdur.

Qasnaqsuz ələk olmaz.

Qar yağıcaq iz örtülər.

Qış qışlığın bəlürdür, öykə kişiylə dölüdür.

Qaba başlığın malı durnaz.

Qucduqlu qucdüğün xuri sanar.

Qonağın enesi Endicək ev issin ağırılar.

Qonşı qızı güləncilü olur.

Qavlısız girən hasız çıxar.

Qardaşdan qarın yaqındır.

Qoyunludan quzı-quzı tartınma.

Qazludan tavuq (kimi) tartınma.

Qız anası miskin olur, babasına yalvar, əxi!

Qonaq qonağı sevməz, ev issi ikisini də sevməz.

Qış günü qırq dərli olur.

Qara xəbər yerdə qalmaz.

Qonağın əbləhi oldur ki, ev issini ağırılaya.

Qoca qoynunda çörək var, yigit qoynunda çomaq var.

Qanğı kədiyə baqsan, sıçan ögər.

Qış anasına duruş ögredir.

Qız oğlan qucmayan, aygır at binməyən yigitlik səfasın bulmaz.

Qoyun səmirdikcə yavaş olur.

Qoyun ... keçi "hey-hey ... açıldı" demiş.

Qurdun bazarda nə işi var?!

Qış gögdə qışlamaz.

Qorqaq qarnın toyurmaz.

Qar susuzluq qandırılmaz.

Quz qorqusuz olmaz⁸⁷.

Qüvvətli qollu qulunla, qopuz qılınla.

Qara eşəgə yular ursan, qatır olmaz⁸⁸.

Qulağızın qarğa olursa, burnun ... çıqmaya.

Qaravaşa ton geyürsən, qadın olmaz⁸⁹.

Qapusız ev olmaz.

Qutlu gün toğuşundan bəllüdür.

Quzusun enilməyən də bulur, qatı mələyən də bulur.

Qonuşuq umduğun yeməz, bişdüyün yer.

Qulun yağ işə, güyəgün də mi yoq?!

Qarı ... düşman ...

Quru torva ilə at bir göz tutulur.

Quru torva ilə at yeləgi tutulmaz.

Qəssabı yıqan qoyundur.

Qoyunun paçası, keçinin səri eyü olur.

Qız oqutmaq güc olur.

Qızlar ... olur.

Qış yarağın yaydan düz.

Qızım kimi sevirse, güyəgüm oldur.

Qarı ... qapı qapanmaz.

Quşın al, dəxi yuvasına ...

Qomadüğün yerdən götürmə.

Qulağızsız quş uçmaz.

Qar nə dentü çox yağsa, yaza qalmaz⁹⁰.

Qış bayları hammal edər, yoxsulları payek/pəg(?) edər.

Qonuş, qoş yügrügin al.

Qartala oq toqunmuş, oq yeləgin göricək
"bana bəndən oldı" demiş.

Quşda süd yoq, qatırda qulun yoq.

Qatmış ... imanı yoq.

Qışın çırağı qurı⁹¹ olanın, yazın tamağı qurı olur.

Qoyuna yanşaq çoban çoğun saçırkən hayqurur.

Qul, qulluğun andan bilə ki, kəndü didügi olmya.

Qığırdıqları yerə var, ərinnə, qağırmadıqları yerdə görünmə,
əgər dedigümün əksin edersən, xor olursan.

Quru salanı yel alır.

Qurd toyduğı yeri qırq kərrə dolanur.

Qış qılinc kibidir.

Qul tapısı keçərgüdür.

Qayramazdan/qıramazdan(?) qara eşək olmuş.

Qurda "Boynun neçün yoğundur?" demişlər,
"İşüm kimsəyə inanmazın" demiş.

Qurdun adı yavuz, arada dülkü var, baş kəsərlər.

Quru gön bit arturar.

Qavışar adam adama, amma qavuşmaz tağ tağa.

Qarincanın məlullüğün qurbağanın şənliyinə tut.

Qılincdən qaşiq yegdir.

Qız almaq hasar almaq kibidir.

Qorqaq bazırğan assı etməz.

Qatır issinə gündə yedi kərre həmlə edər.

Qavın-qarbuş vaxtında bıçqısız olan yanın çarbinur.

Qələmin qiymətin yazıcı bilir.

Qırqınadək ögməyən qırqından son ögməz.

Qaba dülbənd edinməkdən bıçaq olub, taqınmaq yegdir.

Qatır ... qadın ... kibidür.

Qadının dodağı bəllüdür, cariyenin ... bəllüdür.

Qarının-qocanın canı bərk olur.

Qış gününün yemişi oddur.

Qırağı anın üçün yağar ki, əli-ayağı üşüdə.

Qurd qoyundan tama'ın kəsməz.

Qış azlığına aldanma buyarsan.

Qissodən hissə al.

Qız oğlanı ... qucmaq yegdir.

Qız oğlanla övrətin fərqi bir gecədir.

Qış közi qırağı olur.

Qul qulluğunda görək.

Qurda inanma.

Qanda isə uyur uyurı bulur.

Qurudan quruya nəsnə yapışmaz.

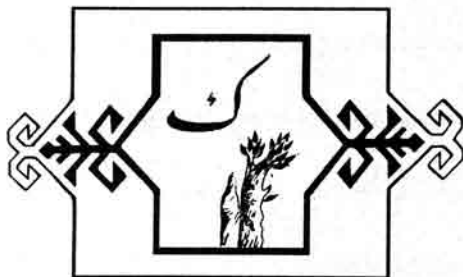
Qar üstündə yatan ölməmiş, un üstündə yatan ölmüş.

Qurd ilə qoyunun nə oyunu var?!

Qarğa toğan olmaz.

Qarındağı ök alır.

Quyuyı boyunca qaz, şayəd kəndün düşərsən.

“KAF”

(k, g)

Keçmiş yağmurun kəpənək kibi ardına düşmə.
Gah-gah ... başını göstər, səni xadim sanmasınlar.

Göz görməyincə könül qatlanur.

Keçəndən sən də keç.

Günəş balçıq ilə tutulmaz.

Güclə iş olmaz.

Görməklə toymaq olmaz.

Kölənin, qaravaşın tanrısı çomaqdır.

Kimşənin sözi arasına girmə.

Kəl bulsa, kəndü başın xoş eylədi.

Kərəm bilse edər idi başına kəl⁹²,
Qaçan eylər sənün müşkülün həl.

Keçi suyu bəgiri-bəgiri keçər.

Girərin çox eşitdüyün yerə səpədi küçük götür.

Gördün ki, qəssab keçı verir, sən də keçı ver.

Kölən yoğ isə, güyəgün də mi yoq?
Güyəgün yoğ isə, köpəgin də mi yoq?
Köpəgin yoq isə, şagirdin də mi yoq?

.....

Kahal övrət beşigi yaturkən önərür.

... siləkən ... bulaşdurma.

Güclüyə çörək doymaz.

Güvəc güvəcə kötü qara der.

Kölənin sufisindən//sofisindən(?),
türkün avamından qorqmaq gərək.

Gög çayır vaxtında çşək ... yaqın varma.

Kim söyləsə-söyləsün, şah-başə qaymaq yesün.

Kim nə dersə-desün, cəhd eylə səndən gəlməsün.

Görmədügə küpə tan gəlür.

Könül soltandır.

... kırıyə verən əlin qalqan etmək gərək.

Köyün dövlətü sinəgi yoğurd tulquğuna qonar, şəhərə varar.
Şəhərin dövlətsiz sinəki cikrətmənə qonar köyə gedər.

Gördün kim, buçuq mövt, bəla gəlür; sən bir mövt olup, qarşu var.

Gəminin assı tapuğadəkdir, ziyanı boğazadəkdir.

Gələcəki gəlmiş bil.

Keçi haramzada olur.

Keçi yatduğı yeri eşər yatur.

Gündə iki pul girən evə ol ev yoxsulluq görməz.

Kişi toq olucaq cəmi' a'zası ölü olur,
amma aç olucaq kötürü can olur.

Gündüz yarasaya gecədir.

Keçinin ... gicicək çoban ötməginə yapışar.

... biləğüsidadir, ...sındısıdır.

Kişinin atı başə bərabərdir, xəsmi-qövmi yanı-yancığıdır.

Köpək yad kişiyyə quyruq bulamaz.

Gələcək nəsnə gəlür çarü naçar,
Gərək könlünü sən gen dut, gərək tar.

Gül vaxtında ... qoqmaz.

Köpək dörədügi evdə fəriştə girməz.

... oynama.

Kar pa noubət əst⁹³.

Köydə yağurd bol olur.

Könüldən könülə yol var.

Gülə füzul olma, bir pul bahasıdır.

Kişi görməduğin görsə, əqli sevinür, geyməduğin
geysə, tənə sevinür, yeməduğin yesə, nəfsi sevinür.

Kədi sıçanı tanrıyçun tutmaz.

Gər dilər çanağından yürügün də nəsibi vardır.

Güləgəni ... sanurlar.

Gözəlün müştərisi çox olur.

Göl⁹⁴ yerində su əksik olmaz.

Kosaya əyyarlıq ögrətmə.

Kosaların öylədən sonra əqli kəm olur,
hətta bir oğlancığ dəxi aldar.

Kölənin-qaravaşın yedügi saramsağla soğandır.

Kəbinsiz övrət yularsız eşək kibidir.

.....

Gözəl sevməgə tövbə olmaz.

Kediylə köpək dirilməz⁹⁵.

Keçən görünməz.

Gövdəsi gözəli ortaya – döşəgə sor, surəti
gözəli Rumdan Şama sor⁹⁶.

Kişi bir uğurdan bayımaz.

Kitab yüzi qutlu olur.

Gördün ki, qonşuna qarın ağrısı gəldi, sən də ətəgün çarpan.

Köpək nə kirisün, nə ürsün.

Gülə ki ölçəm oldı, – bu pul bəhasıdır.

Kəsər kəndü sapın yonmaz.

Kəsəmədügün əli öp, başına qo.

Gəzic ya buduna, ya boğazına.

Gəzəgən iki evi viran edə.

Könül alan güvəndi.

Kərki gərəkməz ikən işlə.

Gördün ki, zaman sana uymadı, sən zəmanəyə uy⁹⁷.

Görünü duran köyə nə qulağız?!

Gül dikənsiz olmaz.

Kişi qocalıcaq buzağı gütdürürlər.

Könül yaptın, ərş yaptın; könül yıqдың, ərş yıqдың.

Kişi arturmaz alla həmnəşini.

Kürə gələn sürə gedər.

Köçdük yurdun qədrini qonduq yurdda Allah bildirməsün.

Gözsüzün gözi dəgənəkdür.

Kürə "kop" deyicək küp dəxi "dib" deyər.

Kahala yumuş buyursan, yedi kitablig nəsihət edər.

Keçən bəla bəlürməz.

Gen əkən gensiz bayır.

Kahal öküzün canı xodur.

Gənc alan aldanmaz.

Kişinin hörməti kəndü elində azdır.

Kişiyə üşüməyəcəkcə geyəcək, aç olmayəcəkcə yeyəcək yetər.

Köpək ilə qardaş oquşma, oquşarsan miçəgün hazır eylə.

Könləgin sat gürzə ver.

Gög gurlamayınca yağmur yağmaz.

... ıslanmayınca balıq tutulmaz.

Kəlbəngi gəlin olmaz.

Köti cəmri//çamırı bay olmaz.

Gəmik yeyən ət yer, ət yeyən qamın toyurar.

Gözəl övrətdən çirkin ər yegdir.

Köledən xeyir gəlməz.

Kölgəsində yatacaq ağacı budama.

Kişi əyalın almaq güc olur, amma bəsləmək qolay olur,
bədasılı almaq qolay olur, amma bəsləmək güc olur.

Köpək üni gögə çıqmaz.

Gəmiyə girməyən kişi Tanrı qorqusun bilməz.

Kötürümdən aqsaq yegdir.

Gəmiyə gile ilə verər, mövt ilə alır.

Güyəgü eşək qoduğu kibi sevgilüce olur.

Güyəgü qayınata toprağındandır.

Gözəl oldur ki, hüsni kibi dəxi xülqi ola,
Yoxsa çox surət yazarlar kəlisələr divarına.

Göz tərəzudur.

Gönül baqmandır.

Kosalar əyyar olur.

Kosa ilə dost olayım deyirsən, "saqalun gəlür"di.

"Gəlmə", – gəlmə; "getmə", – getmə.

Kim eşək olursa, biz səməriyüz.

Kimisinə tavşan yarar, kimisinə qurd yarar.

Kedi ətə irişməse, "murdardır" – deyər.

Kəlün başı açılmasun, açılıcaq iş məlum olur.

Kimün kim gürbətə yerlusi bilədir, yanınca bir torva ... bilədir.

Gəldünse gerü var,
Hər nəsnənin yeri var.

Kimse kimsənin nəsibin yeməz.

Gördün ki, anan ... yağmaya gətirdi, sən dəxi barmağın bata gör.

Kişiye qonşidan sor.

Gündən-günə düğün olsa,
Günaşırı bayram olsa!..

Kimə əmək, kimə yemək.

Kimse qoduğun kimsə bulmaz.

Kişiye əvvəl can görə, andan cahan görə.

Kiminə hay-hay, kiminə vay-vay.

Kəlbi andıqca ağacı yanına qo.

Gil görə isə al, yoxsa verdim birəgüyə.

Kəlin ..., aqsağın ..., rumun ... eyü olur.

Kiçilər suç işlər, ulular bağışlar.

Kişi kəndü çörəginə kül eşər.

Keşke dəgənəcümdə dişi olsa, yeyilənədək iki olurdu.

Gör sənün için, dilə bənüm için al.

Gecəsi qarğanın bayquşa gündür,
Eşəgin ölçüsü itə düğündür.

Gününə görə kürkün gey.

Köçdügün yurdun qədri qonduğun yurtda bilinər.

Kəsilen əl yenə bütün olmaz.

Kasa kasaya girməyincə, qarnı qabarmaz.

Köledən mürüvvət gəlməz, amma ərlik gəlir; ərliyi dəxi ...

Kərəm ərənlerindir.

Güler yüzə bara baq.

Kərəmə toymaq olmaz.

Gücün yetdüyünə güc eylə.

Gücün yetmədüyünə toğan olma.

Kediylə sıçan adaş oqşamaz.

Kəndü düşən ağlamaza ağlamaq degil, amma gözi də çıxar.

Kişi kəndüyə etdüyü işi bütün ellər dərilib edəmez.

Güygü oğul olmaz⁹⁸.

Kül dəpəcik olmaz⁹⁹.

Könül kimi seversə, görklü oldur.

Gözəllik ... bəladır, çirkinlik dəmür qaladır.

Gözsizi dəvə dəpsə, sum ilə urdılar sanur.

Güc ilə qoyuna varan köpek xeyir etmez.

Gögdən nə yağdı ki, yer anı yutmadı.

Gözi ancaq topraq toyurar.

Könüllü yigit oqın illərdə arar.

Görər gözə kül anma.

Kölenin ənsəsi tamarı qıssa olur, anun
içün söz götürməz, tez qaçar.

Kiryəçi ev ... oynaş ...

Kənəki söyləyən olur.

Gözəl nazlı gərək.

Gögdən dörd kitab endi, beşinci kötək.

Kölə kölenin yarıdır, tavuq koması şarıdır.

İki tonuz birdir ... toquşmuşlar*.

Kimin kim qızı var,
Belində önəlməz sızı var.
Həm göydə nəhs yıldızı var.

* "Əlif" hərfinə aid olan nümunə nədənsə "kal" hərfinə aid olanların tərkibində verilmişdir.

Kədinin yürüğü samanlığadəkdir.

Göğə dirək yoq.

Kölgəyə kəndü aşı tatlu gəlür.

Kim ... desələr, gərüb ... derlər.

Kişiyə vardığı ev buyruğ olur.

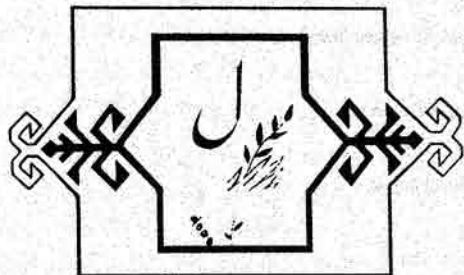
Günlüğün sana tik kəlisəyə...

Gəncünü qarıya dəyişmə.

Köçənə dad güc ilə göğçəklik olmaz.

Görmək görüşməkdir, əmmək soruşmaqdır.

Kəbab tuzlu gərək, tuzsuz gərəkməz!
Gözəl yüzlü gərək, yüzüz gərəkməz!
Ulular uslu gərək, ussuz gərəkməz!
Sular buzlu gərək, buzsuz gərəkməz!
Gözəl bənlü gərək, bənsiz gərəkməz!
Yigit donlu gərək, donsuz gərəkməz!

“LAM”

(1)

Lənət yenduğun də'viyə.

Lənət bər hiç¹⁰⁰.

Loğma şəfqət artırar.

Lağa incinən başı anası ...

Lənət baxıla, bərəkət taxıla.

Lutların soltanı dancyi-birincdür.

Lut cərb gərək.

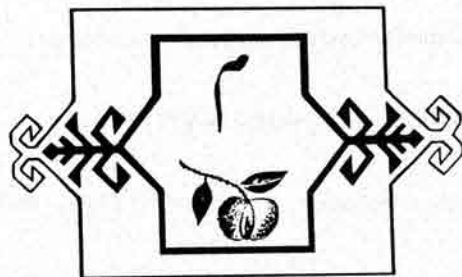
Lət adəm oğlanın usladur.

Lənin qədəhi olur.

Lətifə az görək.

Loqma şahındır.

Lağa qatlanan yenər.

“MİM”

(m)

Missə(?) ilə övlayi (?) anmışlar, la havl bitmiş.

Məqsudun dua isə, “vələzzallin, amin!”.

Məscid yapılmadan görib qapusına gəlür.

Məlul olma, könül,
Göz, dökməgil yaş.
Eyü-yavuz keçir
Sağ olan baş.

Müəzzin oldur ki, vaxt ilə banlaya.

Miyançı ... gen olur.

* * *

Miyançılıq olur ki, el almazsa, ol ala.

* * *

Məqsud hosnə-tost digərha bəhanə əst¹⁰¹.

* * *

Mal kişiye düşməndir.

* * *

Məscid yanında məscid yaraşmaz.

* * *

Misk hoqqada gizlənməz.

* * *

Müdara dindəndir.

* * *

Meymun eşqlü olma.

* * *

Mömin bal mumı kibi olur.

* * *

Müxənnət köprüsindən keçməkdən suya boğulmaq yegdir.

* * *

Martada* tarlana sıçan üşməsün.

* * *

Məşuquna razın vermə, sonunda gülməzsün.

* "Mart" deməkdir.

* * *

Mərmərdə ot bitməz.

* * *

Məskəndən kəl bir kişiye "qulunam" deməklə qulı olmazsan.

* * *

Mömin möminin aynasıdır.

* * *

Məsəldir, gözə yox zindan – demişlər.

Bu sözi cəmi-insan demişlər.

* * *

Marat* girsə, tavar arına dəd girür.

* * *

Meyi meynədən alıcı ol, yəni mehri dindən alıcı ol.

* * *

Müəzzin imamın quludur.

* * *

Müzəvvir olan and içməkdən qorqmaz.

* * *

Məsulları Tanrı söylədür.

* * *

Minnət haqqadur.

* * *

Müft qan alıcı bulan otuz iki tamarından bilə aldurar.

* "Mart" deməkdir

Məzad kimsəyi aldatmaz.

Məsləhət bitürici yalan, gövğa qoparıcı gerçəkdən yegdir.

Meyxanə el evidür.

Məmə əmməyincə oğlan hasil olmaz.

Mehrin yemiş önmiş övrət yoqdur.

Məlik, – dəgirmən, tavar, – qoyun, devlət, – oğul.

"Allahu ə'ləm"

“NUN”

(n)

Nə qədər yuca isən, düşmənin alu görmə.

Nəsiblü yer kötəgi.

Nərdiban ayaq-ayaq çıxılır.

Nə çig yi, nə qarın ağrısın.

Nəsibə taqsırlıq olur.

Nə yerdə ki var qadı,
Tanrı buyruğun qodı.
Nə yerdə ki var qoca,
Nə Quran bilür, nə heca.

Nə qədər bilürsən, bir bilürə tanış.

.....

Nakəslə comərdin xərci birdür.

Naçar işün adı şükürdür.

Neylərsən eylə, yoldan çıxma.

Nəbatatın atası-anası yağmurdur.

Nə ikən yavuz ol kim, asılasan, nə ikən yavaş ol kim, basılasan.

Nəsib olmayınca basub ölməz.

Nəfəsün canı var, tutmayanın ziyanı var.

Nəfəs tut ki, nəfəsün tutıla.

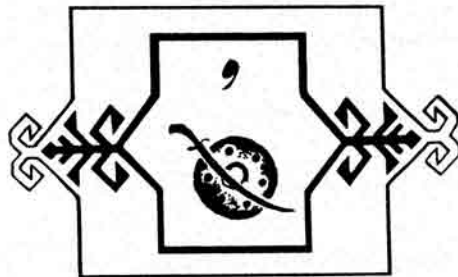
Nəsibə zaval yoxdur.

Nə vurulduğ isə vurulduq, tavul ününə güvəndük.

Nərdübanı tam üstünə çəkmə, aqibət sarqup enərsən.

Nəsibində var isə, qaşığında çıqa gələ.

Nəsibin sən bir istərsən, həbibim,
Həqiqət, səni bin istər nəsibin.

“VAV”

(v)

Verəsiyə içənin iki kərrə əsrinəsi olur.

Verəsiyi verənin qoynı boşdur.

Varlı ağlar, yoxlu ağlar.

Vermək Tanrı verməsidir.

Varduğun evdəkilər əgər qarağuyssa, sən də bir gözün qıpa qo.

Vurmaq leglək qadasıdır, hünər atmaqdadır.

Verəsiyə aldım, yabanda buldum sandum,
İssi aqçasın istəyicək canalıcı sandum.

Varın verən yad olmamışdır.

Varmaq iradət ilə olur, getmək icazət ilə olur.

Vaqtında qoruq xalva olur.

Vay ol kişiye kim, Allahdan inayət olmaya.

Verdüginə şükür qıl, olma füzul,
Asıla mənə budur, bəklə usul.

Verdügin bilür isən dəxi verə, bilməz isən anı da ala,
həm boynına sillə vurə.

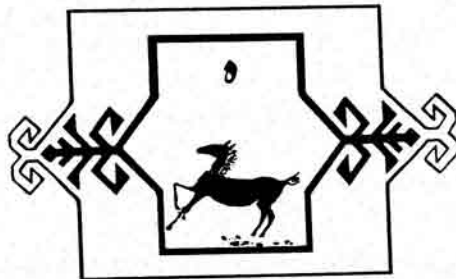
Vətən sevmək imandandır, vay ana kim, içində olmaya.

Verəcək ucundan alacaq bulmadım.

Var yüzi barcınıdur, yoq yüzi yongadır.

Vay ol kişiye kim, Tanrıdan qorqmaya.

Vay ol kişiye kim, günahın bilməyə.

“HA”

(h)

Hər kişiye hal ilə Tanrısı bilür.

Halınca sıçanın da əmcəgi vardır.

Hər kişinin bir dürlü halı var.

Hər qanda kim də'vi var, sən anda yavi var.

Hər kişiye xoyilə xoş görmək gerek.

Hər ulaşmağın ayrılığı var.

Hər sayrılığın xoşluğu var.

Hiç hiçə vursan, yenə hiç.

Havadan evlə tava dağı xazır gör.

Hər nəsnə saatına köyer.

Hər ər pişə önməz¹⁰².

Hər kişidə dəlülük tamarı vardır, "dəlü" dedikcə ol tamar böyür.

Hər kişi kəndü dərdindən söylər.

Hər işə ki baqarsan, örnək al, şayəd sonra sana gerek ola.

Hər nə ki başına gəlirsə, haqdan bil.

Havana nə qoyasın ki, döğülməyə?

Hər kişiye kəndü şəhəri yeg gəlür Bağdaddan.

Hər anduğun, kişi eyləmək olmaz.

Hər bir yerün bir ərkanı olur,
Oduna gedənin orğanı olur.

Həliksiz divar olmaz.

Haman sənin tarlana yağmasun.

Hər eyilik bir yerdə olmaz.

Hər kişi kəndüye çağırın yeg bilür.

Hər həftədə bir evlən.

Hər nəsnə vaxtıla gerek.

Hər kişiye bir tamaşa xoş gəlür.

Hər kişi kəndü xoyına xoşnuddur.

Hünər candadır.

Hər kişiye bir işə tuş eyləmiş,
Anun ilə könlünü xoş eyləmiş.

Hər nəsnə bünyardından yıqılır.

Hər nəsnə timarla hasil olur.

Hər ağacın bir yemişi olur.

Havadakı quşu satma.

Hər kimə kim bal ilə qaymaq gərək,
Lacərəm, ol aqçaya qıymaq gərək!

Hərəni giç?..

Hər işin vaxtı vardır, eyümək olmaz,
Zaman işi diləkcə yendək olmaz.

Göyənələr xardan xurma yedilər,
Qoruqdan səbr ilə xalva yedilər.

“YA”

(y)

Yerü gög götürməz anı ki, insan götürər.

Yeyən içər, qonan köçər.

Yağlı qazan yağlı qazana girür.

Yedin tut, yegin tut.

Yar bir olur, iki olmaz; iki, zinhar, olmasun!

Yaramazdan eyilik gölməz.

Yavuz qardaş yağı da assıdır.

Yayamın gögdə yıldızı yoxdur.

Yemişini yi, ağacın sorma.

Yavuşladuğun nəsəyi qonşun tanası kibi arama.

Yenilə bay olan salam almaz.

Yügrək at qamçı istəməz.

Yenilə evlənenin gündə bucuğu hammama gedər.

Yovaya könül vermə.

Yügrək atı başıra vurma.

Yoğurda ilk sunma, suyu səndən yana gəlir.

Yalançılıq kökün bərabərlik kəsər.

Yağı yerdə yapıncaqsuz yatma.

Yenmədik aşə dua qılınmaz.

Yemək əli uzun olur.

El baylu-yoxsullu olur.

Yeddi kərə həcc edənün hacı qoltuğundan çıqmışdır.

Yorğa yolda qalır, yeləgən mənzil alır.

Yürüən evə gəlir.

Yıldırıq yana gəlsə, yaza bun yox.

Yedəgün yox isə, təkletün də mi yox?

Yaxşı söz ilə yılan inden çıxar.

Yürüş vardır ki, turuşdan bətərdür.

Yad varı-gəli biliş olur, biliş varmayı-varmayı yad olur.

Yel yelpərüp keçər.

Yurt yurtdan qutludur.

Yeyən saçıra yoldaşa inanma, haldaş bulunur.

Yolcudan xeyir gəlməz.

Yaramaz işün sonı peşimanlıqdır.

Yüz yüzdən utanur.

Yad baldur saqanqurdur.

Yavuq bürcin yaradan udar.

Yil yildən kəmdür.

Yil yildən qutludur.

Ya eşün çanağına üyüdə, ya çanağın eşünə üyüdə.

Yoqdan Tanrı da bezər.

Yolçı it canlu olur.

Yigit ögsüz olmaz.

Yunluu basarlar, yunsuzı qoyu verirlər.

Yapmaq gücdür, yıqmaq qolaydır.

Yar odur ki, bun dəmində ola yar,
Şadılıqda səd həzaran ola yar.

Yügrək dincdən qorqmuş.

Yaşı çeşəgün bazarında sorılır.

Yağmurdan qaçup toluya uğrama.

Yağmurdan uluyan sudan uyurtmaz.

Ya qədəm əri ol, ya qədəm ərinə yoldaş ol.

Yumurda olsa öyünün,
Armud sapına dönər boynun.

Yorğun döşək istəməz, aç qatıq istəməz.

Yoqludan Tanrı da almaz.

Yeyən dək söhbətin dadı olmaz.

Yoğurdın saqınan boranı yeməz.

Yol quzulayıcı olur.

Yigit, qız qiymətli görək; qız, altun qiymətli görək.

Yoxsul bir nəsnəyə möhtac degildir.

Yavuzə bəla əskik deyildir.

Yavuz it ... nə kəndü yer, nə birəgüyə yedürər.

Yoxsulun bini yüz qədərdir, yanlın ər olur.

Yanğudan qaya yıqılır.

Yoxsulun bini yüz keçər.

Yigit belin yoquş üzər, yoquş belin qoca üzər.

Yazıxı kəndü başına yavuz sanmaz.

Yoxsul cirə satıcaq ay axşamın toğar.

Yerün də qulağı vardır.

Yaza qarşı yağırdan saqın, qışa qarşı arıqdan saqın.

Yılın on iki ayı qarıdan qa(ç)¹⁰³.

Yağmurlu günündə dostunun atı satılsun,
düşməninün qoyunu satılsun.

Yoxsulun qoyunu tavuqdur.

Yarına düşməyən könül, yarına!

Yavuz olan at ət tutmaz.

Yavaş oğlan, xas oğlan!..

Yoxsulun birinci bolğurdur.

Yürüyənə quş yetməz.

Yalançıdan it yegdir.

Yedi bağlı eşəgin də an.

Yapı taşı yapıdan qalmaz¹⁰⁴.

Yoxsul tanışməndin sözi keçməz, məgər övrəti gözəl ola.

Yigidin yorğunluğu qarnı toyuncadır.

Yılanı birəgü əlilə tut.

Yorğanuna görə gözət(?)

Yüz qovan, – yüz səpet.

Yüz qoyun, yüz dəri.

Yağmurlıca yazın olsun,

Tumanlıca qışın olsun.

Yigit övrəti çirkin görək.

Yol bilməzsən, yola get¹⁰⁵.

Yalnız ölün avazəsi olmaz¹⁰⁶.

Yoxsul geyrətə düşicək eşəgin yardan eyitər.

Yaban deyüp ... deyici bulunur.

Yılanın öcün kərtənkələdən alma.

Yalnız həllacı sanma, hər könül Mənsurdur¹⁰⁷.

Yigit tutduğu evə bunalmaz.

Yoxsul bayın gəlincikidir.

Yılan nə dənlü əgri bögri yürürsə, ini qapusına gəlincək toğrulur¹⁰⁸.

Yüksək dəpəyə çıxmaq zəhmətdir, amma çox tamaşası var.

Yalanın dibi yaqın olur.

Yılanın sevmədiği yarbuzdur, ol dəxi ini qapusında bitər.

Ya malından, ya balından yenədən keşiş kətə yeməz.

“Yox” taşdan qatıdır.

Yığılan yığılanı sevər.

Yad fəriştədən biliş albız yegdür¹⁰⁹.

Yavuz baş issinə tonuz gütdürür¹¹⁰.

Yigit necə yürürsə, yaraşır,
Yigit nə geyərsə, yaraşır.

Yavuş yolduğu saqal bitməz.

Yelə qarşı tükürmə ki, yenə surətinə gəlür.

Yoquşa qarşı ... ki, ətəgün çəpəl olur.

Yaqın nişan kor olur, anı vuran ər olur.

Yerdəki yüzi kimse basmaz.

Yaz üyündüsi qışa qatıqdır.

Yazın kölgə bəkləyənin qışın unı qar olar.

Yarınkı yağdan bugünkü öynən yegdir.

Yalnız taş divar olmaz.

Yalnızlıq bir Allaha yaraşır.

Yügrək bin, yüzşüzdən qaç.

Yüzünə baq, andan sud um.

Yüz yüzdən qızar.

Yel əsməyincə çöp dəprənməz.

Yurd tutma, su tut.

Yuvalanan taşa yosun yapışmaz¹¹¹.

Yaxşı aş qalınca, yaman qarnı yırtılsun.

Yavuz gün eyü olur, yavuz adam eyü olmaz.

Yanlı Bağdaddan dönər.

Yavaş biləgü sarb olur.

Yeməyən nəsnə ölü.

Yağı çox olan qoca ... da sürər.

Yazılmış da, yuyulmuş yox.

Yar yıqıldığı gün turar.

Yük bacından ağrımaz.

Yağı olan bayram eylər.

Yumuş oğlanın əgləndüğü xeyirdür.

Yağı haman qoyun götürür.

Yigidin rizqi yenindədür, salar avcına götürər.

Yigit başından dövlət, tağ başından tuman ırağ degildir.

Yigit, sən başın, qazana!

Yenilən oyuna toymaz.

Yoğun, incə ölüncə üzülür.

Ya tək tur, ya pərk tur.

Yügrük meydana gəlicək dinsüzə dinin bildürər.

Yol sürənlə qarı ... əməgi birdir.

Yayanın atı¹¹² ətməkdir.

Yad, ulusun ...

Yigit xoş, yancıq boş.

Yerin alçağın su bilür.

Yolçının ziyanına dəgməz.

Yolçı, yoluq görək,
Çoban, çoluq görək!

Yalan olmaz ki, anun yarısı gerçək olmiya.

Yalnız yatanın işi önəmz.

Yağmur yağsun, qar yağsun, tək qış olmasun.

Yer gedügin yel bilür.

Yer qolayın yerlü bilür.

Yavuz qadı yarı buyurur.

Yolçının aqçası buçuğa keçər.

Yaş taxıldan taşlu taxıl yegdir.

Yigidüm sağ olsun, bulunmayan qız olsun.

Yigidün bəxtindən qocaların fikri yegdir.

Yedi yaşında qız ya ərde, ya yerde görək.

Yemişin eyüsin tonuz yer.

Yitikli anası qoynun da arar.

Yoldaşın olduğun adın sor.

Yaz souğı yancığ etidür.

Yol əri yolda gərək.

Yad bilişincə biliş ...

Yügrək at yemin kəndü artırır.

Yalnuz dəvaçı saqalın sığar.

Yurdundan sürülən yurdına varınca ağlar.

Yaşamış eşək ağıllı adam kibi olur.

“Yoğurdum əkşidür”, demiş qarı yoq.

Yüksək olma, dəpə-dəpə yerə endirərlər,
alçağ olma, basa-basa yerə keçürürlər.

Yol, adamı yular.

Yeyən bilməzsə, toğrayan bilür.

Yalnız yerdə böğürtlən kəndüzini tağ sanur.

Yüksəkdən baqan alçağa tez enər.

Yoxsul bayun nə qartaşı, eşəg atun nə yoldaşı.

Yigitlik eşək alığı kibi qat-qat olur.

Yoxsul əgər bayırsa, çanağı bayımaz.

Yemədüğüm aşda ... çıqsun.

Yuma-səmə inanma, yumsuz-səmsiz də qalma¹³.

Yağı yalan, qış gerçək.

Yengəndən ...

Yanımdağı yanımda, qarşumdaki canımda.

Yoxsulı çuvala qosan, ... gəlür, ... tışra çıxar.

Yağmur yağsa və yel əssə, qışmı degil,
Yoxsul xalın bilsə xoşmu degil?

Yoxsulun çəkindügi kürkinə ziyandır.

Yanşağı sağır...

QEYDLƏR VƏ ŞƏRHLƏR

¹ Həmin atalar sözü Orxan Şaiq Gökyayın "Dədəm Qorqutun kitabı" (İstanbul, 1973) adlı əsərində (bundan sonra tədqiqatçının adı ixtisarla: OŞ yazılacaq) Dədə Qorquta aid edilən nümunələr siyahısında verilib. Lakin cümlənin ikinci hissəsi "Ot Qur'an yanında yalın-yalın yalısır" şəklində getmişdir. "Oğuznamə"də isə "ot" sözü əvəzinə "amma" sözü aydın oxunur.

² Bu atalar sözünün OŞ-də ardı (ikinci mısrası) da var: "Axirotədə tamı əhlinə qatılır".

³ OŞ-də bu atalar sözünün məzmunu ilə səsleşən belə bir nümunə vardır: "Quruluq xəstəliyiylə qocalıq yoxsulluğu ziyadə müşkül imiş, haqq-təala kimsəyə minitməsün".

⁴ Həmin cümlələr OŞ-də eynilə təkrar olunur. Lakin OŞ-də əlavə olaraq "Qonşın öldi, demişlər, tanışqıçun getmiş, - demiş" cümləsi də işlənmişdir.

⁵ OŞ-də həmin cümlələrə məzmunca uyğun gələn nümunələr "Oğuznamə"dən həm sıralanma, həm də bəzi sözlərə görə fərqlənir. Yəni: "Atalara düşman geldi - demişlər, at (?) atlı alnında saqar qılıclıcasun - demiş; bir at ucdı, - demişlər, aladur ola, - demiş; ər qaldı - demişlər, dul avrat oğlıydı ola, - demiş". Göründüyü kimi, "Oğuznamə"dəki Turu at adı əvəzinə OŞ-də Al at adı verilmişdir. Turu at adının "Kitabi-Dədə Qorqud"da Duru aygır kimi işləndiyi məlumdur. Yəqin ki, "Koroğlu" dastanındakı Dürat adı da Duru sözü ilə eyni mənşəyəndir (Bax E.İ.Əzizov. "Qırat" və "Dürat" sözlərinin etimologiyası - Türk dillərinin ləksik-morfoloji quruluşu (Elmi əsərlərin tematik məcmuəsi), Bakı, 1981, səh.97-104).

⁶ Həmin nümunə "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddimə hissəsində də işlənib. OŞ-də təkrar olunur.

⁷ XVI əsr şairi Güvəhinin dilində işlənib. (Bax E.K.Eyyuboğlu, XIII yüzilyıldan günümüze kadar şiirde ve halk dilinde ata sözleri və deyimlər, İstanbul 1973, səh.232).

⁸ Ərəb qrafikasına görə, bu söz "əl" kimi də oxuna bilər.

⁹ Həmin nümunə türk mənbələrində işlənib. Bax E.K.Eyyuboğlu, səh.2.

¹⁰ Bu sözü "aş" kimi də oxumaq olar.

¹¹ Əli Yavuz Akpınarın müşahidəsinə görə, həmin nümunə Abbasqulu Marağayinin "Əmsali-türkan" əsərində (XVII əsrin sonu - XVIII əsrin əvvəli) təkrar olunub (bax "Ədəbiyyat və incəsənət" qəzeti, 6.1.1984). Lakin "alınmazsam" əvəzinə "ala bilməsəm" ifadəsi işlənib. Həmin atalar sözü "Türk ata sözləri"ndə (Sofiya, 1965, səh.15) "Ala kargada hakkın olsun, alalmazsam gözümü oysun" şəklindədir.

¹² Birinci cümlənin qarşılığı müasir dildə qalmaqdadır: "İgid (yaxşı igid) dayısına bənözər (çəkər)". İkinci cümlənin məzmunu isə əski türk inamları ilə bağlıdır. Tədqiqatçılara görə, bəzi qıpçaq-türk tayfalarında "it" onqon sayılıb. Müasir Azərbaycan dilində "köpəkoğlu" ifadəsinin bəzən müsbət münasibət ifadə etməsi (tərif məqamında işləndiyi) məlumdur.

¹³ Bu cümlədə "əsir geyən" sözləri bir yerdə "əsirgəyən" şəklində də oxuna bilər. Lakin "əsir" sözü ayrı götürüldükdə cümlənin məzmunu daha aydındır: "Həsir geyən əsirgəyən olur (yəni, imkansız olur)".

¹⁴ Cümlə iki cür başa düşülə bilər: 1. Atılan ox bir də geri dönməz. 2. Atılan ox paltarın qolundakı yerinə dönməz (orta əsrlərdə ehtiyat oxlar üst paltarının qolunda da gözdirlirdi).

¹⁵ Həmin nümunə "Türk ata sözləri"ndə təkrar olunur (səh.13).

¹⁶ Yəni "Atdan yıxılanda, köşəkdən yıxılanda müalicə lazımdır; eşşəkdən yıxılanda isə küllüq görəkdir (başqa sözlə, sağalmaq qeyri-mümkündür)".

¹⁷ Bu nümunə türk mənbələrində "aclihtan kimse ölməmiş" şəklində işlənib (E.K.Eyyuboğlu, səh.3).

¹⁸ Bu nümunə "Türk ata sözləri"ndə "Acışan eşeg attan pek kaçar" şəklindədir (səh.9).

¹⁹ Həmin nümunənin "Oğuznamə"də belə bir variantı da vardır: "Ulu-ulu taqları keyiklər bilir". "Kitabi-Dədə Qorqud"da isə "Getdikdə yerin otlaqları keyik bilir" variantı işlənmişdir.

²⁰ Bu cümlədə sonuncu sözü "qövme", "qovma" kimi də oxumaq olar.

²¹ Yəni "Yaxşı adam öz yaxşılığını hər işdə bürüzə verər, - öldürsən də, doğrusunu söyləyər".

²² OŞ-də bu nümunənin məzmunu ilə səsleşən misal belədir: "Egrice-bügrüce ağac-uğac olmaya, saban ola ... dere-tepe qalmaya, tarla ola; tana dolabı qalmaya, küvlek ola".

²³ Həmin cümlənin məzmunu OŞ-də aşağıdakı nümunələrlə verilir: "Ataları turıran oğulları söyleye. Anaları turıran qızlar buyruq eyleye".

²⁴ Həmin nümunələrin variantı "Türk ata sözləri"ndə belədir: "Alet işler, el övünür" (səh.16).

²⁵ Bu atalar sözünün müasir Azərbaycan dilindəki variantı belədir: "İti öldürənə sürüdürlər". "Türk ata sözləri"ndəki variant isə məzmunca daha fərqlidir: "İti öldürənə kadar sürütürlər" (səh.89).

²⁶ Bu sözü "yer" kimi də oxumaq olar. Onda "tar" öz həqiqi mənasında "dar" anlaşılar.

²⁷ "Ü m m a t i - M ə h ə m m ə d" - islam dininə mənsub olanlar.

²⁸ Türk ədəbi mənbələrində variantı belədir: "Ac ile ecclli söyleşir" (bax E.K.Eyyuboğlu, səh.2).

²⁹ "Əxi" sözü tarixdə VIII-XII əsrlərdə yaranmış və fəaliyyət göstərmiş dini səciyyəli ictimai-siyasi təşkilatın adı kimi məlumdur. Lakin həmin sözü türk mənşəli aki//aka sözü ilə eyniləşdirənlər də var. Burada "əxi" sözü öz ikinci mənasında (cəmər, səxavətli) daha ağlabatan görünür: "Cəmər adamın ocağı həmişə küllü olar".

³⁰ "Kitabi-Dədə Qorqud"un "Bəkil oğlu Əmrən boyu"nda Bəkilin ayağının sınıması xəbəri yayılarkən ozan deyir: "Otuz iki dişdən çıxan bütün ordaya yayıldı".

³¹ "O q u m u ş l a r" - dəvət olunanlar, çağırılanlar mənasındadır.

³² Bu məsəlin "Türk ata sözləri"ndəki variantı: "Acla işleme, tokla deprenmə", "Əmsali-türkan"dakı variant da bu məzmunundadır: "Acı işləmə, toxu dəbərtmə". Lakin "Oğuznamə"dəki variantı başqa mənada da anlamaq olar: "Ac adamla işləmək, tox adamla nəyisə tərpətmək asandır".

³³ "Turı" adı üçün 5-ci qeydə bax.

³⁴ Sözün yazılışı "il" şəklində olsa da, "el" mənasındadır: "El elm tanıyır".

³⁵ Həmin nümunənin məzmunu Xaqaninin "Bir eşşəyin noxtası olsa da mirvaridən Yənə baxanlar deyər, nə rəzildir bu heyvan!" misraları ilə səsleşir. Müq. et: "Gər eşşəyə məhəmil etsələr cül, Ol cülü münəqqəş ola gül-gül, Eşşəkdə zəval həm kəm olmaz..." (Füzuli. Əsərləri,

II c., Bakı, 1958, səh.272). Müasir Azərbaycan dilində "Eşşək olasan, çulun məxmər?!", yaxud: "Eşşəyə qızıl noxta taxsan da, yənə adı eşşəkdir!" atalar sözləri işlənməkdədir ("Atalar sözü", "Yazıçı" Bakı, 1981, səh.297-298).

³⁶ Bu atalar sözünə Azərbaycan və türk nəşrlərində təsadüf olunmur. Lakin XIX əsr erməni yazıçısı Raffinin "Xent" (Dəli) romanındakı Tomas əfəndinin nitqində müşahidə edilir (bax Раффи. Золотой петух. Безымян. М. 1959, səh.199). Ümumiyyətlə, əsərdə Tomas əfəndi eşşək adı ilə bağlı atalar sözləri işlətməyi çox sevir. Onun nitqindəki nümunələrin bir qismi "Oğuznamə"dəki eyni tipli nümunələrlə uyğun gəlir.

³⁷ Bu nümunənin "Türk ata sözləri"ndəki variantı: "Ac esner, tok gerinür" (səh.10).

³⁸ Məsəlin məzmunu oğuzlarda kahin-şamanların xeyir-dua mərasimində iştirakına işarə edir. "Kitabi-Dədə Qorqud" boylarının sonunda ozanın "Yum verəyim, xanım!" sözləri buna misaldır.

³⁹ Bu nümunənin birinci cümləsi OŞ-də yoxdur; digər iki cümlənin isə variantları belədir: "Bəglər ilə uruşanın başı ilə malı yiter, danışmendlər ilə atışanın dini ilə imanı yiter".

⁴⁰ Məsəlin məzmunu "Cırdan" nağılındakı motivlərlə bağlıdır.

⁴¹ "Kaf" hərfi ilə başlanan bu nümunə, nədənsə "əlif" hərfi ilə verilənlərin tərkibində getmişdir. Ola bilər ki, birinci cümlədəki ikinci söz başlanğıc kimi təşəvvür edilib. "Ozan" və "qissə" sözləri ilk baxışdan "uzun" və "qısa" sözlərini də xatırladır. Lakin "ozan" sözünün "zal" hərfi ilə yazılması göstərir ki, o, "əzan" sözünün dialekti nitqinə məxsus tələffüz variantıdır. Mənası: "Elə adam var ki, oxuyanda sanki əzan deyir, bəzisi də ələ bil hekayət söyləyir".

⁴² Güman edilən məzmun: "Ayı oyuga, dəliqanlı igid isə qədəhə (şəraba) meyil edər".

⁴³ Həmin məsəlin "Türk ata sözləri"ndəki variantı belədir: "El ağzına bakan karışın çabuk boşar" (səh.55).

⁴⁴ Bu atalar sözünə XIV əsr şairi Mehmedin "Eşqnamə" əsərində bir qədər fərqli şəkildə təsadüf olunur: "Düşündə ac olan tavuk görür ol Ki tahlil bazarında yügürür ol" (bax E.K.Eyyuboğlu, səh.3). "Türk ata sözləri"ndəki variant isə belədir: "Ac tavuk kendini buğday anbarında görür" (səh.10).

⁴⁵ Həmin nümunə türk mənbələrində "Oğlan yumaşa sal, ardınca sən var" (E.K.Eyyuboglu, səh.190) şəklində işlənib. Müasir Azərbaycan dilində isə "Uşağa buyur, ardınca yüyür" kimi işlənərkəndir.

⁴⁶ Məşhəd – İranın şimal-şərqində yerləşən şəhərlərdən biridir. Məşhədin böyüyüb çiçəklənməsi, əsasən XII-XIV əsrlərə təsadüf edir. Orta əsrlərdə 8-ci şiə imamı Rzanın qəbri olan ziyarət yeri kimi tanınmışdır.

⁴⁷ Məzmunu: "Dava-dərmana inanma, dava-dərmanlıq da qalma".

⁴⁸ Həmin məsələ fars dilində yazan XV əsr Azərbaycan şairi Əbdü bəy Şirəzinin əsərlərində işlənmişdir. Hərfi tərcüməsi: "Əşşək – zəfəran nə olur?" Müasir dilde: "Əşşək nə bilir, zəfəran nədir?"

⁴⁹ A b d a l – orta əsrlərdə yoxsul və dərvişsayağı həyat keçirənlərə deyilmişdir. Bəzi tədqiqatçılar abdalı xüsusi etnik qrup hesab edir.

⁵⁰ Ş ə l ə m ə l e y k – yəhudi dilində "salam-ələyk" ifadəsinin tələffüz variantıdır.

⁵¹ Fars və Azərbaycan-türk dilləri üçün müştərək olan atalar sözü; tərcüməsi: "Qaradan da qatı başqa rəng olmur".

⁵² Həmin söz müasir dildəki "ənmək" mənasında olsa da, yazılışı və qafiyələnməsi (in-bin) onu "in" kimi yazmağı tələb edir.

⁵³ B u r a q – Məhəmməd peyğəmbərin əfsanəvi atasının adı.

⁵⁴ İstər bu, istərsə də digər bir neçə nümunədə oğuzlar sanki özlərini türklərə qarşı qoyur. "Türk" adı az qala məni ifadə edir. Həmin pərmik vahidlərdə yad olunan türklər Kiçik Asiyadakı türklər deyil, Orta Asiyada erkən orta əsrlərdə özünü diferensial etnik qrup kimi tanıdan, xüsusi etnoqrafik əlamətləri olan türkdillə xalq, yaxud tayfa birliyidir.

⁵⁵ Farsca: "Bir halda ki günahdır, yükü böyükdür (ağırdır)".

⁵⁶ Farsca: "Cəhilin canına ucuz (dəyərsiz) sağlamlıq nəşib olsun".

⁵⁷ Həmin nümunənin "Türk ata sözləri"ndəki variantı: "Deli alacayı sever" (səh.45).

⁵⁸ Müasir Azərbaycan atalar sözlərində variantı belədir: "Tülkü dəliyə giro bilməz, quyruğuna süpürgə bağlar" (Atalar sözü, Bakı, 1956, səh.183).

⁵⁹ Məsələn ikinci hissəsi farscadır; hərfi tərcüməsi: "Müamilə (sələm) doğrudur". Həmin məsələn müasir dildə təxminən qarşılığı belədir: "Dostluq öz yerində, sələm (faizlə alınan pul) öz yerində".

⁶⁰ Müasir Azərbaycan dilində məsələn variantı belədir: "Deşikli mınıcı yerə qalmaz" (Atalar sözü, Bakı, 1956, səh.83).

⁶¹ Məzmunu: "Dəyirmançı qıtlıq görməz".

⁶² İkinci cümlədəki "tana" sözünü "dana", "danə", "dənə" kimi başa düşmək olar. Misranın mənası: "Dünyə dənəsinin ömrü daimilik olsun!"

⁶³ Məzmunu: "Bunun ki gözü aya öyrənmişdir, ulduza niyə təəccüb edir?"

⁶⁴ Məzmunu: "Çaş adamdan yol soruşsan, gözü yönələn (baxan) tərəfə getmə, yargına düşərsən".

⁶⁵ Məzmunu: "Döyüşərkən dilini saxla, məclisdə danışarkən əlini".

⁶⁶ Məzmunu: "Saqqalı təkə də daşıyır, yaxud: təkənin də saqqalı var".

⁶⁷ Məzmunu: "Qorxan (gizlədilən) gözə çöp düşər".

⁶⁸ K ə b ə – Məkkə şəhərində müsəlmanların ibadətگاهی kimi tanınan bina.

⁶⁹ Məzmunu: "Sübh tezdən bir neçə qəpiyə qıyıp pul xərcləməyə-nin biri iki olmaz".

⁷⁰ Məzmunu: "Qəlp və xəsis adamın malı əskik olmaz".

⁷¹ Məzmunu: "Ömrü boyu duyunca yeyəni dörd kişi aparar (yəqin ki, qəbir evinə aparmaq nəzərdə tutulur)".

⁷² Məzmunu: "Danası olandan qatıq (kəsmik) gizlətmə".

⁷³ Məzmunu: "Hər sifətin öz silləsi var".

⁷⁴ Məzmunu: "Mal ilə sahibi (yiyəsi) arasına girə bilsən, nəticəsi (sonu) asan olar".

⁷⁵ Bu cümlədə "çələbi" sözü türk dilində "tacir" mənasında işlənib. Lakin "tacir" məfhumu cümlənin ümumi məzmunu ilə bağlanmışdır. Ona görə də "çələbi" sözünü "Allaha məxsus, Allahın bəyəndiyi" mənasında başa düşmək və məsələn məzmununu belə təxmin etmək olar: "Donuzu Allah heyvanı (Allahın bəyəndiyi heyvan) hesab etmə, kol-kosu rahat dolaş".

⁷⁶ Məzmunu: "Danışmağa sözün qalmayıbsa, papağını yanına qoy (yəni: getməyə hazırlaş)".

⁷⁷ Məzmunu: "Tox adama (qonaqlıqda) hörmət etmək, nəvaziş göstərmək çətin olur".

⁷⁸ Məzmunu: "Doğru (düz) yolla gedəndən dolama yolla gedən tez gələr".

⁷⁹ Məzmunu: "Qarayaxan, kobud adam öz boynunda borc qoymaz (yəni: bir söz desən, artıqlaması ilə qaytarar)".

⁸⁰ Sonuncu sözün "bozmaq", yaxud "buzmaq" şəklində oxunuşu məsəlin ümumi məzmununu dəyişmir: "(Uzun müddət) qara geyən (yasa giren) ev dirçəlməz".

⁸¹ Gürcüstanın azərbaycanlılar yaşayan kəndlərində bu məsəl, "Qurd anılan yerə gələr" şəklində işlənmişdir (bax Anar. Dədə Qorqud dünyası, – Azərbaycan j., №11, 1985, səh.91). Azərbaycan atalar sözlərinin nəşrlərinə isə düşməmişdir.

⁸² Məzmunu: "Quş hansı yuvadan uçubsa, qayıdanda o yuvanı bir də təzədən bərpa edir".

⁸³ Bu nümunə "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində də işlənib.

⁸⁴ "Kitabi-Dədə Qorqud" qəhrəmanlarının (Qazan, Beyrək) nitqində "qısrığa minmərim" ifadəsi tez-tez müşahidə olunur.

⁸⁵ "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində işlənmişdir.

⁸⁶ Məzmunu: "Kor adamdan şaşqını yaxşıdır".

⁸⁷ Məsəlin məzmunu oğuzların daim ölüm qorxusu ilə yaşaması haqqında əfsanəvi təsəvvürlərlə bağlıdır (bu bərdə həmin kitabın müqəddiməsinə bax).

⁸⁸ "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində işlənmişdir.

⁸⁹ "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində işlənmişdir.

⁹⁰ Həmin nümunənin "Kitabi-Dədə Qorqud"dakı variantı belədir: "Yapa-yapa qarlar yağsa, yaza qalmaz".

⁹¹ Əlyazmada katib tərəfindən bu sözün üstündən bir xətt çəkilib.

⁹² Müasir Azərbaycan atalar sözü belədir: "Keçəl dərman bilsə, öz başına eylər" (müq. et: Dəxi gəl oğr təbib olurdu, Əvvəl başına dəva qılırdı. – Füzuli. Əsərləri, II c., 1958, səh.271)

⁹³ Farsca: "(hər) iş növbə ilə olur".

⁹⁴ Bu sözü "gül" kimi də oxumaq olar.

⁹⁵ Məzmunu: "Pişiklə köpek bir yerdə yaşamaz".

⁹⁶ R u m – indiki Türkiyə; Şam – Suriya, yaxud Suriya Ərəb Respublikasının paytaxtı Dəməşq şəhəri.

⁹⁷ Həmin atalar sözü Nizaminin əsərlərində işlənmişdir. Müasir Azərbaycan dilində variantı: "Zaman sənə saz olmasa, sən zamana saz ol" (Atalar sözü, Bakı, 1956, səh.105).

⁹⁸ "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində işlənmişdir.

⁹⁹ "Kitabi-Dədə Qorqud"un müqəddiməsində işlənmişdir.

¹⁰⁰ Farsca: "Lənət heçə".

¹⁰¹ Farsca: "Məqsəd sənin gözəlliyindir, qalan şeylər bəhanədir".

¹⁰² Bu məsələdəki "pişə" sözünü həm "peşə", həm də "irəliyə" mənasında başa düşmək olar. Məzmunu: "Hər adam peşəyə yiyələnməz", yaxud: "Hər adam (həyatda) irəli getməz".

¹⁰³ Əlyazmada sonuncu sözə "ç" hərfi yazılmayıb.

¹⁰⁴ Bu nümunə "Türk ata sözləri"ndə "Yapı taşı yapıda gerek" şəklində getmişdir (səh.132).

¹⁰⁵ "Türk ata sözləri"ndə variantı "Yola bilmezsen, yola get" şəklindədir" (səh.135).

¹⁰⁶ Müasir Azərbaycan dilində variantı: "Tək əldən səs çıxmaz".

¹⁰⁷ Həllac Mənsur – X əsrdə (922-ci il) "Ənəl-həqq!" (Mənəm Allah!) şüarı üstündə edam olunmuş sufi.

¹⁰⁸ "Türk ata sözləri"ndə variantı: "Yılan eğri-bügrü gider, delige doğru gider" (səh.134).

¹⁰⁹ Məzmunu: "Yad mələkdənsə tanış (olan) alarvadı (albastı) yaxşıdır".

¹¹⁰ Müasir türk dilində eynilə işlənən bu nümunəyə XVI əsr türk şairi Güvəhinin şeirlərində də təsadüf olunur (E.K.Eyyuboglu, səh.240).

¹¹¹ "Türk ata sözləri"ndəki variantı: "Yuvarlanan taş yosun tutmaz" (səh.135).

¹¹² Bu sözü həm "atı", həm də "əti" kimi oxumaq olar. Belə olduqda cümlənin məzmunu variantları alınır: 1. Piyada gedən adamın atı çörekdir. 2. Piyada (yolda olan) adamın əti çörekdir.

¹¹³ 47-ci qeydə bax. "Yum-səm" qoşa sözü "dava-dərman", daha doğrusu, qədim dini-ritual hərəkətləri, şaman xeyir-duası ilə müalicə olunmaq mənasını ifadə edir.

LÜĞƏT

A

Abdal – dərviş, yoxsul, didərgin gözən
Abdəst – yuma; əlləri yumaq üçün su
Abla – böyük bacı; anaya, nənəyə hörmətlə verilən ad
Ağıllanmaq – ucalmaq
Ağırlamaq – əzizləmək, hörmət etmək, istəmək
Ahıl – yaşlı adam
Aqça – gümüş pul
Aqınçı – hücum edən, talançı
Al – hiylə, kələk, məkr
Albız – al arvadı, albasdı, şər ruh
Aldamaq – aldatmaq
Alıq – çul
Almaq – götürmək, özü ilə aparmaq
Alında – öndə
Altun – qızıl
Alu – alçaq; zəif, köməksiz
Anarı – o biri tərəf, uzaq; bundan sonra
Anda – orda
Andırmaq – xatırlamaq, xatırlatmaq
Anıq – düzgün, doğru; xatırlayan, yadda saxlayan
Anız – saman, ləmbə, biçilmiş sahə.
Arğ – arx
Arınmaq – təmizlənmək, saflaşmaq
Assı – xeyir, fayda
Asıl – əsil-nəsil
Aş – xörək
Ayığ – ayı
Ayıtmmaq – demək, söyləmək
Azığ – azuqə, yemək, qida şeyləri

B

Baba – ata
Bac – vergi
Baqır – mis

Baqılan – bəliqudan, bətaqlıq quşu; quzu
Banlamaq – səslemək, ucadan çıxırmaq
Banlı – səsli, avazlı
Barcın – ipək parça
Batıl – boş, yalan, saxta
Bay – bəy, var-dövlətli adam
Baymaq (bayırmaq) – varlanmaq, sevinmək; məst olmaq, huşunu itirmək (məcazi mənada)

Bazırgan – tacir
Betər – pis, artıq, çətin
Bəha – qiymət, dəyər
Bəkləmək – gözləmək
Bəlinlü – qorxulu, vahiməli; qırğın olan yer
Bəlürtmək – aşkar etmək, üzə çıxarmaq
Bənlü – xallı, xalı olan
Bıçqı – bıçaq
Bıraqlamaq – salmaq, atmaq
Bilə – birlikdə, bir yerdə
Biləgü – bülöv, yeyə daşı
Bilinmək – tanınmaq
Bilişmək – tanış olmaq
Bilmək – tanımaq
Binar – bulaq
Bitmək – başa gəlmək, düzəlmək
Bizləngic – bizləyən adam
Bolmaq – olmaq
Böğələk – zəhərli milçək, qurd
Böğürtlən – böyürtkən
Börk – papaq
Buçuq – yarı, yarım
Bulmaq – tapmaq
Bulunmaq – tapılmaq
Bun – dər, müsibət, kədər, qayğı
Bunalmaq – müsibətə düşmək, fəlakətə düşmək
Buraq – Məhəmməd peyğəmbərin əfsanəvi atının adı
Bustan – güllük, bağça

But – bud; büt, gözəl
Butamaq – budamaq
Butraq – bitki növü
Buymaq – donmaq, buzlamaq
Buyruq – ömr
Buzağu – buzov
Buzalanmaq – buzov doğmaq, balalamaq
Buzəvənglik – əyyaşlıq, pozğunluq, əxlaqsızlıq
Bünyad – əsas, bünövrə

C

Cariyə – pul ilə alınan qulluqçu qız
Cəmiri (cəmri) – tənbel, aciz, maymaq, kasıb
Comərd – əliaçıq, səxavətli, hünərli

Ç

Çağlı – sağlam, gümrah
Çalı (çalı) – tikan, çör-çöp, kol-kos
Çalmaq – vurmaq, yaralamaq
Çam – şam ağacı, sərv
Çapaqlı – tez qaçan, qaçağan, qaçmağa hazır
Çapalaq – çapalayan
Çapuk – cəld, zirək
Çar – dörd
Çarınmaq – çarpmaq, vurmaq; heyifsilənmək (məc.)
Çəri nəçar – istər-istəməz
Çayan – əqrəb
Çələb – Allah
Çəri – əsgər
Çəlik – pişik
Çıra – şüşə, parıltılı bəzək şeyi
Çoluq – qolsuz-ayaqsız, şikəst
Çorlu – xəstə, azarlı
Çölmək – xörək bişirmək üçün saxsı qab
Çözülmək – açılmaq

D

Dartmaq – çəkmək; qənimət əldə etmək (məc.)
Dəbərtmək – tərpətmək
Dəgma – hər yetən şəxs, kimsə, hər cür
Dəxi – da, də (ədat)
Dək – tək, tək
Dəlü – qəhrəman, igid
Dəm – vaxt, nəfəs
Dəng – ölçü və çəki vahidi; düyü dənini qabıqdan çıxaran alət, ağılsız
Dənlü (dəklü) – təhər, cür
Dəpər – balta növü
Dəpşmək – vuruşmaq, əlləşmək
Dəpmək – vurmaq
Dərilmək – yığılmaq, toplanmaq
Dəvaçı – iddiaçı
Dəvazda (farsca: “dəvazdah”) – on iki
Dəvi – iddia
Dikən – şiş tikan
Dikmək – sancmaq, əkmək
Dirilmək – yaşamaq
Dirlik (dirlük) – həyat, güzəran
Dişi – qadın
Domrov – dombra (simli musiqi aləti)
Donanmaq – geyinmək
Dov – üstün, üstün gəlmək; “qaç!”
Doymaq – dözmək, davam götürmək
Döləngic – quş adı
Dövlət – tale, bəxt
Dövlətlü – bəxtəvər, taleyi xoş
Duruş – dözümlü
Düğimək – dayanmaq; yığılmaq, toxdamaq
Dülbənd – arzu edilən, sevilən, ürəyəyatan
Dün – gecə
Düğün – toy, şənlik
Düş – yuxu, rəya
Düzmək – düzəltmək

E

Ertə – sabah
Eş – dost, yoldaş, şerik
Evərmək – evləndirmək
Eyü – yaxşı

Ə

Əcəb – təəccüblü, qəribə
Ədük – nazik dəridən tikilən uzunboğaz çəkmə
Əgrək – əkin
Əxi – qardaş
Əksi – turş
Əkti – toxum əkilən vaxt, əkin
Əm (*əm-səm*) – dərman
Ənik (*ənicik*) – bala, küçük
Ər – kişi, igid, qəhrəman
Ərən – igid, qəhrəman
Ərgən – evlənmək vaxtı çatmış, nişanlı oğlan
Ərkan – qayda-qanun
Ərlək – igidlik
Əsən – sağ-salamat
Əski – köhnə
Əsrinmək – sərxoş olmaq
Ətmək – çörək
Əyar – yəhər
Əyarlamək – yəhərləmək
Əyrət – kişilik, cinsiyyət orqanı

F

Fasiq – fətnəkar, hiyləgər
Fəriştə – mələk, mələikə
Fərz – vacib işlər (dini), zəruri; sanma
Fəvət – əldən çıxma, yox olma, ölüm
Füzulluq – boşboğazlıq

G

Gedük – keçid, aşırım
Geyəsi – paltar, geyim
Gəmik (*gəmək*) – sümük
Gərdək – gəlin otağı
Gög – yaşıl
Görklü – əziz, gözəl, göyçək
Göymək – halına yanmaq
Gözəlmək – gözləmək
Günlük – çadır, kölgəlik
Güyəgü – kürəkən, yeznə

Ğ

Ğammaz – xəbərçi, qiybətçi, aravuran
Ğayət – çox, olduqca
Ğəni – varlı adam

H

Haldaş – halın yaxşı olanda hala şerik olan; eyni halda olan
Havan – həvəng (dəstə)
Havar – kömək, havadar
Həmlə – hücum
Həzar – min
Hoqqa – örtük, qabıq
Hüsən – gözəllik

X

Xalıq – Allah, yarıdan
Xas – yaxşı, əsilzadə
Xasır – həsir
Xəsm – düşmən
Xəşm – acıq, qəzəb
Xor – alçaq, həqarətlə
Xorat – zərəfat, zərəfatçı adam
Xoşnud – sevincək
Xoy (*xu*) – xasiyyət
Xülk – xasiyyət, təbiət

I

İrlamaq (yırmaq) – nəğmə oxumaq
İsmarlamaq – tapşırmaq
İşuq – aşıq olan, aşıq, ozan

İ

İqrar – təsdiq, boynuna alma
İl – el
İlatmək – aparmaq
İllət – xəstəlik, nöqsan
İlmək – getmək; burada: batmaq
İn – hin, yuva
İnayət – qayğı, kömək; yaxşılıq
İnan – çox
İraq – uzaq
İrismək – burada: üz-üzə gəlmək
İrmək – çatmaq, qovuşmaq, yetmək; hürkmək, qorxmaq
İs – his
İss – yiyə, sahib
İyümək – yaxşılaşmaq

K

Kahal (*kəhəl*) – tənbel
Keşkə – kaş ki
Keyik – ceyran, dağ keçisi
Kədi – pişik
Kəl – keçəl
Kəlb – it
Kəlbəngi – vəhşi arı
Kələçi – söz
Kəm – az
Kəndözi – özü
Kəndü – öz
Kənəz – 1. tərş, xəsis adam; 2. quru (məc.)
Kəsər – balta növü
Kibi – kimi
Kiçi bayram – Qurban bayramı

Kişi – adam

Kömmə – kömbə, çörək növü
Könlək – köynək
Kösək – kösöv
Köti – pis
Kötürü – tənbel
Köy – kənd
Küçük – kiçik
Külbə – kiçik sığınacaq, koma; nehrə dəliyi, tündirin alt hissəsində qoyulan nəfəslik
Kündə – dustaqların əl-ayağına vurulan zəncir, yaxud buxov
Kürəş – güləş
Küsüglü – küsgün, küsmüş

Q

Qab – qabıq
Qabmaq – qapmaq, örtmək
Qaçan – haçan
Qaqımaq – qəzəblənmək, acıqlanmaq
Qadı – qazi, sərkərdə, qəhrəman
Qaftan – üst geyiminin bir növü
Qağıрмаq (*qığıрмаq*) – çağıрмаq
Qanda – harada
Qandırmaq – susuzluğu yatırmaq, doyuzdurmaq
Qanğı – hansı
Qarağu (*qarağı*) – kor
Qaramaq – baxmaq, gözləmək
Qarasına – ardınca
Qarı – arvad, qoca qadın
Qarımaz – qccalmaq
Qasnaq – tor şəkilli tikiş, yamaq
Qaşanmaq – coşmaq
Qasıq – güclü; amansız
Qatı – bərk, pis, təsirli
Qatıq – xörək
Qatında – yanında
Qatlanmaq – dözmək

Qavıl – ət, soğan və ləpədən bişirilən xörək
Qay – ayaqqabı (Çin dilində)
Qayramaq – fikir çəkmək, qayğıya düşmək; burada: peşman olmaq
Qayramaz – qayğı (fikir) çəkməyən adam
Qaz – qar
Qazma – külüng
Qeydlü – qayğılı, fikirli; bağlı
Qəhr – qəzəb, hirs; təbəolma, məcburiyyət
Qəlb – qəlp, saxta
Qəlt – namus
Qəltəban – namuslu
Qıpmmaq – qapamaq, göz qırpmmaq, örtmək
Qırağı – qırov
Qırav – qırpım, dişdöm
Qısrağ – qısır gedən cavan diş atı
Qıyı – əyri, kənar
Qıyu – səs, hay-küy
Qız oğlan – qız uşağı
Qızıl – qırmızı
Qızlıq – qəhətlilik, aclıq
Qızmaq – qızarmaq
Qissə – hekayət, rəvayət
Qissəxan – hekayəçi, hekayə danışan, nağıl danışan
Qoca – ər, qoca kişi
Qolay – asan
Qonmaq – müvəqqəti yurd (düşərgə) salmaq
Qonmaq – qonaq
Qopmaq – ayrılmaq, qalxmaq, yerindən durmaq
Qopuz – sazabənzər üç simli musiqi aləti
Qoruy (qoray) – qora
Qoşmaq – qaçmaq, yürürmək
Qovan – qovun, yemiş
Qovm – tayfa, qohum-qardaş
Qu – dedi-qodu
Qulağuz (qulağız) – bələdçi
Quşanmaq – qurşanmaq

Quşluğun – səhərdən günortaya qədərki vaxt
Qutlu – mübarək, uğurlu, taleli
Qutsuz – uğursuz, bədbəxt, talesiz
Quz – oğuz
Qüdrət – Allah, tale

L

La həvl – “qüdrət yoxdur” (Quranda bir ayənin başlanğıcı)
Lacəram – şübhəsiz, gərəkdir ki
Lən – fahişə, əxlaqsız
Lət – toppuz, gürz; parça, qidanın bir hissəsi
Ləyin – kimi tək (qoşma)
Lut – yemək

M

Məgər – bəlkə
Məlamət – bəla, məzəmmət
Məlul – kədərli, qüssəli
Məzad – hərrac, satılmaq üçün qiymət qoyulma
Miqras – qayçı
Misk – mişk, qara rəngli ətirli maddə
Mövt – ölü
Müamilə – alış-veriş, faizlə borc pul vermə
Müdəra – zahirə dostluq göstərmək, yola getmək
Müəzzin – azançı, azan verən
Münafiq – ikiüzlü, riyakar, nifaq salan
Müstədam – daimi, həmişəlik
Müşkül – çətin, ağır, əngəl
Mütrüb – çalğıçı, xanəndə, rəqqas
Müzəvvir – hiyləgər, riyakar adam

N

Nəfəs – burada: “nəfs” – can, həyat; maya, cəvhər; səhəvət hissi
Nəimət – nemətlər
Nəsnə – şey, nə isə

O

Oğlan – uşaq, oğlan uşağı

Oğraq – biçin

Oqumaq (oqutmaq) – çağırmaq, dövət etmək

Onmaq (önmək) – düzəlmək, sağlamaq

Opa – oba, yurd

Orda – tayfa, el, oymaq; düşərgə

Orğan – örnək

Ö

Öc – intiqam

Ödünc – borc, ödənilən şey

Ög – ön, qabaq tərəf

Ögdül – tərəf, tərəfəlayıq, şan-şöhrət

Ögmək – öyrənmək

Öksüz – yetim

Ölçəm – ölçü, qiymət

Öndin – əvvəl, əvvəldən

Önəgi – öndə gedən

Önəlmək – sağlamaq, düzəlmək

Önərmək – sağlamaq, düzəlmək

Ör (ur) – əcdad, əsil-nəsil; el, tayfa

Örmək – artmaq, törəmək

Övrət – arvad

Öykə – acıq, hirs

Öylə – günorta yeməyi

Öyləd – sağalmaz xəstəlik, epidemiya

Öyün – bax öylə

P

Pa – ayaq

Pazlamac – bozlamac

Papas – keşiş

Pasiban – gözətçi

Payidar – daimi, uzun sürən

Pənc – beş

Pirinc (birinc) – düyü

Pirlik – qocalıq

Pušt (pošt) – çiyin, arxa

Puzamaq – bax buzamaq

R

Raz – sirt

Rəncbər – əkinçi, zəhmətkeş

Rizq (rızz) – azuqə, qida şeyləri

Ruspi – fahişə

S

Saban – sapan

Sağ – inək yağı; ağıl, mühakimə

Sağır – yetim

Sağışlu – sayılı-hesablı, məhsər günlük

Saqınmaq – çəkinmək, ehtiyat etmək; qorumaq, mühafizə etmək

Saqılanmaq – gizlənmək

Salavat – namaz duaları, dualar

Sapmaq – azmaq

Sarb – tünd

Sarqmaq (saraqmaq) – saralmaq; kütləşmək, ölüşgülmək

Sarp – çətin, sərt

Sasılıq – kafir yeməyi, müsəlmanların yemədiyi qida şeyləri

Satu – alış-veriş

Savılmaq – ötüb keçmək

Savmaq – dəf etmək, ötürdülmək

Sayru – xəstə

Semiz (semüz) – kök, yağlı

Səd həzaran – yüz minlər

Səhil ("səhl") – yüngül, asan

Səkil – atın, yaxud itin ayağındakı ağ xal; səkən, sıçırayan

Səlamət – sağlıq, dinclik

Səlatin – sultanlar

Səlitə – həyasız, abırsız (qadın)

Səm – bax əm

Səmə – fayda, nəticə, meyvə

Səmirmək – kökəlmək

Sər – baş

Sərmayə – maya, pul; mənbə
Sığamaq – sığallamaq
Sığır – inək
Sitma – qızdırma, titrətmə
Sızı – çiban, yara
Simiz – bax semiz
Sindu – qayçı
Sinək – milçək
Sinirəmək – sinniyə (boşqaba) doldurmaq
Sinnək – mayenin yerə hopması, gizlənmək
Sipahi – əsgəri, qoşuna mənsub olan
Sitara – ulduz
Soqmaq – sancmaq
Son – sonra
Sorma – soruşmaq
Suç – günah
Sud – fayda, xeyir
Sum – pul vahidi
Sunmaq – uzatmaq, təqdim etmək
Sübaşı – qoşun başçısı
Süci – şərab, içki növü
Süglük – nizə üçün yararlı qamış yaxud yulğun ağacı
Sünnət – qayda-qanun
Sünnü – süngü, nizə
Sür – sümük, ilik
Sürmək – yürütmək (fikir, iddia); sürtmək
Sürülən – sürgün edilən

Ş

Şar – ölçü, meyar; şəhər
Şaşı – çaşqın, yol bilməyən
Şayəd (şayəda) – birdən, bəlkə
Şimdiki – indiki
Şu – bu

T

Tabanca – sillo
Talib – tələb edən, istəyən, arzusunda olan; tələbə olan adam

Tamü – cəhənnəm
Tan – heyrət, təəccüb
Tanıq – şahid
Tanıxmənd – bax danışmən
Tanlamaq – təəccüb etmək
Tap – tay, bərabər
Tapu – ibadət
Tar – tündxasiyyət, qaraqabaq, qısqanc (məc.)
Tasa – qəm-qüssə, səbirsizlik
Taş – xaric, xarici görkəm
Tatlı – şirin
Tavar – dəvər, qoyun, mal-qara
Tavul – təbil
Tayanmaq – sürüşmək
Təhəmmül – dözmək, səbr etmək; dözümlü, səbir
Təklət – tək minik heyvanı
Təqdir – burada: Allah
Tən – bədən
Tənəşir ("tənşür") – üzərində ölü yuyulan taxta
Tıqmaq – tıxamaq
Tışra – bayır, çöl
Timar – qulluq etmə, qayğısına qalma, torpaq sahəsi haqqında müqavilə
Tobalaq – yumru kökləri olan yabani bitki növü
Təgrulmaq – düzəlmək
Təğan – şahin, qızılquş
Tolamça – dolana-dolana, əyri-üyrü
Ton – bax don
Toy – sevinc, şadlıq
Toymaq – bax doymaq
Tulquş – tuluz
Turu I – at adı
Turu II – yuva, məskən
Turuş – dözümlü, davamlılıq
Tütü – tüstü
Tüy – iç, içəri

U

- Uc* – son, axır
Uçmaq – cənnət
Ud – abır-həya
Uğramaq – rast gəlmək
Uğur – təsadüf
Ulaşmaq – dolaşmaq, rast gəlmək, sataşmaq; birləşmək
Ulu – böyük
Ulu bayram – Oruculuq bayramı
Ulus – el, tayfa
Umuz – ümid, ixtiyar
Ur – əsil-nəsil
Urmaq – vurmaq
Us – ağıl, huş
Usatmaq – yormaq, bezikdirmək
Uslu – ağıllı
Usul – ağıllı; huşlu
Uşta – budur (modal söz, ədat)
Uyan – yüyən
Uymaq – uyğunlaşmaq
Uyur – yatan
Uz – yaxşı, kəsərli, təsirli
Uzamaq – yaxşılaşmaq

Ü

- Ün* – səs
Ünlü – səsli, səs-sədali
Üşmək – yığılmaq, qıvrılmaq

V

- Varmaq* – getmək
Vərəsi – borc, verilməli şey
Vələzzamin – “Uzunçuluq etmə!” (Quran ayəsindən)
Vərəsə – irsən keçən şey
Vird – duanın dayanmadan təkrar edilməsi

Y

- Yaban* – çöl, səhra
Yağı – düşmən
Yağır – kürək, bel; at belində yəhərdən əmələ gələn yara
Yağma – talan, tarac
Yalıncaq – dilənçi
Yana – tərəf, tərəfə, doğru, sarı
Yancıq – kisəcik, torba
Yancıq əli – bud əti, can əti
Yanğu – əks-səda
Yapı – tikinti
Yapıncaq – yapıncı
Yapış – güləş, qurşaq
Yapmaq – qurmaq, tikmək
Yar I – tüpürcək, ağız suyu
Yar II – uçurum, yağın, dərə
Yaraq – hazırlıq, silah
Yarıcı – köməkçi
Yarın – sabah
Yarlıgamaq – bağışlamaq, hədiyyə vermək
Yatlu – pis, tənbel
Yatluluq – tənbellik
Yav – pis, acıqlı
Yavaş – düz, ciddi
Yavi – yavaş, əhəstə
Yavri – quzu, körpə
Yavuş – yaxın, yaxın adam
Yavuz – pis (adam), acıqlı
Yayan – piyada
Yazıx – günahkar, eyibli; qurumuş, solğun
Yazılmaq – yuyulmaq; açılmaq; səhv etmək, günah etmək
Yed – yedək
Yeg – yaxşı
Yeləğan – çapan, çapar at; gözəgən
Yelək – lələk
Yeləkmək – şişmək, özündən çıxmaq
Yelimlü – yapışqanlı

Yelpərmək – əsmək, havalanmaq

Yemiş – meyvə

Yen – paltarda qolun ələ yaxın hissəsi, qolçaq

Yenilə – təzəliklə, yenidən

Yenmək – üstün gəlmək, məğlub olmaq

Yeyni – kəsər, kəsərliklik

Yıldırmaq – parlatmaq, işıqlandırmaq; qızdırmaq

Yıpraq – əzik, yayğın

Yigid – cavan, cavan oğlan

Yitikli – itmiş, itkin

Yitmək – itmək

Yoğurd – qatıq

Yolq – özünü qurban edən; kasıb, yoxsul; hər hansı təriqətə mənsub

olan

Yonğa – xəbərci; taxta, yonqar

Yova – yava, pis adam

Yönəlik – ayrılıq, maillik

Yulmaq – yedəkləmək, yüyənləmək, çəkib aparmaq

Yum – alqış, xeyir-dua

Yumış – iş, tapşırıq, qulluq; elçilik

Yumış oğlan – elçi, Əzrayıl (məc.)

Yund – qulan, vəhşi at

Yunlu – zəif, fərasətsiz

Yutmaq – udmaq

Yuvalanmaq – yumbalanmaq

Yügrək – cəld, sürətli, iti, yaxşı çapan at

Yügrük – cəld qaçan

Yürügan – qaçan

Yütmək – üyütmək

Yüzlü – abırlı, həyalı

Yüzsüz – abırsız, həyasız

Yüzülmək – kəsilmək, yorulmaq, əldən düşmək

Z

Zinhar – müdafiə, təhlükəslik; qorun! saqın!

MÜNDƏRİCAT

Müdrikliyin sönməyən işığı 4

Oğuznamə

"Əlif" (a, o, ə, ö, u, ü, ı, e)	21
"Be" (b)	66
"Te" (t)	80
"Cim" (c, ç)	83
"Ha" (h)	88
"Xe" (x)	91
"Dal" (d)	93
"Re" (r)	103
"Ze" (z)	105
"Sin" (s)	106
"Şin" (ş)	112
"Sad" (s)	114
"Ta" (t)	120
"Ayn" (a, ə, e, ö, i)	126
"Geyn" (ğ)	129
"Fa" (f)	130
"Qaf" (q)	131
"Kaf" (k, g)	144
"Lam" (l)	159
"Mim" (m)	161
"Nun" (n)	165
"Vav" (v)	167
"Ha" (h)	169
"Ya" (y)	173

Qeydlər və şərhlər 188

Lügət 196

OĞUZNAMƏ

"ŞƏRQ-QƏRB"

BAKI-2006

Buraxılışa məsul:

Əziz Gülləliyev

Texniki redaktor:

Rövşən Ağayev

Tərtibatçı-rəssam:

Nərgiz Əliyeva

Kompyuter səhifələyicisi:

Azər Quliyev

Korrektorlar:

*Hüseyn Şahbəndəyev
Elnaz Xəlilqızı*

Yığılmağa verilmişdir 26.06.2006. Çapa imzalanmışdır 22.07.2006.
Formatı 60x90 $\frac{1}{16}$. Fiziki çap vərəqi 13,5. Ofset çap üsulu.
Tirajı 25000. Sifariş 90.

Kitab "Şərq-Qərb" mətbəəsində çap olunmuşdur.
Bakı, Aşıq Ələsgər küçəsi, 17.

